SIGISMUNDI STORCHENAU

IN

ACADEMIA VINDOBONENSI

LOGIC. ET METAPH.

PROFESSORIS PUB. ORD.

INSTITUTIONES METAPHYSICÆ

IN IV. LIBROS DISTRIBUTÆ.

LIBER IV.

Editio Septima.

AB AUCTORE EMENDATA.

VENETIIS

1816.

Soc. Typ. Pasquali, et Curti.

PROLEGOMENON
IN
THEOLOGIAM NATURALEM.

§. I.

Theologia, λογος περι τȣ Θεȣ, scientia Dei, sive eorum, quæ Deo conveniunt, recte dicitur. Porro multorum, quæ in Deo insunt, cognitionem solius rationis ope consequi possumus; aliorum non item, quæ, quia naturalem intelligentiæ vim exsuperant, Dei ipsius duntaxat admonitu, ac significatione cognosci a nobis queunt. Inde duplex oritur theologia altera *naturalis:* altera *revelata:* hanc, quod ad philosophiam non pertinet, aliis relinquens, illam solam pertractabo. Quid theologia, & quotuplex.

Schol. Nobilissima hæc philosophiæ pars a veteribus non modo parum exculta, sed & turpissimis ineptiis, ac absurdissimis fabulis corrupta fuit. Alia ipsis erat μυθικη, seu *fabulosa*, alia πολιτικη, seu *civilis:* in illa poetæ Deorum natales, conjugia, progeniem, imperia, res gestas, & ipsa quoque flagitia descripserunt; in hac tradebantur, quæ de Deorum gentilium cultu consuetudine recepta, ac legibus sancita fuerunt.

II. Quæcumque de natura Dei rationis adminiculo novimus, vel ad essentiam, & existentiam, vel ad attributa, vel ad operationes, vel ad gravissimam, quæ inde enascitur, obligationem vera ipsum religione colendi pertinent: quare theologia omnis in quatuor partes rite distribuitur, quas ego totidem sectionibus complectar. Quæ ejus pares?

Schol. Ut de disciplinæ hujus dignitate, ac Quæ præstantia?

præstantia copiosius disseram, non est necesse: nec quisquam est, qui non perspiciat, nihil ad immortalis animi cultum; nihil ad rectam morum conformationem, a qua non singulorum modo, sed totius etiam reipublicæ salus pendet; nihil ad profligandos impiorum philosophorum errores conducere magis, ac studiosam divinorum attributorum meditationem. Audi Senecam:

Præf. nat. quæst. „ Quantum, inquit, inter philosophiam in„ terest, Lucili virorum optime, ad cete„ ras artes, tantum interesse existimo in „ ipsa philosophia inter illam partem, quæ „ ad homines, & hanc, quæ ad Deos spe„ ctat. Altior est hæc, & animosior, mul„ tum permisit sibi; non fuit oculis con„ tenta; majus esse quiddam suspicata est, „ ac pulchrius, quod extra conspectum na„ tura posuisset. Denique tantum inter „ duas interest, quantum inter Deum, & „ hominem. Altera docet, quid in terris „ agendum sit: altera, quid agatur in Cœ„ lo. Altera errores nostros discutit, & „ lumen admovet, quo discernantur am„ bigua vitæ: altera multo hanc caligi„ nem, in qua volutamur, excedit, & e „ tenebris ereptos illo perducit, unde „ lucet. — Nisi ad hæc admitterer, non „ fuerat operæ pretium nasci. Quid enim „ erat, cur in numero viventium me po„ situm esse gauderem? an ut cibos, & „ potiones percolarem? — Detrahe hoc „ inæstimabile bonum: non est vita tanti, „ ut sudem, ut æstuem. O quam contem„ ta res est homo, nisi supra humana se „ erexerit! — Hæc inspicere, hæc disce„ re, his incumbere, nonne transilire est „ mortalitatem suam, & in meliorem tran„ scribi sortem? "

SECTIO I.

DE ESSENTIA, AC EXISTENTIA DEI.

§. III.

Dei nomine intelligimus ens necessarium, æternum, immensum, infinita intelligentia, sapientia, bonitate, potentia, aliisque omnibus possibilibus perfectionibus præditum, quod totum hoc universum ex nihilo procreavit, illudque conservat, ac providentissime administrat. Quid Dei nomine intelligendum?

Schol. Descriptio hæc est, non definitio ad leges logicas exacta: illam tamen attuli, ut primum palam fiat, qualem Deum admittere oporteat; callidi siquidem sunt ejus hostes, dumque vel maxime Deum verbis profitentur, re tollunt; quod quidem imprimis tristissimis Spinozæ, ac Hobbesii exemplis patuit.

IV. Verum scientifica methodo progredienti incumbit essentiam ab attributis separare, atque prolata definitione Dei nominali, in quo ipsa sita sit, constituere: quare istud primo loco præstabo; tum vero, præmissis quibusdam de atheismo notionibus; ipsam Dei existentiam triplicis generis, ut vulgo solet, argumentis, metaphysicis nimirum, physicis, & moralibus demonstrabo. Atque hæc est sectionis summa. Quæ sectionis summa?

CAPUT I.

De Essentia Dei, & Atheismo.

V. *Deus* est ens necessarium, atque in hac existendi necessitate metaphysica ejus essentia constituenda videtur; hæc enim primo Quid Deus, ac ejus essentia?

concipitur, & omnium ceterarum proprietatum radix, ac fundamentum est (ont. §. 45.), ut deinceps apparebit.

Schol. Metaphysica ajo; physicam siquidem essentiam constituunt omnia ea, quæ ad realem Dei naturam pertinent, quæ collectione omnium possibilium perfectionum absque ullo limite absolvuntur, (conf. ont. § 46. sch.). Inde vero hæc duo consequuntur: primum, nequaquam asseri Deum adæquata a nobis notione comprehendi posse; dein quæstionem hanc pure philosophicam esse, ac proprietatem duntaxat unam aliquam quæri, ex qua reliquæ legitime ratiocinando concludantur. Quare mirum non est, non omnes hac in re philosophos consentire; prout nimirum sub alio respectu Deum considerant, atque aliter ratiocinia contexunt, ita aliam essentiam nominalem Dei statuunt; sic qui cum Boehmio Deum ut spiritum infinitum contemplantur, ejus essentiam in vi infinita reponunt. Ego tamen omnino opinor, sub notione entis necessarii planissima via & Dei existentiam, & cetera ejus attributa demonstrari, quod mox experientia testabitur.

Quid Atheus & quotuplex?

VI. *Atheus* est, cui existentia Dei aut ignota, aut saltem certa non est; sique id fiat ob ignorationem duntaxat, *negativus*: si vero quis eam positivis rationibus negare, aut in dubium vocare audeat, *positivus* dicitur; hic patet, quid *atheismus* sit.

VII. Atheismus porro negativus vel *vincibilis* est, vel *invincibilis*; illud, cum ignorantia hæc dispelli potest: hoc, cum ea non potest. Similiter atheismus positivus aut *theoreticus* est, & in errore intellectus fundatur; aut *practicus*, qui se in mores duntaxat, vitæque rationem diffundit, cum ni-

mirum ita vivitur, ac si nullus Deus, nullus scelerum vindex existeret.

SCHOL. Infantes, aut perpetuo amentes invincibiliter Deum ignorant: contra in adultis ratione utentibus ignorantia Dei esse nequit nisi vincibilis; ad eam enim dispellendam facillimo solum ratiocinio e contemplatione rerum creatarum ducto opus est: quin fieri nequit, ut homo, cum contra rationis præscriptum agit, ac tacita conscientiæ voce culpæ admissæ accusatur, Dei sub notione supremi legislatoris non recordetur, quod philosophi morales docent, vide P. Steinkellner. Practicorum atheorum omni ætate magnus fuit numerus; at num etiam theoretici quidam revera extiterint, in dubium jure vocari potest; nam etsi ex antiquioribus Prodicus, Ceus, Evehemerus, Critias, Protagoras, Abderites, Diagoras Melius, Theodorus Cyrenaicus a Sexto Empirico enumerentur; etsi deinde recentius quoque his accenseri soleant Lucillius Vanini, Spinoza, Tolandus, Hobbesius, persuadere tamen mihi non possum eos in animo id sensisse, quod ore profitebantur. Nimis aperta est hæc veritas, & invitis quoque oculos mentis perstringit: quare qui eam inficiantur, non tam intellectus errore, quam voluntatis vitio laborare censendi sunt, quod ipse Rousseavis (*a*) clare profitetur. Cudworthus (*b*) omnes eos in atheis habendos esse contendit, qui præter materiam quidpiam existere, atque adeo primam caussam hujus universitatis naturam esse intelligentia, & ratione præditam inficiantur. Hos porro ad quatuor classes reduci posse putat, qui enim solam materiam existere statuunt, vel eam prorsus inertem, ac omni vita vacuam; vel vero *fictrice* quadam, ac *seminante* vi-

Instit. phil. mor. vol. 1. p. c. 6.

(a) *Epitre à M. Racine.*

(b) *Syst. intell. c. 3. §. 30. seqq.*

ta præditam docent: illi rursus vel formas quasdam, ac qualitates materiæ internas in subsidium vocant, quo corporum ortum, ac interitum explicent, vel atomos, varias figuras, & motum fortuitum acciscunt; hi vel vitam illam *genitricem* toti materiæ moli unam inesse, vel quamvis materiæ particulam vita peculiari, & natura *genitrice* pollere arbitrantur. Unde ipsius opinione quadruplex atheismus oritur; *Anaximandrinus*, *Democriticus*, *Stoicus*, sive *Pseudo-Zenonianus*, quoniam ex Zenonis principiis male intellectis deducitur; & *Stratonicus*, (conf. cosm. §. 86. sch. I.). Videatur Dariesius. Sed hos jam alias refutavimus; nunc generatim contra quoscumque supremi Numinis existentia firmissimis rationibus constabilienda est.

Theolog. nat. s. I. c. 2.

CAPUT II.

De Existentia Dei Metaphysice demonstrata.

Deus existit.

VIII. *Deus existit*. Si ens contingens existit, existit quoque ens necessarium (ont. §. 109. cor.), sed ens contingens existit (cosm. §. 13.): igitur ens necessarium existit; atqui ens necessarium Deus est (§. 5.): ergo Deus existit (adde ont. §§. 237. cor. 236.).

SCHOL. Argumentatio hæc vim demonstrationis omnibus numeris absolutæ obtinet; neque de hoc dubitari potest, nisi ab eo, qui terminos non intelligit, cui aliud consilium dari nequit, quam ut se in mediatis notionibus ontologicis magno studio exerceat. Nulla certe propositio ullo modo in dubium vocari potest; non major: ea quippe fluit ex ideis entis necessarii, &

contingentis; non minor: sit enim idealista, qui de existentia mundi corporei dubitet; sit etiam egoista, cui existentia omnium aliorum entium præter suum spiritum incerta sit; omnes tamen hi suam animam existere prorsus non dubitant, eamque, quod varias in illa mutationes ignorantiam, lætitiam, tristitiam, experiuntur, ens contingens esse (ont. §. 123.) certissime norunt: igitur aliquod saltem ens contingens existere ab hominibus omnino in certissimis habetur; istud autem plane sufficit ad colligendam inde entis necessarii, sive Dei existentiam. Quare non esset quidem, cur huic veritati illustrandæ diutius immorer; sed quia tamen diversis diversa placent, aliam præterea non minus invictam demonstrationem proferam, quam primæ tres Clarkii propositiones, nonnihil tamen immutatæ suppeditant. *Trait. de l'exist. & des attrib. de Dieu c. 1. ch. 2. 3. 4.*

IX. *Aliquod ens existit a tota æternitate.* Si nullum ens a tota æternitate existeret, tum vel omnia hujus mundi entia contingentia sine caussa efficiente ex nihilo prodivissent, vel se ipsa, vel se mutuo produxissent; sed primum pugnat cum (ont. §. 155.), & notissimo illo: *ex nihilo nihil* (cosmol. §. 24. sch. 1.): alterum cum (ontol. §. 152); ultimum cum (ont. §. 153.); igitur omnino necesse est, ut aliquod ens a tota æternitate existat. **Aliquod ens ab æterno existit.**

SCHOL. Hæc propositio adeo evidens est, ut nullius prorsus ex maximis Dei hostibus eam inficiari, aut impugnare unquam ausus fuerit.

X. *Si aliquod ens a tota æternitate existit, tum existit etiam a tota æternitate aliquod ens non pendens ab alio in existendo.* Si aliquod ens a tota æternitate existit, tum, istud in existendo vel pendet ab alio, vel non: si **& si hoc, existit etiam ab æterno ens independens.**

hoc: constat asserto veritas: si illud; tum rursus illud aliud in existendo ab alio pendet, vel non: si primum; habetur progressus in infinitum, qui secum ipso pugnat (cosm. §. 18.); si alterum; tunc ens aliud & a tota æternitate existit; & simul in existendo ab alio non pendet: ergo si aliquod ens a tota æternitate existit, existit etiam a tota æternitate aliquod ens in existendo ab alio non pendens.

Igitur ab æterno existit ens independens;

XI. *Aliquod ens non pendens ab alio in existendo a tota æternitate existit.* Si aliquod ens a tota æternitate existit, existit etiam a tota æternitate aliquod ens non pendens ab alio in existendo (§. præc.); sed aliquod ens a tota eternitate existit (§. 9.): ergo aliquod ens non pendens ab alio in existendo a tota æternitate existit.

sed hoc est ens a se;

XII. *Ens, quod a tota æternitate existit, & ab alio in existendo non pendet, est ens a se existens.* Quidquid existit, vel a se, vel ab alio existit (ont. §. 52.), sed ens, quod ab alio in existendo non pendet, non existit ab alio, ut per se manifestum est: ergo ens, quod a tota æternitate existit, & ab alio in existendo non pendet, est ens a se existens.

Coroll. Igitur ens a se existit.

igitur ens a se, id est, Deus existit.

XIII. *Deus existit.* Ens a se est ens necessarium (ont. §. 104. cor. 1.); sed ens a se existit (§. præc. cor. 1.); igitur ens necessarium existit; atqui ens necessarium Deus est (§. 5.): ergo Deus existit.

La philos. du bon sens. t. 1.

Coroll. Patet itaque, quantum a vero aberrent, qui confidenter pronunciant: ope solius rationis existentiam Dei demonstrari vix posse; per eam dumtaxat nos certos reddi, fieri nequire, ut contrarium evidenter evincatur.

Diluuntur objecta,

Schol. Multa ab adversariis accumulantur, quibus vel ipsam Dei existentiam, vel

ejus saltem demonstrationem dubiam reddere nituntur, suntque fere hæc.

1.) Primum ens demonstrari nequit; quidqud enim demonstratur, demonstratur per aliquid ipso prius; sed primo ente nihil prius est: est. autem Deus ens primum. Similiter Deus quoque prima veritas est; sed neque prima veritas demonstrari potest.

℞. Tametsi primum ens a caussa sui, adeoque hac ratione a priori demonstrari nequeat, potest tamen demonstrari ab effectu, ac proinde a posteriori; neque ad hanc demonstrationem requiritur, ut sit aliquid ipso prius *existens*, sed satis est, ut sit aliquid ipso prius *cognitum*. Quod ad alterum: est equidem Deus prima veritas *metaphysica*, sive, ut ajunt, in essendo; non tamen prima veritas *logica*, sive in cognoscendo, seu primum principium cognitionis. Veritas prima metaphysica, seu realis est res prima, quæ non involvit contradictionem, proindeque ipsum ens primum, cujus existentia saltem a posteriori, ab effectibus nimirum, demonstrari potest.

2.) Inter res creatas, & Deum nulla est proportio: item Deus, & creaturæ sunt correlata; sed nequit alterum correlatum ex altero demonstrari, sunt enim simul natura, tempore, & cognitione: igitur Deus ex rebus creatis demonstrari non potest.

℞. Non est inter Deum, & res creatas proportio in *genere entis*, est tamen proportio in genere *connexionis*, quæ inter quemvis effectum, & caussam datur; res nempe creatæ, cum contingentes sint, egent ente necessario, a quo producantur: quare recte ab illarum existentia ad hujus existentiam conclusio ducitur. Deinde correlatum vel *formaliter*, quatenus tale est, vel *entitative*, prout in se hoc ens est, sumi

potest (conf. ont. §. 137. seqq.): si primo modo consideretur, jam utrumque simul intelligitur; unde alterum ex altero demonstrari nec potest, nec debet: quod si autem secundo modo spectetur, potest utique, concipi sine eo, ad quod refertur. Jam cum primum rem creatam considero, ut est in se, abstraho ab illius connexione cum sua caussa, de qua nondum cogito; tum ejus naturam examinando deprehendo eam contingenter existere, atque inde ulterius ratiocinando colligo, necesse esse, ut ens necessarium, a quo omne ens contingens in existendo pendet, existat. Ante igitur quam sciam Deum existere, nondum scio Deum, & res creatas correlata esse: sed id primum facta ex rebus creatis demonstratione mihi innotescit.

3.) Ex falso nequit inferri verum: igitur neque ex ente contingente ens necessarium: sicut enim falsum rationem veri non continet, ita ens contingens non continet rationem entis necessarii. Quid quod ex effectu possibili tantum colligitur caussa possibilis; igitur etiam ex effectu contingente ad caussam solute contingentem argumentatio valebit.

R. Ratio dispar est: in quavis argumentatione legitima antecedens continet rationem, cur consequens verum sit, atque istud ex illo velut ex sua caussa, & a priori profluit; contra ex ente contingente, utpote effectu, a posteriori demonstramus existentiam entis necessarii; unde necesse non est, ut ens contingens rationem necessarii contineat, sed potius inverse huic proprietas istæc competit. Ulterius, cum ratio, & rationatum principium & principatum, caussa, & effectus mutuo connexa sint; semper ex unius existentia rite

alterius existentia concluditur, licet non eodem modo, una nimirum vice a priori; altera a posteriori: sed verum, & falsum numquam mutuo connectuntur. Deinde ex effectu generatim colligitur caussa ipsi proportionata; jam vero effectui possibili, qua talis, caussa quoque possibilis sufficit; nam aliud per se non requiritur, quam ut caussa tum existat, quando effectus ad existentiam pervenire debet. At caussa contingens in existendo nimirum, in agendo quippe contingentem admittimus, non habet proportionem cum effectu contingente, si quidpiam ex nihilo producendum sit; cum effectio ex nihilo vim infinitam postulet: sunt autem entia mundana, de quibus hic sermo est, cujus generis, ut ex nihilo efficienda fuerint; aliud est, cum agitur de illis in hoc mundo effectis, in quibus citra ullam creationem, aut annihilationem substantiæ jam existentes aut componuntur; aut separantur, quod caussa contingens quoque præstare potest.

3.) Potest existere ens necessarium sine contingente: igitur etiam ens contingens sine necessario; sicut enim repugnat, ut rationatum sine ratione sufficiente existat, ita quoque repugnat, ut exstet ratio sufficiens sine rationato; quare si hæc repugnantia non obest in priori casu, nec obstabit in posteriore. Et hoc porro ita confirmari potest: existentia entis contingentis non videtur necessario connexa cum existentia entis necessarii; secus enim ens contingens necessario existeret, sicut ipsum ens necessarium; ac proinde simul contingens foret, & simul non.

R. Ens necessarium sine contingente existere potest, quia, cum a nullo pendeat, sibi ad existendum plene sufficit; at ens con-

ea caussa rursus ab alio ente vaga necessitate ad existendum determinari deberet. Pone ad existentiam entis contingentis a vaga necessitate requiri, x, y, z, dico; hæc x, y, z, nec simul, nec singulatim, nec disjuncte sumta absolute necessario existunt, sed quæ hic cumque est necessitas, sequitur ex hypothesi, quod ens contingens a existat: si igitur, ut fieri potest, ens contingens a non existat, nulla erit in x, y, z, ad existendum necessitas. Nulla itaque necessitas vaga in serie caussarum contingentium ostendi potest, nisi jam ante ponatur ens contingens existere; a quo autem istue existentiam accipiet? A quo illud alterum ad existendum determinabitur? Nonne ab ente absolute necessario? Accipe exemplum a necessitate vaga calami, si scriptio contingenter existat.

CAPUT III.

De Existentia Dei Physice demonstrata.

XIV. *Conformatio totius universi auctorem quemdam summa intelligentia, ac sapientia præditum perspicue testatur.* Universum hoc ita conformatum est, ut sit in illo elegantissimus diversissimorum corporum ordo, nexus, ac proportio; motus æquabilis statis legibus temperatus, & per multa jam sæcula continuatus; accuratissima omnium entium ad fines suos particulares, horumque omnium ad universalem aliquem consensio; atqui hæc nisi a summa quadam intelligentia, & sapientia, quæ omnia corpora, eorumque intimam naturam perspiciat, ac in futura sæcula se porrigat, constitui non poterant: igitur conformatio totius universi auctorem quemdam sum- Conformatio mundi auctorem summe sapientem arguit.

ma intelligentia, ac sapientia præditum perspicue testatur.

La metaphys. des aveugles. Schol. Et certe res hæc tantæ perspicuitatis, ut insanire putandi sint, qui cum auctore impii opusculi contra nituntur. Quid enim? Nonne ex effectu caussam existere colligimus? Cur non igitur etiam effectus artificiosus ac sollers caussam arte, ac sollertia pollentem testetur? Qui vero ornatum, elegantiamque mundi perspicere cupit, is imprimis vastissima cœli spatia, ac innumera sidera; tum animalium, plantarumque conformationem: præcipue autem sui corporis minimarumque in eo partium fabricationem accuratius contempletur, invenit sane, unde ad sapientiam Conditoris & admirandam, & adorandam excitetur.

Opt. quæst. 13. „ Dum cometæ, verba sunt Newtoni, moventur in orbitis valde eccentricis undique, & quoquo modo versum in omnes partes cæli, utique nullo modo fieri potuit, ut cæco fato tribuendum sit, quod planetæ in orbibus concentricis motu consimili ferantur omnes. Tam miram uniformitatem in planetarum systemate necessario fatendnm est intelligentia, & consilio fuisse effectam ". Sed nemo Cicerone hoc in argumento facundior, quod toto secundo de Deorum natura libro pertractat. *§. 5.* Audi, ut Cleanthem inducit observantem „ æquabilitatem motus, conversionem cæli, solis, lunæ, siderumque omnium distinctionem, varietatem, pulcritudinem, ordinem, quarum rerum aspectus ipse satis indicaret, non esse ea fortuita. Ut siquis in domum aliquam, aut in gymnasium, aut forum venerit, cum videat omnium rerum rationem, modum, disciplinam, non possit, ea sine caussa fieri judicare: sed

„ esse aliquem intelligat, qui præsit; & „ cui pareatur: multo magis in tantis mo„ tionibus, tantisque vicissitudinibus tam „ multarum rerum, atque tantarum ordi„ nibus, in quibus nihil umquam immen„ sa, & infinita vetustas mentita sit, sta„ tuat, necesse est, ab aliqua mente tan„ tos naturæ motus gubernari „. Et rursus: „ Hæc omnis descriptio siderum, at- *c. 40.* „ que hic tantus cæli ornatus ex corpori„ bus huc, & illuc casu, & temere con„ cursantibus potuisse effici cuiquam sano „ videri potest? Aut vero alia quædam „ natura mentis, & rationis expers hæc „ efficere potuit, quæ non modo, ut fie„ rent, ratione eguerunt; sed intelligi, „ qualia sint, sine summa ratione non „ possunt „. Eleganter hoc argumentum *Rel. nat. & revel. princ. p. 1. sect. 1. arg. 5.* persecutus est Hookius, quamvis & innumeri alii sint, qui existentiam Dei ex particularium rerum consideratione demonstrarunt; longus eorum catalogus præfigitur Astrotheologiæ Derhami germanicæ ab Alberto Fabricio Hamburgi editæ anno 1732. Memorantur ibidem Carolus Drelincurtius, qui ex fetus humani formatione, nutritione &c. id præstitit. Christophorus Sturmius *in oculo Θεωσκοπτ*; Andreas Schmidius *in aure Θεοδεικτ*; Georg. Albertus Hambergerus *in Deo ex inspectione cordis investigato*; Christianus Donatus *ex manu humana*; Wilhelmus Fuerlingus *ex loquela hominis*; Gerardus Mejerus *ex pluvia*; Philippus Leutwein *ex nive*; Henricus van Seelen *ex tonitru*. His adde Fenelonium, Neuwentitium, Reaumurium, Rayum *de exist. Dei demonst. per creat.*; Balletium *l'existence de Dieu demontrée par les merveilles de la nature*; Vincentium Moniglia *dissertazione contro i materialisti, ed*

altri increduli. Prætermitto quamplurimos alios, qui ex insectis, & vegetabilibus sapientissimi Conditoris existentiam comprobarunt.

Qui Deus est. XV. *Auctor ille totius universi summa intelligentia, & sapientia præditus Deus est.* Auctor ille totius universi summa intelligentia, & sapientia præditus est ens a toto rerum effectarum universitate diversum; sed ens a tota rerum effectarum universitate diversum, infectum, ac proinde necessarium sit, oportet: quare, cum ens necessarium Deus sit (§. 5.), perspicuum est auctorem illum totius universi summa intelligentia, & sapientia præditum Deum esse.

Coroll. Recte igitur ex conformatione mundi, quatenus ea sine summa quadam sapientia confieri non potuit, supremum Numen existere demonstramus.

Schol. Desinant igitur aliquando oggannire profani homines, explosasque pridem Epicureorum hypotheses recoquere; quot enimvero res postulant, quæ perspicue repugnant. Ponunt primum existere ab æterno, ac necessario atomos numero infinitas, figura, & mole differentes, deinde naturæ necessitate eas moveri, neque in lineis solum parallelis, sed etiam declinare paullulum absque ulla ratione sufficiente; porro in se incurrere, & cohærescere; tum infinitas per totam æternitatem consociationes effectas fuisse; postea quamvis fatam ob perpetuam atomorum agitationem brevi post tempore rursus dissolutam; tandem hanc præsentem tot sæculorum lapsu perstitisse. Hæc certe omnia manifeste cum ratione pugnant, ut copiose demonstratum est (cosmol. §. 20. sch. seqq.); unum tamen adjungam, quo palam fiat, ipsos etiam datis hisce postulatis actum agere.

XVI. *Datis etiam Epicureorum postulatis mundus hic aspectabilis ex fortuita atomorum concursione nec oriri, nec tanto tempore conservari potuit.* Ad hoc, ut mundus hic aspectabilis & oriretur, & tanto sæculorum intervallo conservaretur, necessariæ erant generales quædam motuum leges præter illam, qua motus in conflictu mutatur, quibus nimirum mutuus particularum accessus, & recessus, cohæsio, generatio, nutritio animalium, ac plantarum, corporum cælestium motus regerentur; atqui posita fortuita atomorum concursione id genus leges nullæ existerent; neque enim leges constantes aut in fortuita concursione contineri, aut ex illa enasci, aut ab atomis intelligentia orbatis constitui possunt: igitur fieri omnino nequit, ut datis etiam iis Epicureorum postulatis mundus hic aspectabilis ex fortuita atomorum concursione aut oriatur, aut tanto tempore conservetur: vide Cheynejum. Mundus fortuito nec oriri, nec conservari potest. *Princ. phil. rel. nat. & revel. c. 3.*

Schol. Profecto, quæ casu, & fortuito eveniunt, numquam eadem ratione contingunt: quo igitur fato efficitur, ut jam casus certas, statasque leges constanter sequatur? Si casu, & fortuna ortus est mundus, etiam casu, & fortuna administretur, necesse est, quod qui asseruerit, næ ille physicis in disciplinis parum excultus, quin & conscientiam prodidisse censendus est. Porro refutata Epicureorum insania non necesse esse arbitror, ut Anaximandrinam, Stoicam, Stratonicamque sultitiam nominatim refellam; quæ enim Strato de vi genetrice singulis materiæ particulis insita somniavit, conveniunt cum vi motrice, quam Epicurus post Democritum singulis atomis tribuit. Natura genetrix per totam materiæ molem diffusa, & sensu, ac ratione destituta, ad certum tamen finem omnia efficiens,

qualem aliqui ex Zenonis sententia male intellecta exculpserunt, in deliramentis habenda est (cosm. §. 86. sch. 2.). Anaximandri denique formæ, & qualitates vel nihil sunt, ac proinde ad mundi conformationem nihil conferunt; vel si sunt aliquid, ex nihilo prodeunt absque caussa efficiente, quod pugnat cum primo veterum principio: *ex nihilo nihil*.

CAPUT IV.

De Existentia Dei Moraliter demonstrata.

Exstat sensus communis de existentia Dei.

XVII. *Exstat communis naturæ sensus de existentia Dei.* Exstat unanimis cum philosophorum, & sapientium, omni ætate celeberrimorum; tum nationum tam veterum, quam recentiorum de Dei existentia consensio, eaque non aliunde, quam ex naturali animi propensione proficiscitur; atqui propensio istæc communis naturæ sensus est (§. *169*. log.): igitur de existentia Dei communis naturæ sensus extat.

Consensio sapientium.

SCHOL. 1. Ut a sapientibus, ac philosophis ordiar; agnoverunt Deum aliquem, supremumque mundi opificem, ac gubernatorem Trismegistus, vel quiscumque ille est auctor vetustissimus, cujus, hæc sunt verba: „ Gloria omnium Deus, divinum, divina „ natura, principium universorum, " Thales Milesius, qui ita teste Laertio: „ antiquissimum eorum omnium, quæ sunt, „ esse Deum, pulcherrimum enim ab eo „ mundum esse constructum. " Anaxagoras, quem Plato docuisse scribit, „ Deum „ esse mentem componentem, & disponentem omnia; " atque hanc mentem ipsius opinione, unum esse illud in tota rerum

In Pimandro c. 3.

Vit. phil. l. 1. segm. 35.

In Phædon.

universitate, quod simplex sit, purumque, omnis concretionis nescium, ex Aristotele (*a*); infinitam, quæ per se ipsam moveatur, auctorem omnium, ex Tullio (*b*) discimus. Socrates (*c*), cujus hæc fuit sententia: „ Deum in se ipso omnibus creatis „ rebus, & ut sint, & ut bene eis sit, „ largitum esse. " Plato, qui interprete Arcinoo Deum æternum, immutabilem, incorporeum, simplicem, eoque materiam æternam in ordinem redactam esse contendebat. Aristoteles, qui, ut Laertius narrat, „ Deum sicut Plato, incorporalem „ definivit, ejusque providentiam ad cælestia usque pertingere: ipsum vero im„ mutabilem esse ". Illius porro in academia; hujus in peripato sententia perpetuo obtinuit. Sed neque in porticu multum diversa tradita fuerunt; certe Zeno Stoicus cum magna suorum parte, ac præcipue cum Posidonio pronunciavit, unum esse Deum, „ & mentem, & fatum, & Jovem, & va„ riis eum appellari nominibus, ac ab eo „ mundum fuisse procreatum ". Chrysippus alter illius familiæ princeps quam facunde ex mundi conformatione Deum esse apud Tullium demonstraverit, omnes novimus. Venio ad philosophos Italicos: Pythagoram docuisse suos Deum existere; omniaque per se inspicere, ac regere Jamblychum; Parmenidem unum omnium rerum principium, quod Deus sit, tradidisse Aristoteles testatur. Zeno Eleates hoc eodem testante non modo Deum confessus est, sed & unum esse longiore oratione, quam infra integram adducam, demonstravit. Neque vero Leucippus, Democritus, & Epicurus cum suis, quamvis doctrinam maxime impiam foverent, prorsus Deos sufferre ausi sunt. De philosophis deinde ecclecticis, junioribus

(a) *De anim. l.* 2. *c.* 2.
(b) *De nat. D. l.* 1. *c.* 11.
(c) *In Phæd.*

De vit. phil. l. 5. *segm.* 32.

Laert. lib. 7. *segm.* 135.

De nat. D. l. 2. *c.* 6.

Vit. Pyth. c. 30. *n.* 174.

Physi. l. 1. *c.* 2. 3.

Platonicis, aliisque, qui ab eo inde tempore floruerunt, dubium esse nullum potest. Longum horum agmen claudat Cicero Cottæ nomine Balbum ita alloquens. „ Ego „ vero eas (religiones) defendam semper „ semperque defendi; nec me ea ex opi„ nione, quam a majoribus accepi, de cul„ tu Deorum immortalium, ullius unquam „ oratio, aut docti, aut indocti movebit ".

De nat. D.l.3.c.2.

Transeamus ad nationes integras, & primum quidem vetustissimas. Ut de Hebræis taceam, occurrunt primum Chaldæi, quos Eusebius scribit Deum agnovisse, qui sit rerum omnium principium; tum Persæ, & Arabes, Ægyptii, Indi, Getæ, Galli, Germani, Græci, Romani, quibus omnibus varios fuisse Deos, eosque colendi ritus, qui de his rebus scripserunt, testantur. Generatim nullam fuisse nationem olim cognitam omni Dei cognitione destitutam jampridem Plutarchus contenderat: „ Si terras „ obeas, inquit ille confidenter, invenire „ possis urbes muris, litteris, regibus, do„ mibus, opibus, numismate carentes; — „ urbem vero templis, Diisque destitutam, „ quæ precibus, jurejurando, oraculis non „ utatur; non bonorum caussa sacrificet; „ non mala sacris avertere nitatur, nemo um„ quam vidit ". Nec aliter Tullius sen„ sit: „ Ut porro firmissimum hoc afferri „ videtur, cur Deos esse credamus, quod „ nulla gens tam fera, nemo omnium tam „ sit immanis, cujus mentem non imbue„ rit Deorum opinio. Multi de iis parva „ sentiunt: id enim vitioso more effici so„ let: omnes tamen esse vim, & naturam „ divinam arbitrantur. Nec vero id collo„ cutio hominum, aut consensus efficit: non „ institutis opinio est confirmata, non le„ gibus. Omni autem in re consensio o-

Consensio nationum vetustissimarum. *Præp. evang. l. 4. c. 5.*

Contra Coloten. Epicur. p. 125.

„ mnium gentium lex naturæ putanda est". His accedant testes non minus fide digni Plato (*a*), Aristoteles (*b*), Diodorus Siculus (*c*), Seneca (*d*), Sextus Empiricus (*e*), Artemidorus (*f*), Ælianus (*g*), Maximus Tyrius (*h*), Dion Prusaeensis (*i*) cum aliis innumeris.

Qq. tusc. l. 1. c. 13.
(a) *De leg. l. 10.*
(b) *Ad Nicom. l. 10. c. 11.*
(c) *Hist. l. 12.*
(d) *Ep. 117.*
(e) *Adv. Mathe. l. 8.*
(f) *L. 1. c. 9.*
(g) *Var. hist. l. 2. c. 13.*
(h) *Dissert. 1.*
(i) *Orat. 4. s.*

Consensio nationum recentiorum.

Quid jam dicam de populis maxime barbaris nuper ab Europæis detectis? habent & illi saltem confusam quamdam supremi rerum Conditoris ideam, si paucissimos, planeque stupidos, ac in silvis pecudum more degentes demamus, de quibus id nondum liquido constat. Pertinent huc Tartari, & Samojedæ ad oceanum glacialem siti; Islandi, Grælandi, Americani septemtrionales, Missipenses, Canadenses, Mexicani, Peruviani, Brasili, Chilenses, Hottentotti, Caffari, incolæ insularum Madagascaris, Sumatræ, Bornei, Javæ, Moluccarum, Philippinarum, ceterisque ad orientem positi; pertinent omnes ii, quos supra de immortalitate animæ agens (psych. rat. §. 248. sch.) laudavi. Prætereo interioris Asiæ populos, velut Indos ultra, citraque Gangem, Chinenses, Cochinenses, Tunchinenses, Japones, de quibus nullum alioquin dubium esse potest. De his videri possunt *Histoire des voyages. Rochefort histoire morale des Antilles. Relation des Caraibes du Sr. de la Borde. Joan. Dos Santos hist. de l' Ethiop. orien. P. Tachard voyage de Siam. Du Halde description de la Chine. Bartholi hist. Asiat. Maffei. Hist. Ind. Henricus Ellis de tentamine freti Hudsonis. Historia novi orbis D. Benzo. P. Gillet Journal du voyage dans la Goyane. Andreas Kolbi descript. cap. bon. spei:* aliquæ vulgo notissimæ peregrinatium relationes, ac epistolæ a Divini Verbi prædicatoribus ad nos missæ.

Consensio hæc fundatur in sensu naturæ communi.

Jam vero consensionem hanc ex ipsa a natura rationali nobis indita propensione; & non aliunde oriri patet ex characteribus in logica (§. 171. schol.) adductis, qui omnes omnino huc applicari possunt. Nam primum, an magis diffusa, & universalis esse potest? tanta certo est, quanta in re ulla; ut ne unus quidem dissentiat, numquam obtinebitur; dantur enim monstra animorum, ut corporum. Nihil sane superest, quam ut cum Tullio exclamemus: „ Si ratio mecum facit, si eventa, si populi, „ si nationes, si græci, si barbari, si majores etiam nostri, si denique hoc semper ita putatum est; si summi philosophi, si poetæ, si sapientissimi viri, qui „ respublicas constituerunt, qui urbes condiderunt: an dum bestiæ loquantur, expectamus, hominum consentiente auctoritate contenti non sumus?" deinde opinionis hujus ita universe per totum orbem diffusæ nullum initium, nulla origo, nullum tempus, quo ea non viguisset, ostendi potest: ut adeo tam antiqua sit, ac genus humanum, & natura hominum rationalis. Cum igitur aliud omnibus commune principium non extet, necesse est, ut hanc opinionem in natura rationali fundari putemus; nisi quis velit eam a primo homine, quoniam in infinitum transire absurdum est, traditione in posteros transmissam fuisse; quod horum cumque sit, certissimum erit Numen aliquod existere. Ego tamen opinor & homines ipsos ad hoc judicium ferendum natura sua propensos, & propensionem hanc traditione auctam, & confirmatam fuisse. Quæ jam porro doctrinæ constantia? sustinuit ea tot sæculorum ætatem: quo scientiæ magis excultæ sunt, eo magis inter homines invaluit; quo quis in litte-

De div. l. 1. c. 39.

ra-

rarum studio majores progressiones fecit, eo acrius eam defendit. Quis umquam fallaciarum, fabularum, præjudiciorum tantam vidit constantiam, tantam firmitatem? præclare Tullius: „ Quod nisi cognitum, comprehensumque animis haberemus, non „ tam stabilis opinio permaneret, nec con„ firmaretur diuturnitate temporis, nec una „ cum sæculis, ætatibusque hominum in„ veterare potuisset. Etenim videmus ce„ teras opiniones fictas, atque vanas diu„ turnitate extabuisse. Quis enim hippo„ centaurum fuisse, aut chimæram putat? „ quæve anus tam excors inveniri potest, „ quæ illa, quæ quondam credebantur, apud „ inferos portenta extimescat? opinionum „ enim commenta delet dies: naturæ judi„ cia confirmat. " His denique accedit argumentum longe efficacissimum, conscientia honesti, & recti, & contra inhonesti, ac delicti, ex quarum altera jucundissimum mentis solatium, suavissima quies, præmiique spes promanat; ex altera dolor, tristitia, perturbatio, anxietas, pœnæque timor, quo fit, ut illi quoque, qui se in atheis externe profitentur, mortem vehementer timeant, ac ingruente forte calamitate Deum inclament, quod jam olim Platoni observatum est. Profundissime nimirum hæc opinio cuivis a natura insculpta est, ut exui penitus nequeat; expulsa aliquoties redit identidem invito etiam animo, & tacite actiones nostras moderatur. Atque hæc certe ejus sunt modi, ut animum a præjudiciis, distortisque affectionibus vacuum ad agnoscendam, amplectendamque veritatem non permovere non possint; sed tamen, qui cum Epicureo illo apud Tullium suave religionis jugum ab humeris removere, supremumque scelerum vindicem e medio tolle-

De nat. D. l. 2. c. 2.

re cuperent, ratiunculas, nescio quas, undique corradunt, ut, si qua possent ratione, tantam lucem obscurent: his jam satisfaciemus.

Satisfit dubiis.

SCHOL. 2. Ajunt 1.) non adeo, ut jactatur universalem esse de Numinis existentia opinionem; fuisse omni ætate complures atheos tam negativos, quam positivos: ad hoc pertinere philosophos non paucos, qui contrarium publice professi sint, atque non modo inter paganos veteres, ac recentiores, præcipue Sinenses, quorum litteratos Deum negare Baylius, ex illo Marchio d' Argens refert; sed & inter Christianos, quorum historiam Parkerus (a), Buddeus (b), & Reimannus (c) collegerunt. In illis complures integras nationes numerant. Thoes, inquiunt, in extrema Traciæ parte siti a Porphyrio (d) ex Theoprasto athei dicuntur; Phlegyes Jovem non curare, atheosque esse Homerus (e) testatur; Atlantes in Æthiopia, Calliaci item, seu Lusitani a Strabone (f); Galli a Cicerone; (g); Arabes a S. Nilo (h) in atheis habentur. Similiter ex recentioribus populis Canarienses a Columbo (i); incolæ insularum quarumdam meridionalium a Jacobo le Maire (k), insulæ prope litus Guineæ novæ a D. Schoutten (l); insulæ Ydso, seu Jeso prope Japoniam a Maffejo (m), Cubæ, & Hispaniolæ a D. de Laet (n); insularum Marianarum a P. le Gobien (o); Antilarum a D. Arnaud (p); Brasili a Leri, & Richier (q), Cannadenses Hurones, Souriquosii, Armouchicosii a Gabriele Sagard (r); tandem Caffri, & Huttentotti a Thevenotio.

℞. Primum generatim; si qui aperte a communi opinione dissenserunt, paucissimi, & comparate ad reliquum genus humanum,

(a) De Deo disp. 1.
(b) De atheism. & superst. c. 1.
(c) Hist. atheism.
(d) De abstin. ab anim. l. 2.
(e) Sch. ad Iliad. n. 302.
(f) Rer. geogr. l. 17. p. 823. & l. 3. pag. 164.
(g) Orat. pro Fonteio.
(h) Narrat.
(i) Navig. c. 2.
(k) Descript. navig. 31. Maii
(l) Diar. p. 17.
(m) Epistol. l. 4. Apr. 28. 1565.
(n) Descript. Ind. occid. l. 1. c. 10.
(o) Hist. des Isl. Marian.

quasi nulli fuerunt, iique potissimum flagitiosissimi, qui non tam crediderunt, quam optarunt nullum Deum esse: jam vero a paucis gentibus argumentum duci nequit opinionem omnium aliorum consensione confirmatam in naturali propensione non fundari: quemadmodum ex nonnullis cæcis arguere non possumus, visum homini non natura, sed casu convenire. „ Paucitas „ ipsa, ait præclare Grotius (a), & quod „ statim intellectis argumentis rejecta est „ universim eorum opinio, ostendit non „ provenire hoc ex usu rectæ rationis, „ quæ hominibus communis est, sed aut „ ex studio novitatis, quali tenebatur, „ qui nivem atram esse contendebat; aut „ ex mente corrupta, sicut vitiato palato „ res non ut sunt, ita sapiunt, præsertim „ cum historiæ, & alia scripta doceant, „ quo quisque fuit probior, eo diligentius „ ab ipso custoditam de Deo notitiam: „ atque adeo a pravo ingenio eorum ma„ xime, quorum interest, ne quis sit Deus, „ id est, humanarum actionum judex ve„ nire hanc a tam recepta antiquitus opi„ nione dissensionem, vel inde apparet, „ quod, quidquid illi ponunt, vel generum „ successionem absque ullo primordio, si„ ve atomorum concursum, sive aliud „ quidvis, id non minores, si non majo„ res habere difficultates, neque eo, quod „ receptum est, magis esse credibile, cui„ vis ad rem mediocriter attendenti satis „ apparet. " Quid quod ii ipsi conscientiæ stimulis agitati contrarium animi sensum factis demonstrarunt Epicureorum exemplo, qui sollicite omnia Deorum sigilla venerati sunt? neque vero etiam tot reapse, quod putantur, philosophi olim Deum sustulerunt; alii nimiam solum

(p) *Quæstr. de nonc. du peché phil.*

(q) *Histor. navig. in Bras. c. 16.*

(r) *Hist. du Canada.*

(a) *De ver. rel. chr. l. 1.*

Cic. de nat. Dei l. 4. c. 31.

Deorum popularium turmam riserunt, atque eam ob caussam quemadmodum primi Christiani testibus Justino, Arnobio, Minutio, ab Ethnicis athei dicti sunt; alii in definienda natura divina turpissime aberrarunt, tribuentes Deo attributa, quæ cum infinita perfectione non consistunt: at vero aliud est Dei existentiam negare, aliud de ejus natura parum decenter sentire; dari istud potest ignorantiæ illorum temporum; alii in philosophicis suis operibus raro, aut numquam de Deo mentionem fecerunt; alii denique ea principia stabiliverunt, ex quibus, ipsis fortasse non advertentibus, prona esset ad hanc impietatem conclusio. Has ob rationes Clemens Alexandrinus Protagoram plane, & Evehemerum ab atheismi suspicione absolvit. De Sinensibus ex historia P. du Halde longe alia didicimus; id, ait, inter plebem, & litteratos discrimen interesse, quod illa superstitionibus supra modum dedita idola, & Pagodes colat, præceptaque Xekiæ, qui innumerabiles Deos induxit, religiose observet; dum contra litterati ex doctrina antiquissima, a Confucio postmodum confirmata, supremum cœli Dominum adorant. Ubi igitur illi athei? nisi forte Baylius eos intelligat, qui Epicureas voluptates sectantur, quales, ut in quavis provincia multi dantur, ita nec in regno Sinensi deerunt.

Quod ad integras nationes attinet; petuntur exempla ab iis, quæ omnium maxime barbaræ fuerunt: an vero, si ita res se haberet, inde quidpiam colligi posset? „ Ex „ gentibus illis tam efferatis, verba Porphyrii sunt, & inhumanis non oportet „ ab æquis judicium convicium fieri naturæ humanæ. " Fieri utique potest, ut integra quæpiam natio mores suos adeo de-

De abstin. c. 13.

pravet, lumenque rationis opprimat, ut pecudum more vitam solum sensitivam vivat, ac voluptatibus sensuum suaviter afficientibus immersa intelligentiam suam numquam supra se extollat; a qua quid, nisi progenies adhuc efferatior, & stupidior expectanda est? anne autem stupiditas hæc sano aliorum judicio magis ad veritatem comprobandam valebit? jam autem nominatim testimonia de veteribus populis potissimum dubia sunt; auctores enim, qui similia referunt, utuntur iis loquendi modis, qui dubitationem notant, ut *fertur*, *fama*, *rumor est &c.* Præterea ista fere acceperunt a viatoribus superstitioso plurimorum Deorum cultu implicatis, qui si quem populum sine fanis publicis, idolis, & statis cæremoniis, quales exempli caussa Parthi erant, in aperto campo certis diebus Diis suis, teste Herodoto, litantes invenerunt, continuo atheismi reum egerunt. Porro quæ singulatim objiciuntur, levissima sunt: Testimonium Porphyrii de Thoibus nulla alterius scriptoris auctoritate fulcitur, quin vel ex eo certam fidem non meretur, quod finitimi ejusdem Thraciæ populi Dei alicujus cognitione destituti haud fuerint; Phlegyes ob improbitatem fortasse, ex rapto enim vivebant toti latrociniis addicti, ab Homero inter atheos relati sunt; Strabo minime scribit Atlantes atheos *esse*, verum *putari* solum, idque ea de caussa, quod soli tum orienti, tum occidenti, velut sibi, agrisque suis noxio maledicerent; cum autem à Calliacis, ait, nullum Deum agnosci, videtur de publicis sacrificiis intelligendus, cum statim subjungat, Celtiberos ipsis a Septemtrione adsitos stata Diis suis sacra facere; Ciceroni more fortasse oratorio loquenti Julius Cæ- *De bell. Gall. l. 8. c. 16.*

sar hac in re fide dignior opponi potest; S. Nilus denique alio loco eosdem Arabes stellam matutinam adorare, eique hostias offerre scribit. Transeamus ad recentiores; mercatorum, & navigantium narrationibus raro fides adhiberi potest; nam primum homines ii & ob linguarum ignorationem, & permodicam ingenii culturam investigandis gentium moribus apti non erant; quin nec in interiora regnorum penetrantes ad litus fere maris consederunt, quæstui unice intenti: hujus generis sunt relationes adductæ D. le Maire, Schouttens, ac eorum, qui de insula Jeso scripserunt. Deinde poterat quoque hæc opinatio oriri deinde, quod templa publica, & solemnes cæremonias illis in populis non deprehenderint, quod argumento non est ipsos Deum ignorasse; immo contrarium manifeste patet ex responsione barbari cujusdam Canadensis; hic enim rogatus, cur Deo sacra non faceret, reposuit: cuivis relinqui, ut id intra animum suum præstet. Denique non est de nihilo suspicio, homines illos etiam de industria has quandoque fabulas suis relationibus inspersisse, ut rei novitate apud curiosiores majorem libellorum suorum æstimationem concitarent; inde certe factum videtur, ut toties sibi mutuo adversentur. Ita incolas insulæ Cubæ, & Hispaniolæ Anglerius atheismi crimine liberat; P. le Gobien secum ipso non consentit: dum enim Marianarum insularum incolas ignoratione Dei teneri ait, addit simul eos de immortalitate animæ firmiter persuasos esse, pœnasque, & gaudia post mortem expectare. Caraibas, qui Antillas incolunt, duo principia bonum, & malum credere, iisdemque sacra facere Rochfortius (*a*) refert. Brasili & Deum, quem Tupa vocant, a-

Voyag. du Sr. Champlain. l. 3. ch. 1.

Dec. 1. c. 1.

(a) *Hist. mor. des Antill. c. 13. 14.*

gnoscunt, & sacerdotes habent (a). Canadenses, Hurones, reliquosque ejus provinciæ populos Deo vota facere, muneraque offerre a Lafitavio (b) dicuntur. Denique Caffrorum, ac Huttentottorum partem alteram idololatriæ, alteram mahometanismo addictos esse Andreas Kolbi (c) scribit. Ad extremum non inficior extare fortasse nationes adhuc prorsus ignotas; verum id non obest: nam ad has ab aliis notis valet analogia, quemadmodum simili argumento colligimus, eos homines alimentis egere; felicitatis studio teneri, liberos suos diligere. Non igitur necesse est, ut ad unam omnes nationes singulatim enumeremus, quo communem de Dei existentia consensionem demonstremus, ut inscite Baylius contendit.

(a) Margrav. de Bras. Reg. c. 9.
(b) Moeurs des Sauvag. Americains.
(c) Descr. cap. bon. spei.

Contin. de pens. divers. c. 11.

1.) Consensionis hujus licet maxime universalis originem ostendi posse putant; contendunt nimirum opinionem de Numinis existentia ortam fuisse vel astutia legislatorum, ac principum, vel ex metu, vel ex ignorantia caussarum naturalium, vel ex perversa prolium educatione. Dicamus quædam de singulis.

2.) Legislatores, ut populos sibi subjectos in officio contineant, confinxisse videntur Numen aliquod, quod hominum animos inspiciat, & occulta quoque scelera puniat; confirmant id exemplo celeberrimorum legislatorum, Amasis, & Mnevis apud Ægyptios, qui a Deo Herma, Zoroastris apud Bactrianos, & Zamolxis apud Getas, qui a Dea Vesta: Zathraustis apud Arimaspos, qui a bono quodam genio, Radamanthi, & Minois apud Cretenses, qui a Jove Cretensi; Triptolemi apud Athenienses, qui a Cerere; Pythagoræ, & Zaleuci apud Crotoniatas, qui a Minerva; Lycurgi a-

pud Lacedæmones, qui ab Apolline; Romuli, qui a Deo Conso; Numæ, qui a D. Egeria leges sibi traditas esse commenti sunt. Vetus hæc est arguratio, & jam olim a Critia philosopho simul, & triginta tyrannorum uno aliquo Atheniensibus proposita, ut habet Baylius; recentius ab Hobbesio recocta, cujus hæc est impia vox: „ Metus potentiarum invisibilium, sive „ fictæ illæ sint, sive ab historiis acceptæ „ publice, religio est: si publice acceptæ „ non sint, superstitio.

Dict. hist. & crit. ar. Critius. Leviath. c. 12.

℞. Imprimis ex his factis aliud non colligitur, quam religionem esse accommodatissimum societatis humanæ vinculum, pravarumque affectionum frenum; certe nullus ex enumeratis opinionem de Dei existentia excogitavit, aut prima religionis fundamenta jecit; sed eam jam exstantem institutis illis legibus, sacrificulis, & externis ritibus in ordinem redegit. Est opinio hæc omnibus rebus publicis humanis antiquior, ipsaque ex parte effecit, ut homines in societates coirent. Deinde si legislatores hanc fabulam confinxissent, qui factum est, ut omnibus in toto orbe æqualiter in mentem veniret? ut cum æquali ubique successu propagaretur? sane religio a legislatoribus conficta gravissimum onus foret hominibus impositum; putamusne tam molesto medio populos ad subjectionem compelli posse? nonne qui aliis quodpiam persuadere cupiunt, præsertim si dolos meditentur, naturales ante eorum affectiones sollicite explorant, iisque cognitis in rem suam utuntur. Istud sane egerunt legislatores illi; cum viderent plebem aliunde in superstitionem propensissimam, Deorum, quos ipsa ante venerabatur, auctoritate leges suas constabilire adlaborarunt. Denique cur hæc

imperantium fraus a sapientiori aliquo, quales in subditis etiam persæpe reperiuntur, detecta numquam fuit? apposite Lactantius; „ quod si fallendi nostri, atque „ adeo totius generis humani caussa com- „ menti sunt religionem, -- quæ tanta fe- „ licitas mentiendi, ut non tantummodo „ indoctos, sed Platonem quoque, ac So- „ cratem fallerent, & Pythagoram, Zeno- „ nem, Aristotelem, maximarum sectarum „ principes deluderent? *De ira Dei c. 10.*

2.) Metum ajunt sæpe efficere, ut homines sibi fingant, quæ nusquam sunt: inde fortasse factum est, ut homines, cum incertam rerum humanarum conditionem, calamitates publicas, devastationes urbium, incendia, luem, aliaque similia timerent, sibi Numen aliquod summum, potentissimum, at simul id genus humanum benignissimum configerent, cui pro avertendis hisce malis sacra facerent. Fuit hæc vetustissimi poetæ opinio, qui ita cecinit. „ Primus in orbe Deos fecit timor, ardua „ cœlo fulmina cum caderent: " recantata a Lucretio (*a*), subindeque a Spinoza (*b*) exornata.

℞. Ea istud facilitate negatur, qua asseritur, neque a posse ad esse valet conclusio, in quod vitium hic adversarii perpetuo labuntur. Quamquam nec potuit tam universalis opinio ex vano duntaxat metu oriri; non enim aliqui solum ex vili, & rudi plebecula, sed viri etiam sapientissimi, ac ii, qui ceteroquin caducas hujus mundi res, ac peritura bona magno animo contemserunt, eam amplexi sunt; & ita amplexi sunt, ut maluerint omnibus vitæ commodis expoliari, quam ab ea decedere. At demus hanc sententiam timori ortum debere; quæro, an id omnibus prorsus, an

(a) *De nat. rer. l. 6. v. 40. &c.*

(b) *Præf. ad tract. theol. polit.*

solum aliquibus acciderit? si primum: ea vera est, nam, cum metus omnibus communis in ipsa natura omnibus communi fundari debeat, etiam judicium istud ex sensu naturæ communi proficiscitur; si alterum: quomodo pauci meticulosi aliis magna animi fortitudine præditis inanem fabulam persuadere potuerunt? quomodo commentum hac ratione natum per totum orbem diffundi, & constantissime ab omnibus teneri potuit? & si hoc: rursus quæremus, quo tempore, in qua natione, in qua provincia id primum evenerit?

3.) Homines, inquiunt, natura propensi sunt ad investigandas eventuum naturalium caussas, dumque eas non reperiunt, facile ignotam quampiam, ac sensibus non percipiendam comminiscuntur. Hinc cum homines terræ motus, tonitura, fulmina, eclipses solis, & lunæ, aliaque terrifica aeris phænomena observarent, nec tamen naturales horum caussas deprehenderent, confinxerunt ens quoddam potentissimum, quod mortales ob neglectum sui cultum hisce pænis affligeret, atque ideo preces, ac sacrificia ad placandam illius iram instituerunt.

℞. Valet huc primum, quod supra diximus: tum si homines per caussarum investigationem ad supremi Numinis agnitionem pervenerunt, incesserunt via recta, ac cum ratione maxime congrua: idem enim est, seu quis ex contemplatione elegantissimæ totius universi conformationis, seu ex terrificis aeris phænomenis, seu ex ipsa caussarum indagatione Auctorem supremum agnoscat. Ceterum opinionem hanc commentum ex sola ignorantia caussarum naturalium enatum non esse vel inde patet, quod etiam rerum physicarum peritissimi eamdem tueantur; veris-

simum potius est illud Verulamii effatum: „ philosophia obiter libata a Deo abducit, „ penitus hausta reducit ad eumdem. *De anim. scien. l. 1. p. 10.*

4.) In educationis, & infantiæ præjudiciis habendam esse opinionem de Dei existentia quidam contendunt.

℞. Nullus prorsus præjudicii character adest, sed contraria potius omnia obtinent. Præjudicia in multis notionibus, minus in toto orbe eadem numquam inveniuntur; diuturnitate temporis non majus robur accipiunt, a sapientioribus persæpe agnoscuntur, & agnita corriguntur. Deinde quomodo omnes totius mundi parentes in hoc convenerunt, cum ceteroquin ratio educandi proles in diversis nationibus omnino diversissima sit? unde item ipsi parentes Dei ideam hauserunt? certe, qui huc recurrit, in scopulum sibi maxime infestum impingit; cogitur enim redire ad primum parentem, qui vel a natura sua rationali, vel a Deo ipso hanc cognitionem obtinuerit.

Absque Deo nihil esset bonum aut malum.

XVIII. *Si nullus Deus existeret, nihil esset in actionibus humanis bonum, aut malum, honestum, aut inhonestum, justum, aut injustum.* Omnis actuum humanorum vera bonitas, aut malitia, honestas, aut inhonestas, justitia, aut injustitia pendet ab eorumdem convenientia cum legi naturali, quod in philosophia morali demonstratur; sublato autem Deo, utpote legislatore, tollitur quoque lex ipsa, nullaque vitæ regula præter suam cujusvis libidinem relinquitur: igitur si nullus Deus existeret, nihil esset in actionibus humanis bonum, aut malum, honestum, aut inhonestum, justum, aut injustum.

Coroll. Igitur si nullus reapse Deus existeret, omnes actiones forent æqualiter indifferentes, idemque in se esset parentem oc-

cidere, & eum ex latronum manibus eripere: quo quid magis cum ratione pugnat?

Schol. Nec juvat, dicere, inesse in ipsis rebus ante omnem legem bonitatem aut malitiam, quam philosophi morales *fundamentalem* vocant; nam Deo non existente ipsum quoque hoc discrimen cessaret: ea quippe bonitas, aut malitia fundamentalis non consistit, nisi in interna, & essentiali vel convenientia, vel repugnantia rerum, & actionum cum fine hominis ultimo, qui infinitarum Dei perfectionum manifestatio, atque ipsius per cognitionem, & amorem possessio est, quique adeo in absurda hac hypothesi periret. Veritatem hujus enunciati agnoverunt omnes ii, qui umquam atheismum vel aperte professi, vel ejus jure accusati fuerunt, ut Protagoras, Heraclitus, Hobbesius, Spinoza; eorum enim doctrina erat, jus omne in majore potentia; obligationem contra in imbecillitate sitam; vanum, ac inane esse virtutis nomen; fidem perfidiæ, clementiam crudelitati nequaquam præcellere.

nec ulla societas hominum persistere posset:

XIX. *Absque Dei existentis opinione nulla hominum societas diu tranquilla persistere potest.* In aperto est nullam hominum societatem diu tranquillam persistere posse sine ea legum a principibus latarum auctoritate, ut subditi secundum rationem judicent se non solum publice, verum etiam privatim: non modo in foro, ut ajunt, externo, sed etiam in interno obstringi; atqui hæc legum auctoritas cum opinione de Numinis existentia ita connectitur, ut ea sublata & ipsa tollatur: ergo absque Dei existentis opinione nulla hominum societas diu tranquilla persistere potest. Sapienter Plutarchus: „ facilius urbem „ condi sine solo posse puto, quam opinio-

Contra Colot. Epicur. p. 1125.

„ re de Diis penitus sublata civitatem coire,
„ aut constare ".

Coroll. Respublica igitur atheorum, quam Baylius ædificavit, ad ἀδύνατα referri debet. *Pens. div. sur la Comet. §. 161. suiv.*

Schol. 1. Ut nempe sublato Deo, aut de ejus existentia opinione lex naturæ, internumque actuum humanorum discrimen tolleretur (§. præc.): ita hac in hypothesi omnis legum civilium auctoritas in sola cogendi potestate, in virium magnitudine, non in jure ullo consisteret: omnis enim legum ab imperantibus latarum efficacitas ultimo in ea naturæ lege fundatur, qua jubemur eorum voluntati parere; quare quamprimum hæc suffertur, & illæ corruunt. Norunt id ipsi Principes, idque se nosse tum præcipue commonstrant, cum a testibus in caussis judiciariis; a militibus recens conscriptis; ab iis, quos muniis publicis ornant; ab omnibus denique, cum thronum conscendunt, jusjurandum postulant; cui quæso, istud usui foret in absurda Baylii hypothesi? Certe ex iis, quæ supra objecta fuerunt, manifeste colligitur, legislatorum sapientissimos in cultu divino primum status publici fundamentum situm esse semper putasse: Audi Tullium: „ Sit „ igitur jam hoc a principio persuasum „ civibus, dominos esse omnium rerum, „ ac moderatores Deos: eaque, quæ ge- „ rantur, eorum geri ditione, ac numine, *De leg. l. 2. c. 7.* „ eosdemque optime de genere hominum „ mereri: & qualis quisque sit, quid agat, „ quid in se admittat, qua mente, qua „ pietate colat religiones, intueri, pio- „ rumque, & impiorum habere rationem. „ His enim imbutæ mentes haud sane ab- „ horrebunt ab utili, & vera sententia ". Sed jam Baylii argutationibus respondendum.

Schol. 1.) Athei, ait, eadem, qua alii, ra-

Respondetur Baylio. *Ibid.* §. 178.

tione pollent; ejus igitur adminiculo possunt internum rerum discrimen agnoscere; justum ab injusto discernere, virtutem exercere, submissionem, ac obedientiam principibus, mutuæ charitatis officia civibus exhibere; his autem positis quis eorum rempublicam consistere posse neget?

℞. Demus hæc ita esse; anne etiam ad sectandam virtutem aliquam se obligatione adstrictos censebunt? minime sane, at vel ideo eam non excercebunt, nec flagitiis abstinebunt, nisi forte metu potentioris coerciti; sed quæ vis, quæ pœna satis efficax esse potest, cum integra societas perversa est? Deinde sanæ justi, ac injusti, virtutis, & vitii notiones aliquo quidem tempore permanere possunt in iis atheis, qui cum aliis recte opinantibus commixti vitam agunt, aut qui, cum a teneris unguibus ad omnem honestatem instituti essent, ad impietatem postea deflectunt; at in atheorum republica, in iis, qui ab ipsa infantia hac peste infecti sunt, in vulgo alioquin ad omnem licentiam projecto non possunt. Perversis autem honesti, ac inhonesti notionibus necessarium consectarium est, ut omne jus in potentia; obligatio in imbecillitate constituatur: quo admisso necesse est, ut quæcumque hominum societas brevissimum intra tempus corruat. Universim itaque Baylius in eo errat, quod ea, quæ fiunt, aut fieri possunt ab atheis inter illos, qui supremum Numen colunt, versantibus, ac atheismum potius affectantibus, transferat ad integram solorum atheorum collectionem; illi siquidem aliis adhuc motivis impulsi actiones suas ad principia a se constituta non conformant, quæ tamen motiva in altero casu prorsus deessent, ut mox ostendam.

2.) Etiam in atheorum animis laudis, gloriæque appetitionem inesse contendit, eaque ipsos satis efficaciter ad mutua charitatis officia, ad præstandam magistratibus obedientiam impelli posse putat. §§. 177.

℞. Hoc motivorum genus satis efficax esse ad sectandam virtutem per sese arduam, ad cohibendas hominum cupiditates, quibus in sua commoda ferri solent, vehementer nego; & si sit etiam comparate ad unum, vel alterum, apud vulgus certe quod maximam reipublicæ partem constituit, nullam vim obtinebit. Quid quod ipse hic gloriæ appetitus non tam ad virtutem, quam ad conquirendas qua demum cumque ratione divitias, ad comparandam potentiam ipsos extimularet? nam sic fere res constitutæ sunt, ut quo quis ditior, aut potentior est, eo magis ab imperita plebe adoretur. Potentia nimirum, & opes aptissima sunt explendarum cupiditatum subsidia, tumque vel maxime, quando rectæ virtutum, vitiorumque ideæ ex animis exulant. Deinde anne actus, ad quem sola gloriæ, honorisque cupido hominem impellit, virtutis nomine dignus? an non potius turpis simulationis, fœdæ hypocrisis nomen merebitur? præclara enim vero in cives charitas, in magistratus observantia, quæ tum exhibetur, cum inde honor speratur, sublata hac spe non exhibetur. Illud vero, quod ex Lucretio adjungit, quam puerile est, fore, ut gloriæ cupidus occulta quoque flagitia evitet timore ductus, ne ipse vel somnians, vel vehementiore ægritudinis æstu abreptus eadem manifestet.

3. Homines, inquit, vulgo non vivunt secundum cognitiones suas, & principia theoretica: idque multorum, ac præcipue Stoicorum exemplo declarat, qui licet omnia §§. 136. 276.

facto ineluctabili constricta docuerint, elegantissima tamen morum præcepta suppeditarunt. Experientia quoque docet, multos, qui cælum, ac infernum firmissime credunt, nihilo minus frequentissime scelera admittere. Inde concludit: poterunt igitur contra athei, etsi nihil credant, a vitiis abstinere, & ut nulla est in religione vis ad promovendum virtutis cultum; ita nulla est in atheismo ad eum imminuendum.

℞. Raro quidem homines suas cognitiones & principia philosophica in actionibus suis sequuntur, cum ea veritatibus in sensu naturæ communi fundatis opponuntur; natura quippe difficillime exuitur, & sensus ille etiam invitis identidem redit; quod certum veritatis indicium est (§. 171. sch. char. 4. log.). Atque istud Stoicis contingit, illis nimirum, qui vere libertatem sustulerunt, quales tamen admodum pauci fuerunt (Psych. §. 125. sch.). Ad illa quoque principia, quæ cum pravis affectionibus pugnant, homines sæpe actiones suas non conformant; suavitate enim præsentis voluptatis allecti contra rationis dictamen agunt, cumque meliora videant, probentque, deteriora sequuntur. Vide, quæ in logica (§. 231. sch. 2. n. 2.) de discrimine veritatum theoreticarum, & practicarum dicta sunt. Inde mirum non est, homines religioni addictos non tamen semper secundum ejus principia agere, ac voluptatibus irretitos, contemto cælo, ac inferno peccare; at mirandum maximopere, & stupendum foret, si atheus, qui a suis ipse principiis ad sectandas corporis voluptates, ad opes, & honores per fas, & nefas quærendas incitatur, qui nihil a corporis interitu superesse arbitratur, ab illis in actionibus suis quotidianis defle-

ceret. Nonne homines potissimum affectionibus suis, & aliorum exemplis se regi sinunt? quid igitur cum atheo in sui similium grege constituto fiet? non sequetur theoretica, quibus imbutus est, principia? at illa frenum quibusvis cupiditatibus laxandum; conquirenda bona terrena: amplectendas turpissimas voluptates, vitam pecudum, quas ab hominibus vix differre statuunt, more agendum docet: retinebit aliorum exemplis? quin potius ab iis ad omne flagitiorum genus impelletur. Sed retorqueamus telum. Si appetitiones humanæ tantæ sunt efficacitatis, si voluptates præsentes tam vehementer animum alliciunt, ut eos quoque sæpe abripiant, qui gravissimas, æternasque pœnas timent, quale dominium in atheorum animis omni futurorum spe, aut metu vacuis exercebunt? Denique quid ad virtutem promovendam religionem inter, ac atheismum intersit, expendamus; illa tota est in commendanda virtutis pulchritudine, in depingenda vitii fœditate, in proponendis gravissimis incitamentis, quæ tum a summa Dei colendi dignitate, tum a tranquillitate, & cruciatu conscientiæ, tum a præmiis, ac pœnis post mortem expectandis petuntur; & nulla sit in ea vis ad promovendum virtutis exercitium? Jam dudum Tacitus de vetustis Germanis scriptum reliquit, eos præ reliquis nationibus in bello animosiores fuisse, quod immortalitatem animæ crediderint. Quid jam contra atheismus? nonne ideas honesti, ac inhonesti pervertit? sublata immortalitatis spe eumdem hominum, ac jumentorum interitum esse docet? Justum occultorum quoque scelerum vindicem e medio tollit: omne virtutis præmium in bonis præsentibus constituit, & reliqua, quæ tute facile erues. Anne vero

doctrina istæc ex natura sua latissimam omnibus flagitiis portam non aperit? Desinat igitur Cardanus atheorum virtutes in cælum tollere, quod sine commodi spe, sine mercedis intuitu exerceantur: nulla potest athei esse virtus, nulla honestas, si quid boni præstiterit, id aliis quibusdam motivis, quæ virtutem haud constituunt, tribuendum erit.

De immort. anim. c. 2. pag. 13.

§. 174. I.) Demum ad exempla provocat, adducitque tum veterum, tum recentiorum temporum atheos, Diagoram, Theodorum, Epicurum, Lucilium Vanini, Spinozam, quorum vitæ probitatem, comitatem in omnes, obedientiam erga principes multis dilaudat. Inde porro concludit elucere ex his exemplis atheismi doctrinam in mores nequaquam influere.

℞. Responsum jam alias occupavimus (Phych. §. 263. sch. 1. n. 6.). Vera nimirum ista esse possunt de atheis, qui in hominum religioni addictorum societate vivunt; hi enim multis aliis motivis ad externam, & simulatam morum honestatem impelli possunt: persistentibus quippe in aliis sanis de virtute, ac vitio notionibus, timent vilipendi, ac odio haberi cupiunt, item ad munera publica promoveri, qua spe certo se frustrandos sciunt, si ad doctrinam mores suos componerent; nec denique etiam interior conscientiæ vox prorsus contiscescit. At in commentitia atheorum republica hæc, & similia motiva penitus tollerentur; in nullo enim forent rectæ de honestate, ac inhonestate ideæ, impia doctrina teneris jam animis instillata firmissimas radices figeret, tamque alte imprimeretur, ut tandem totam rationalem naturam perverteret, internosque conscientiæ proditæ stimulos plane hebetaret. His accederent

prava aliorum, etiam quorum major in animos est auctoritas, exempla; distortæ affectiones, immoderata ditescendi, & dominandi libido, & quæ ejus modi sunt, naturæ corruptæ monstra. Neque a sectarum capitibus ad sequaces argumentum valere ibidem quoque luculenter ostendi; respuunt enim hi, quibus illi aguntur, motiva, nec jam amplius doctrinæ famam conciliare student, quam ipsius principes avidissime appetebant. „ Non ab Epicuro impulsi, ait „ Seneca de Epicureis, luxuriantur; sed „ vitiis dediti luxuriam suam in philoso- „ phiæ sinu abscondunt, & eo concurrunt, „ ubi audiunt laudari voluptatem. " Quamquam nec ea probitas, quam Baylius tantopere extollit, in eorum moribus eluxit; certe Lucillium Vanini vitam omnibus sceleribus inquinatam duxisse, atque nihil minus, quam forte animum in accipienda mortis sententia exhibuisse Gramondus scribit.

De vit. beat. c. 12.

Extrait. de la vie de Vani.

XX. *Deus existit.* Imprimis enim de hac Dei existentia sensus naturæ communis extat (§. 17.); deinde in contraria hypothesi nec quidpiam in rebus humanis bonum, aut malum; honestum, aut inhonestum: Justum, aut injustum foret (18), nec ulla respublica, aut hominum societas diu tranquilla consistere posset (§. præc.); atque sensus naturæ communis non fallit (§. 171. log.); & duo reliqua tam cum ratione, quam cum ideis, secundum quas & philosophari, & actiones nostræ moderari debemus, pugnant: igitur Deus existit.

Deus existit.

Coroll. Potest itaque & moralibus argumentis existentia Dei invicte demonstrari.

Schol. Diversis proinde modis eadem veritas manifesta fit; quare nullam omnino excusationem adferre possunt, qui aut rationes has perpendere negligunt, aut perpensis

non intellectu modo, sed & tota voluntate non assentiuntur. Perspecto argumentorum pondere quæ, si non absolutam certitudinem, ut quidem omnes sanæ mentis opinantur, summam saltem, quæ cogitari potest, probabilitatem conficiunt, nonnulli ad hominem ita arguunt: si Deus existat, ut tamen illum inficieris, debitumque ei cultum subtrahas, gravissimam certe pœnam expectandam habes; si Deus non existat; ut tamen falso persuasus eum velut existentem colas, nihil umquam inde detrimenti capies; at Deum existere saltem verisimillimum est: vide itaque quam in gravissimo hoc negotio partem amplectendam ratio suadeat. Profecto mirari satis nequeo, qui fiat, ut qui in aliis rebus quavis certitudine contenti sunt, huic veritati adeo perspicuæ victas dare manus abnuant; cum tamen ea ejusmodi sit, ut si non certa esset, certam esse summe optandum foret. Quid enim? an non multo optabilius est sub suavi potentissimi, simulque optimi gubernatoris regimine vitam agere, quam durissimo jugo fatali cujusdam necessitatis, fortunæ, aut casus subjici? Perperam sane contendunt nonnulli, nihil cogitationem de Numinis existentia ad solidam animi tranquillitatem conferre: in utraque hypothesi parem animis quietem adfuturam. Quæ enim vero animi quies, cum nulla naturale beatitatis desiderium explendi spes affulget; cum morbis, inopia, aliisque gravissimis calamitatibus sine præmii exspectatione conflictandum est; cum bona præsentia quantumvis accumulata cupiditates nostras non satiant, sed irritant? cum tristes rerum vicissitudines casu, & fortuito evidentes perpetuo metuendæ sunt? cum demum omnia vitæ hujus commoda absque melio-

De la Metrie l'homme machine p. 62.

Pensées philos.

ris fiducia deserenda sciuntur? Contraria omnia ii experiuntur qui in suavi providentiæ benignissimi Numinis sinu conquiescunt.

SECTIO II.

DE ATTRIBUTIS DEI.

§. XXI.

Attributa Dei sunt omnes eæ proprietates, quæ Deo conveniunt, quæque ex necessitate ad existendum, utpote ejus essentia metaphysica (§. 5.), promanant. Horum alia dico *negativa*, quæ cum negatione alicujus imperfectionis concipimus, sive per quæ a Deo imperfectionem removemus; alia *positiva*, quæ sine ulla negantia cogitantur, aut per quæ Deo perfectionem quampiam tribuimus. Quid, & quotuplex Dei attributum?

SCHOL. 1. In se equidem, & revera omnia Dei attributa positiva sunt; quæ enim ex positiva, eaque illimitata essentia profluunt, non queunt, nisi positiva esse: & alioquin in Deo negatio, aut realitatis defectus locum habere nequit. Quid, quod si rem accurate expendamus, facile pervidemus, etiam tum, cum aliquam a Deo imperfectionem removemus, veram reapse perfectionem eidem a nobis tribui? Quare distributio istæc ab imbecillitate intelligentiæ nostræ magis, quam ab interno attributorum discrimine proficisci censenda est: cui & separatio illorum tum ab se se, tum ab essentia cogitatione nostra facta adscribi debet.

SCHOL. 2. Alii alias rationes in distribuendis attributis divinis sequuntur; sunt illis *com-* Quæ aliorum divisiones?

parativa, quæ cum relatione ad res creatas, ut *beneficentia*, *justitia*; *absoluta*, quæ sine ea concipiuntur, ut *æternitas*, *simplicitas*: *actuosa*, sive *operatoria*, quæ in suo conceptu actionem involvunt, ut *intellectus*, *voluntas*: *quiescentia*, quæ sine operatione cogitari possunt, ut *simplicitas*; *physica*, quæ realem, & physicam Dei naturam constituunt, ut *æternitas*, *omnipotentia*; *moralia*, quæ cum æterno, ac immutabili rerum discrimine, quod divina sapientia semper sequitur, connexa sunt, ac nostris actionibus moralibus normam præbent, ut *veracitas*, *justitia*, *sapientia*. Sed probe contra Leibnitianos advertendum: hæc moralia attributa in Deo cum absoluta quoque necessitate inesse, quemadmodum physica, & quæ cum illis pugnant, absolute, ac metaphysice repugnare: unde cum dicimus: *moraliter repugnat*, *ut Deus mentiatur*. Sensus est *metaphysice in Deo mendacium repugnat*, *quia opponitur veracitati*, *quæ est moralis ejus perfectio*. (conf. ont. §. 37. sch. cosm. 84. sch. 2. n. 6.). His denique addunt *communicabilia*, quæ communicari rebus creatis aliqua ratione possunt, ut *vita*, *intellectus*, *voluntas*; & *incommunicabilia*, quæ non possunt communicari, ut *æternitas*, *immensitas*. Ego missis his, divisioni primum constitutæ insistam.

Quæ sectionis partitio? XXII. Cum itaque attributa divina, & de quibus hoc loco agendum (§. 2.), in duo summa genera commodissime tribuantur, necesse habeo, ut præsentem quoque sectionem in totidem membra dispertiar, quorum alterum attributa *negativa*; alterum *positiva* dilucide exponat.

MEMBRUM I.

DE ATTRIBUTIS DEI NEGATIVIS.

§. XXIII.

Attributa Dei negativa, vel vi originis, vel *vi significationis* talia sunt: illa ob præfixam particulam *in* vim negandi, in sensu saltem grammatico, obtinere videntur, quo pertinet, *independentia*, *infinitas*, *immutabilitas*, *immensitas*; hæc tametsi ex præpositione *in* non componantur, aliquam tamen in se negationem significant, ut *simplicitas*, *æternitas*, *unitas*. Membrum itaque istuc duo capita complectetur. Quæ membri summa?

SCHOL. Unitatem in attributis negativis habendam esse, facile dabit, qui perspexerit, per unitatem, quam de Deo affirmamus, revera possibilitatem multiplicationis naturæ divinæ negari, hancque velut imperfectionem a Deo removeri.

CAPUT I.

De Attributis Dei vi Originis Negativis.

XXIV. *Deus quoad nullam determinationem internam ab alio pendet.* Ens necessarium quoad nullam determinationem internam ab alio pendet (ontol. §. 106.) sed Deus est ens necessarium (§. 5.); ergo Deus quoad nullam determinationem internam ab alio pendet. Deus est ens independens;

COROLL. Omnis passio in ente dependentiam ab alio arguit (ont. §§. 128. 60.): igitur Deus nihil pati potest. impassibile;

SCHOL. Si quid itaque passivi de Deo quandoque dicatur, illud vel ad externam solum

relationem pertinet, ut *amatur*, *timetur*: vel reapse in se actionem continet.

infinitum; XXV. *Deus est ens infinitum*. Ens necessarium est ens infinitum (ontol. §. 231.); sed Deus est ens necessarium (§. 5.); ergo Deus est ens infinitum.

perfectissimum; Coroll. 1. Cum ens infinitum sit absolute perfectissimum (ont. §. 226.), patet, Deum esse ens absolute perfectissimum; quod quidem etiam ex idea entis necessarii concluditur (ont. §. 113. cor.).

sanctissimum; Coroll. 2. Sanctitas in negatione omnis imperfectionis consistit: igitur, & Deus, & quodvis ejus attributum est sanctissimum.

Schol. Inde quidquid perfectionis in rebus creatis deprehendimus, id Deo tribuendum est; sed hæ perfectiones duplicis generis sunt: aliæ in ipso conceptu formali imperfectionem involvunt, ut *facultas sentiendi*, *recordandi*, *ratiocinandi*; aliæ limitem, quo costringuntur, in sua definitione non exprimunt, ut *intellectus*, *voluntas*, *libertas*, *sapientia*. Hæ *formaliter*, id est secundum suam realitatem, remoto tamen limite, in Deo insunt; illæ *eminenter*, nempe secundum aliquid, quod ipsarum realitatem nobilissimo modo supplet, (conf. ont. §. 227. sch.). Atque ex his colligitur, quam turpiter aberraverit litterarum Persicarum auctor, cum confidenter pronunciavit præstantissimos philosophos, qui Deum ens esse perfectissimum docuerint, hac idea abusos fuisse; ipsos non advertisse ad mutuam perfectionum, quas finita nostra intelligentia concipimus, pugnam, quæ ideo in uno ente consistere nequeant. *Oeuvr. de M. Montesquieu p. 5. p. 145.*

immutabile. XXVI. *Deus est ens immutabile*. Ens necessarium est ens immutabile (ont. §. 120.); sed Deus est ens necessarium (§. 5.): ergo Deus est ens immutabile.

XXVII. *Deus est immensus, quod ad locum attinet.* Ens necessarium est immensum quod ad locum attinet (ontol. §. 111.); sed Deus est ens necessarium (§. 5); ergo Deus est immensus, quod ad locum attinet. immensum.

SCHOL. Sed ex infinita Dei perfectione istud quoque recte concluditur; nam existere rem ita in loco quodam, ut non sit simul in alio, est certe quæpiam perfectionis, & existentiæ limitatio, quemadmodum esse tantum aliquo tempore, similem limitationem arguit: ab opposito existere in omni loco est vera aliqua perfectio: cum itaque Deo omnes perfectiones tribuendæ sint, consequens est, ut Deum in omni loco esse dicamus. Ipsi quoque veteres hanc Deo immensitatem magna consensione tribuerunt quemadmodum ex Homero, Virgilio, Cicerone, aliisque patet; neque illi repugnat, qui propriam Dei sedem in cælo constituunt: istud enim solum significare volunt, Deum in cælo præcipue suam majestatem patefacere, seque beatis mentibus conspiciendum præbere. Sed quam res ipsa perspicua, tam modus obscurus est, ac omnino finitas intelligentiæ nostræ vires exsuperat. Crasso nimis modo multi ex veteribus immensitatem Dei conceperunt; unde turpissimus pantheismi error denique ortum duxit; aliam quoque, ac oportuerat, hujus divinæ perfectionis ideam animo informarunt illi, qui in Anglia præcipue cum Moro, Newtono, Clarkio, Raphson ipsam, & spatium mundanum rem eamdem esse contenderunt. (conf. ont. §. 168. sch. 2.) Cavendum itaque magnopere, ne Deum per formalem sui extensionem ubique præsentem esse putemus: nam & simplex est, ut deinceps videbimus, & totus ubique: si autem per veram sui extensio-

nem ubique adesset, alia illius pars foret, exempli caussa, in tellure, alia in sole, ac corpus quodpiam motum diversas successive divinæ substantiæ partes peragraret, quæ omnia cum ratione pugnant.

Nonnulli Dei immensitatem ab ejus omnipræsentia discriminant, nec ratione destitui videntur. Ajunt immensitatem esse illam vel aptitudinem, vel exigentiam, qua Deus vi essentiæ determinetur, ut rebus omnibus quoad ipsam suam substantiam intime præsens sit: hac in sententia immensitas est ad omnipræsentiam, ut actus primus ad actum secundum: illa nimirum complectitur vim existendi in rebus omnibus abstrahendo ab actuali rerum creatarum coesistentia: hæc præter illam essentialem determinationem simul actualem rerum creatarum coexistentiam includit. Inde vero hæc consectaria profluunt: 1.) immensitatem esse attributum Dei internum, necessarium, ipsique ab æterno, antequam res ulla conderetur, competens, non secus ac æternitatem, & omnipotentiam, actu vero rebus intime adesse præsentem esse duntaxat prædicatum contingens, Deo liberum, & post rerum procreationem ipsi adveniens; 2.) Deum *actu*, & *proprie* non existere in spatiis imaginariis extra mundum, cum nequeat nihilo coexistere; sed tamen, quoniam spatia illa ut possibilitates locandorum sine numero corporum a nobis concipiuntur (ont. §. 196.), dici posse, ipsum *potentia* in spatiis imaginariis infinitis existere, quo aliud non sonat, quam posse Deum producere extra mundum nova corpora sine numero in infinitum, quibus omnibus, quamprimum existerent, sine omni sui mutatione intime

præsens foret. 3.) Cum spatium reale necessario finitum sit (ont. §. 221. cor. 1.), vero sensu dici non posse, Deum existere in spatiis infinitis; sed rectius, Deum existere in se ipso, sive in sua immensitate, quæ nullo finito rerum creatarum spatio concludi potest. Nimirum ut Deus in sua æternitate ante omne tempus reale revera existit; ita vere in sua immensitate extra omne spatium reale existit.

CAPUT II.

De Attributis Dei Vi Significationis Negativis.

XXVIII. *Deus est ens simplex.* Ens necessarium est ens simplex (ont. §. 174. coroll.); sed Deus est ens necessarium (§. 5.): ergo Deus est ens simplex. **Deus est ens simplex:**

Coroll. Competunt itaque Deo, quæcumque enti simplici, qua simplici, conveniunt; contra minime, quæ enti composito, qua tali, propria sunt.

Schol. Simplicitas Dei ex iis quoque perspicue colligitur, quæ pro simplicitate animæ nostræ demonstranda attulimus (psych. §§. 142. seqq.) Usus vero hujus theorematis præter alios eximius est in refellendis duobus gravissimis erroribus, quorum alter *pantheismus;* alter *anthropomorphismus* nuncupari solet. De illo dixi (cosm. §§. 23. 40.); hic docet Deum corpore, quod ad humani similitudinem proxime accedat, præditum esse, quæ sententia illorum fuit, qui animum ab oculorum consuetudine abducere non potuerunt, licet ceteroquin **Quid anthropomorphismus?**

de Deo magnifice sentirent, quales vetustissimis temporibus quamplurimi dabantur; quamquam præter veteres Græciæ philosophos etiam doctores quidam Christiani, ut Tertullianus, Melito Sardensis, aliique hujus erroris passim accusentur, recte, an perperam, non definio: videantur Petavius (*a*), Joannes Cotelerius (*b*), Tobias Psannerus (*c*). Magis Hobbesius (*d*) se suspectum reddidit, cum, ut solet; inscite pronunciavit: „ Illi quidem, qui Deo puritatem tribuunt, recte faciunt; est enim „ honorificum. Sed tenuitatem (intellige „ simplicitatem) attribuere; quæ gradus „ quidam est ad nihilitatem, periculosum „ est." Origo hujus opinionis a difficultate, quam veteres in formanda entis simplicis idea sentiebant, repetenda videtur: inde enim fiebat, ut omne, quod est, corpus esse; & quod corpus non est, non esse putarent: cur autem potissimum corpus humanum Deo tribuerint, rationem reddidit Cotta apud Tullium (*e*) absurdam hanc Epicureorum opinationem in Vellejo perstringens: „ non deest hoc loco copia rationum, quibus docere velitis humanas esse formas Deorum: primum quod ita sit „ informatum, anticipatumque mentibus „ nostris, ut homini, cum de Deo cogitet, „ forma occurrat humana; deinde, ut quoniam rebus omnibus excellat natura divina, forma, quoque esse pulcherrima „ debet; nec esse humana ullam pulchriorem. Tertiam rationem adfertis, quod „ nulla in alia figura domicilium mentis „ esse possit. — Accessit etiam ista opinio fortasse, quod homini homine nihil „ pulchrius videatur. Sed ut hoc, physice, non vides, quam blanda conciliatrix, „ & quasi sui sit lena natura? An putas

(a) *Dogm. theol. t. 1. l. 2. c. 1. edit. rec.*
(b) *Ad Clementin. homil. 17. t. 1. PP. Apost pag. 738.*
(c) *Syst. theol. gentil. c. 2. 19.*
(d) *Append. ad Leviat. c. 1. pag. 345. c. 3. p. 361.*
(e) *De nat. D. l. 1. c. 27.*

„ ullam esse terra, marique belluam, quæ „ non sui generis bellua maxime delecte- „ tur? — An tu aquilam aut leonem, aut „ delphinum ullam anteferre censes figuram „ suæ? Quid igitur mirum, si hoc eodem „ modo homini natura præscripsit, ut ni- „ hil pulchrius putaret, quam hominem: „ eam esse caussam, cur Deos hominum „ similes putaremus? Quid censes; si ratio „ esset in belluis, non suo quasque gene- „ ri plurimum tributuras fuisse? " Nec quemquam terreat, quod in ipsis sacris Litteris Deo oculi, aures, lingua, manus tribuantur; cogitandum siquidem est, sermonem illum ad audientium imbecillitatem accommodatum esse, ut sapienter Theodoretus monuit: „ stolidi non animadverterunt, „ Dominum Deum per homines hominibus „ loquentem audientium infirmitati sermo- „ nes accommodare." *Quæst. in Gen. q. 20.*

XXIX. *Deus est æternus*. Ens necessarium est æternum (ontol. §. 110.); sed Deus est ens necessarium (§. 5.): ergo Deus est æternus. *ac æternum.*

SCHOL. Quæstio agitatur, utrum in æternitate successio admitti possit, qualis in tempore datur, seu quod idem est, an æternitas per modum temporis infiniti concipienda sit: quæ lis, etsi pro modulo composita fuisse (ont. §. 212. sch.) videatur: pauca tamen quædam hoc loco utiliter monenda restant. Negativam sententiam Plato olim, recentius Cudworthus cum multis aliis defendit. Platonis hæc sunt verba: „ *Erat*, „ *est*, & *erit* partes sunt temporis, & „ male transferuntur ad naturam æternam. „ Huic *est* tantum competit: *erat* vero, „ & *erit* pertinent solummodo ad res in „ tempore fluentes; sunt enim motiones. „ Illa semper immutabilis natura nec se-

Quæ de successione in æternitate controversia.

Syst. intell. c. 5. s. 1. §. 18. seq. Timæus.

„ nior, nec junior ullo modo esse potest."

Ib. §. 24. not. 2. Moshemius in Cudwortum, postquam controversiæ ortum, ac progressum, & utriusque partis patronos diffuse exposuit, hac ratione mentem suam declarat: „ infiniti

n. III. „ qui naturam semper habent ob oculos positam, illi non possunt non, si hanc notionem sequi velint, intelligere, illis, qui successionem ab æternitate seclusam volunt, veritatem multo magis favere, quam reliquis, qui secus sentiunt. Infinitum quod est, id stabile quoddam est, omni termino, origine, ac initio vacans, simplex denique. — —. Infinita igitur duratio, seu æternitas nullam in se admittat divisionem, necesse est, nullas habeat partes, nullam dimensionem, nullis denique distinguatur momentis, ac differentiis. — — Hoc autem si ita se se habet, equidem nescio, qua ratione æternitas ordo momentorum sibi succedentium esse queat. — — Quod humanæ ac a Deo conditæ res fluunt, labuntur, prætereunt sensim, id propter finitatem fit, qua circumscriptæ sunt. Ergo infinitum si flueret, & paullatim laberetur, non esset infinitum, sed finitatem adjunctam haberet."

Sublata porro successione reali in æternitate divina sequitur 1.), eam omnia simul præsentia, præterita, & futura complecti, neque res in tempore sibi succedentes alteri, & alteri æternitatis parti respondere, sed toti: inde Deo nihil esse præteritum, nihil futurum, sed omnia simul præsentia; videre Deum simul, unoque intuitu alia in serie rerum labentium ante me posita; alia in serie meæ parallela, alia in serie rerum me consequente; unde fiat, ut licet sibi omnia præsentia sint, optime ta-

men cognoscat, quid mihi præteritum, præsens, futurumve sit. 2) Æternitatem Dei maximam cum ejus immensitate analogiam habere (§. 27. sch.); ut enim immensitas in se spectata prædicatum est Deo penitus internum, ac perfecte abstrahens ab existentia rerum creatarum: ita quoque æternitas in ipso inest sine relatione ad aliorum entium existentiam: quare recte a Boethio definitur esse *interminatæ vitæ tota simul, & perfecta possessio*, id est, ipsa perpetua, immutabilis, ac perfectissima Dei vita. Sicut porro vi immensitatis Deus necessario determinatus est ad existendum in omni loco reali, qui datus fuerit; ita quoque vi æternitatis essentialiter determinatur ad coexistendum omni tempori reali, quod fuerit. Atque inde ulterius profluit, coexistentiam omni tempori reali, sive rebus succedentibus ita distinguendam esse ab æternitate, ut omnipræsentia ab immensitate differt, nam utraque aliqua ratione a rebus procreatis pendet, Deoque semiextrinseca est. Demum quemadmodum ad immensitatem non pertinet existere in spatiis actu infinitis, sed satis est, ut Deus ex natura sua determinatus sit ad existendum in omni spatio reali, quod vel actu est, vel aliquando producetur, ita ad æternitatem nequaquam requiritur, ut Deus actu tempori reali infinito coexistat, sed plane sufficit essentialis determinatio ad coexistendum omni tempori reali, quod vel jam sit, vel adhuc erit. *De consol. phil. l. 5. prors. 6.*

XXX. *Deus est unicus*. Ens necessarium est unicum (ont. §§. 114. 238.); sed Deus est ens necessarium (§. 5.): ergo Deus est unicus. *Deus unus est.*

Coroll. Polytheismus igitur cum ratione pugnat.

Schol. 1. Pugnat certe cum naturæ rationalis sensu, in quo hæc quoque veritas fundatur; unde enim fit, ut superstitioso etiam plurimorum Deorum cultu implicati, cum improvisa calamitate repente opprimuntur, non Deos, sed Deum inclament? „ Audio „ vulgus, ait Minutius, cum ad cælum manus tendunt, nihil aliud, quam Deum „ dicunt: & Deus magnus est, & Deus „ verus est, & si Deus dederit ". At vero totum fere orbem polytheismus olim occupaverat? sit ita sane: istud de veritate nihil detrahit; vocabulum Deus illis temporibus valde dubium fuit, & sit fortasse rudis plebecula legislatorum, sacerdotumque fraudibus decepta plure veros Deos credidit, longe tamen sapientiores, ac philosophi ab hoc errore distabant; omni quippe ætate eorum plurimi unum supremum Deum docuerunt, cui alios minores subjecerunt. Audi Zenonem Eleatem, qui teste Aristotele non affirmavit modo, sed & probavit „ Deum esse unum, cum sit ex- „ cellentissimus; si enim duo essent, plu- „ resve, omnium excellentissimus esse ne- „ quierit, cum unusquisque Deorum isto- „ rum, quippe similis ei, par ipsi excel- „ lentia sit futurus. Deus, & potentia Dei „ talis est, ut gubernet, non gubernetur; „ gubernat vero omnia ita, ut si aliquid „ eo præstantius existeret, Deus esse ipse „ non possit. Si autem plure essent Dii, „ Dii esse non possent: Deus enim infe- „ rior esse, vel subjici, & gubernari haud „ potest. Neque si æquales essent, entium „ omnium excellentissimus esset Deus; quod „ enim æquale est, nec melius esse potest, „ nec deterius eo, cui æquale est. Si Deus „ igitur est, isque si talis est, Deus ille „ debet esse unus, secus nec omnia, quæ

In Octavio.

Inde Xenoph. Zen. & Georg. c. 3.

„ vellet, facere posset: nam si plures es„ sent, unus absoluta non potest valere „ potentia ". Antisthenes, ut Cicero scribit, dicere solebat: „ populares Deos es„ se multos; naturalem unum ". Prætetrea alios, quos longo ordine recenset Minutius Felix, id certum quicumque supra vulgus sapiebant, unum Deum supremum, ac omnipotentem statuisse, a quo minores Dii non modo existentiam, sed & immortalitatem, ut ait Plato, consecuti essent. Patet istud ex pervulgata apud veteres, præcipue in schola Pythagorica, & Platonica spirituum in quatuor classes distributione: constituerunt nimirum primum Deum supremum omnium conditorem, tum Deos immortales ab ipso procreatos, nullique passioni subjectos: deinde heroes illustres, sive dæmones mutationibus, ac perpessionibus obnoxios; demum homines. Hæc subinde opinio a recentioribus Platonicis non retenta modo, verum etiam acriter propugnata fuit, ut ex Hierocle colligimus. Consulatur Gottofredus Olearius. Verum ut unum Deum agnoverunt philosophi illi, non ita eumdem publice prædicarunt; turpi enim superstitiosæ plebis metu absterriti sermonem, cum in turba versarentur, ab hoc argumento declinarunt, paucis solum, & quibus familiarius utebantur, mysterium istuc revelantes: ita Stilpo rogatus a Cratete, an Dii precationibus, ac divinis honoribus gaudeant? Reposuit, *noli me fatue in foro de hisce rogare, sed solum, ac seorsum*. Similiter, cum quidem ex Bione quæreret, utrum Dii sint, hoc accepit responsum: *tunc senex turbam a nobis propellere curas*. Plato tum palam, tum in scriptis suis plurimorum quidem Deorum genitorum, minorum, popularium, terre-

De nat. D. l. 1. c. 13.

In Octavio.

Disser. de genio Socratis.

Laertius de vit. phil. l. 2. segm. 117

strium, campestrium, marinorum mentionem fecit; in Timæo tamen summi parentis meminit adjungens: „ parentem hujus „ universitatis indicare in vulgus nefas. --- „ quamvis sine verisimilibus signis loquan„ tur (de Diis pluribus) veteri legi, & „ mori parendum est ". Inde privatim, & cum amicorum fidissimis colloquens vocabulum Θεος in singulari semper numero usurpavit. Sed nemo Cudwortho copiosius hoc argumentum pertractavit: advertit ille primum omnes eos, qui primis Ecclesiæ temporibus cum paganis disputarunt, id unum probare conatos fuisse, præcipuos ab omni retro ætate philosophos unum Deum tenuisse, eamquem in rem laudat Clementem Alex. (*a*), Athenagoram (*b*), Theophilum Antiochenum (*c*), Cyrillum Alex. (*d*), Tertullianum (*e*), Arnobium (*f*) Minutium Felicem (*g*). Deinde nullum umquam gentilium cum christianis congredientium plures Deos defendisse, quin ob id reprehensos una voce, ut scribit Orosius (*h*), respondisse: „ Non se plures Deos sequi, „ sed sub uno Deo magno plures mini„ stros venerari ". Nec dissimili ratione Maximus ex juniorum Platonicorum schola in epistola ad S. Augustinum data se, suosque excusavit, inquiens: „ equidem unum „ esse Deum summum, sive unicum, quis „ tam demens, tam mente captus est, qui „ neget esse certissimum? Hujus nos virtu„ tes per mundanum opus diffusas multis vo„ cabulis invocamus. " Denique nonne recte arguimus eum a priscis philosophis Deum admissum fuisse, quem Epicurus tam acriter impugnavit? At hic non Jovem, non Saturnum, non Plutonem, non alios Deos, sed Dominum sempiternum sufferre voluit: „ „ imposuistis, clamat Epicureus ille apud

Essai sur les philosophes. c. 10. Bossuet disc. sur. l' histor. univ. ch. 16. p. 280. Syst. intell. c. 4.

(a) *Cohort. ad gent.*
(b) *Apolog. pro christ.*
(b) *Ad Autolicum.*
(d) *Contra Julian. l. 1.*
(e) *Apolog. c. 14.*
(f) *Advers. gen. l. 1.*
(g) *In Octavio.*
(h) *Hist. l. 11. c. 1. Epis. 43. ad vete*

De nat. D. l. c. 20.

„ Tullium: imposuistis in cervicibus no„ stris sempiternum Dominum, quem „ dies, & noctes timeremus: quis enim „ non timeat omnia providentem, & co„ gitantem, & animadvertentem, & omnia „ ad se pertinere putantem, curiosum, & „ plenum negotii Deum"?

Philosophis succedant poetæ religionis vulgaris fere interpretes, qui etsi suorum popularium dogmata plurimum depravaverint, illud tamen de uno supremo Deo mira consensione retinuerunt. Orpheus poetarum vetustissimus, qui Thraces religione informavit, ita cecinisse fertur: „ unicus est „ per se existens, qui cuncta creavit: --- „ magnum adeo præter regem non alter „ habetur". Sophocles in tragœdia publice acta: „ unus profecto est; unus est „ tantum Deus, qui cælum, & amplum „ condidit terræ globum": videatur de his duobus Petavius. Nec minus Hesiodus, licet theogoniæ auctor, teste Clemente Alexandrino unitatem Dei professus est: „ i„ pse suo regno, ditioneque continet omnes, „ nec tenet imperium hoc ex immortali„ bus ullus". Prætereo Æschylum, Aristophanem, Menandrum, ac transeo ad latinos. Valerii Sorani vetustissimi hos nobis versus servavit Varro: „ Jupiter omni„ potens regum rex ipse, deumque pro„ genitor, genitrixque deum, Deus unus, „ & omnis". Nota sunt, quæ Plautus, Virgilius, Horatius, Ovidius cecinerunt. Primus: qui gentes omnes, mariaque, & terras movet, --- --- qui est imperator di„ vum, atque hominum Jupiter". Alter: „ o qui res hominum, divumque æternis „ regis imperiis, & fulmine terres. „ Tertius: „ qui res hominum, & deorum, „ qui mare, & terras, variisque mundum

Dog. theol. t. 1. c. 3. *Admon. ad gen. t. 3. bibl. PP.*

De ling. lat. p. 71. ed ann. 1581.

In Rudente. Æn. l. 1. od. 12.

„ temperat horis; unde nihil majus generatur ipso, nec viget quidpiam simile, aut secundum " rursus: „ qui terram inertem, qui mare temperat ventosum, & urbes, regnaque tristia, divos, mortalesque turmas imperio regit unus æquo". „ Ultimus demum: hanc Deus, & melior litem natura diremit, ... sic onus inclusum numero distinxit eodem cura Dei ".

L. 3. od. 4.

Metamor.

In ipsis quoque nationibus integris non penitus extinctam fuisse unius Dei supremi cognitionem, vel inde colligimus, quod Faustus Manichæus audacter S. Augustino opposuerit, Christianos, uti antea Judæos, unum esse Deum, qui omnia effecerit, ab Ethnicis didicisse; cui hunc in modum S. Pater respondit, „ Discat ergo Faustus monarchiæ opinionem non ex gentibus nos habere, sed gentes non usque ad falsos deos esse delapsas, ut opinionem amitterent unius veri Dei, ex quo est omnis qualiscumque natura ". Quod si longior esse, diversas nationes singulatim enumerando vellem, demonstrarem id de vetustissimi Chaldæis ex Beroso; de Ægyptiis ex Plutarcho, & Jamblycho; de Ætiopibus ex Eusebio, & Thoma Hyde; de Persis ex Pocockio. De recentioribus Indis, Sinensibus, Siamitis, Africanis, & Americanis idem Rochefortius, du Tertrius, aliique testantur.

Contra Faustum l. 20. c. 4.

Hist. des Carib. Hist. nat. des Antil. Récueil. des lett. édifiant.

Hæc porro cum ita sint, perspicuum est, polytheismum numquam sensu naturæ communi confirmatum fuisse: inscienter proinde eos agere, qui ex illo rationem petunt, qua probent, sensum communem non esse certum, ac legitimum veritatis indicium, sicque argumentum istud ad existentiam Dei demonstrandam supra allatum evertant.

Quin omnibus rite expensis multo magis consensio sapientium, & nationum pro unitate Dei satis magna deprehenditur, quæ ostendat hanc quoque veritatem in sensu communi naturæ rationalis non depravatæ fundari. At si neque istud ita esset, tamen vel ex illa hominum ad plures Deos colendos propensione anticipationem quamdam universalem de divinitate recte colligeremus, qua factum sit, ut maluerint pluria nomina constituere, quam omnem Dei ideam ex animis evellere.

Quis error de duobus principiis?

Schol. 2. Refellendus hic quoque venit error turpissimus de duobus principiis bono altero, altero malo; quorum illud omnium in hoc orbe bonorum: alterum malorum caussa sit. Opinionis hujus absurdæ originem eruditi a Zoroastro vetustissimo Persarum doctore repetunt: ille enim prior docuisse putatur, a supremo Deo Mithra, sive Zarva, qui ab humana intelligentia concipi nequeat, duos inferiores Deo Oromasden, & Arimanium genitos fuisse, quorum ille bonus cum hoc malo perpetuum bellum gerat; unde hæc, quam in mundo experimur, bonorum, ac malorum mixtio oriatur. Vid. Thomas Hyde (a), & Pocockius (b). Hanc Leibnitius (c) fabulam inde ortam suspicatur, quod Arimanius ex septentrionali occidentis parte cum magnis copiis in Asiam transierit, ibique potentissimi regis Oromasdis imperium invaserit, quocum longo tempore æquo plene marte pugnavit. Hæc porro doctrina procedente tempore per totum fere orientem diffusa: ac plurimum immutata fuit. Moshemius (d) duorum principiorum patronos, quos *dualistas* vocat, in quinque præcipuas classes distribuit, quarum tamen quævis novas subdivisiones admittit. Sed tris-

(a) *Hist. rel. vet. Pers. c.* 9. 20. 21.

(b) *Specim. hist. Arab.*

(c) *Essai de Théod. p.* 2. §. 138.

(d) *In Cudvv. c.* 4. §. 13. *not.* 19.

sis his, eorum solum sententiam in examen vocabo, qui duo principia, bonum, & malum, per se existentia, ætate, ac robore æqualia, ac perpetuo inter se dimicantia constituerunt: quæ uti deinceps Manichæis propria; ita etiam ab iisdem absurdissimis plane fabulis involuta fuit, ut in S. Augustino (*a*) legere est. Videri quoque possunt Wolfius (*b*), & Beausobrius (*c*).

(a) *L. contra ep. Mon. c.* 13 11.
(b) *Manicheis. nich.*
(c) *Hist. Manicheism.*

Principium malum repugnat

XXXI. *Repugnat principium malum per se, & necessario existens.* Principium istud malum vel est natura omni modo opposita naturæ principii boni, ut v. g. tenebræ opponuntur luci, qua paritate ipsi Manichæi delectabantur, vel non? si primum: tunc principium malum aliud non est, quam absoluta, & perfecta negatio omnium eorum, quæ principio bono competunt, ac proinde nihilum, ut tenebræ non sunt, nisi negatio lucis: qui igitur principium malum extare affirmat, affirmat extare infinitum nihilum. Si alterum: tunc necesse est, ut principium malum quibusdam perfectionibus infinitis, quibus principium bonum præditum est, polleat, quibusdam autem, ac præcipue bonitate, benignitate, benevolentia destituatur; at vero hoc perabsurdum est: neque enim infinitæ perfectiones separari (ontol. §. 124. cor. 2.); neque ens necessario existens non absolute perfectissimum esse (ontol. §. 113. cor.) potest. Cum igitur in hac Manichæorum hypothesi alterutrum obtinere debeat, evidens est ejusmodi principium malum, omnino repugnare.

nec ex eo origo mali explicari potest.

XXXII. *Permissa etiam hypothesi principii mali per se, & necessario existentis non explicatur origo mali, quale in mundo est.* Vel enim duo hæc principia vires æquales, vel inæquales haberent; si hoc: tunc vis major unius vim minorem alterius coerceret, omnia-

que illius opera destrueret, ac proinde aut nullum bonum, aut nullum malum in mundo foret prout nempe alterutrum vinceret, quod cum experientia pugnat; sunt enim bona mixta malis. Si illud: tunc vires æquales sese mutuo eliderent, ac neutra ullum effectum consequeretur, proindeque rursus nihil foret in mundo, quod aut bonum, aut malum sit, sicut ex viribus æqualibus, & directe oppositis in mechanica non motus, sed quies sequitur; atqui in utraque hac hypothesi origo mali, quale in mundo hoc datur, minime explicatur: igitur permissa etiam hypothesi principii mali per se, ac necessario existentis non explicatur origo mali, quale in mundo est, ut Manichæi voluerunt.

SCHOL. At fingi fortasse poterit fœdus quodpiam, quod duo istæc principia diuturnæ pugnæ pertæsa inierint, quemadmodum Baylius suscepta Manichæorum caussa Zoroastris nomine contra Melissum argutatur. Quid hac hypothesi magis absonum? vel principium bonum malo magis viribus valet, vel non? si ita; & tamen pactum istud inivit, merito omnium malorum caussa in ipsum rejicitur, quod in adversariorum sententia cum idea boni principii pugnat, cum putent nullum ab eo malum permitti posse. Si non; si a principio malo superatur, tunc principium malum, quod ex essentia, ac natura sua ad mala duntaxat caussanda determinatum, contra naturam suam aget ineundo hocce fœdus, atque ita permittendo, ut quædam bona adsint, quæ, utpote vi superiore instructum, facillime tollere posse. Statuto itaque hujusmodi fœdere tam bonum principium caussa mali; quam malum caussa boni erit, ac proinde bonum principium erit simul non bonum; malum non malum. Sed neque paritas a

Dict. histor. & crit art Manich.

duobus exercitibus, quorum unus prostratus jam resurgit iterum, & instauratis viribus dimicando victoriam adipiscitur, quidpiam efficit; istud quippe evenire nequit, cum utriusque partis vires immutabiles sunt: quod in absurda hac hypothesi obtineret. Certe enim, qui duo entia per se, & necessario existentia ponit, eorum quoque vires necessarias, & immutabiles ponat, necesse est. Ita mala caussa semper pejus defenditur. Quomodo porro ab ipso bono principio, eoque unico, salva sua bonitate, mala alia in hoc mundo permitti, alia etiam immitti queant, paullo post uberius ostendam.

MEMBRUM II.

DE ATTRIBUTIS DEI POSITIVIS.

§. XXXIII.

Qua membri summa. Ad attributa Dei positiva intellectus præcipue, ac voluntas; tum quæ cum his proxime connectuntur, referenda sunt. Quare agam primum de intellectu Dei, & attributis cum eo connexis; tum de ejus voluntate; denique attributa, quæ ad hanc pertinent, pertractabo: tria proinde capita membrum absolvent.

CAPUT I.

De Intellectu Dei, & Attributis cum eo connexis.

Deus pollet in- XXXIV. *Deus pollet intellectu infinito.* Cum

enim Deus sit ens absolute perfectissimum (§. 25. cor. 1.), omni possibili perfectione, sive realitate præditus sit, necesse est; atqui intellectus est certe perfectio quædam possibilis, sive realitas; igitur Deus intellectu pollet. Hunc porro intellectum esse infinitum, eadem rationis conclusione efficitur. tellectu infinito,

COROLL. Intellectus igitur Dei, quæcumque intelligi possunt, distinctissime repræsentat (psych. §. 57. cor.).

SCHOL. Præterea sensu intimo quivis certus redditur se ens intelligens esse, certum proinde est, existere entia finita intellectu instructa: cùm igitur omnes entium finitorum perfectiones in Deo inesse debeant (§. 25. schol.), eadem certitudine concluditur Deum intelligentia pollere. Sane cum nequeat plus esse in effectu, quam in caussa sit (ont. §. 157.), absolute repugnat, ut vel unum ens intelligentia præditum a caussa bruta, & omni intellectu destituta procreetur, quemadmodum in absurda Epicureorum hypothesi nullus foret in orbe motus, si ille materiæ æternæ insitus non fuit. Quid quod ipsa mundi conformatio summa quamdam intelligentiam in Conditore manifestat (§. 14.).

XXXV. *Intellectus Dei semper agit.* Quiescat enimvero aliquando ab omni actione intellectus divinus; erit igitur aliquod tempus, quo Deus nec se ipsum, nec alia cognoscibilia sibi repræsentat, ac proinde quo nihil penitus cognoscat; atqui istud vehementer cum infinita Dei perfectione pugnare, nemo non videt: igitur intellectus Dei semper agit. qui semper agit.

COROLL. 1. Itaque intellectus non per modum facultatis, ut nobis hominibus; sed per modum actus Deo tribuendus est.

COROLL. 2. Cum porro successio actuum cum interna entis mutatione conjungatur (ontol.

§. 118. 119.), quæ in Deum non cadit (§. 26.), consequens est, ut actio intelligentiæ divinæ unica sit, semperque eadem, sive ut Deus uno simplicissimo actu omnia cognoscibilia sibi distinctissime repræsentet (conf. §. 34. coroll.).

Schol. Idem ad alias quoque perfectiones Dei naturales applicandum, firmiterque tenendum est, non esse in Deo facultates ab actu separatas: inde est, ut theologi Deum *actum purum*, immo *purissimum* appellent.

Deus gaudet scientia infinita;

XXXVI. *Deus gaudet scientia infinita, sive omniscientia*. Qui omnia, quæ sciri possint, perfectissime cognoscit, scientia infinita gaudet; sed qui uno actu omnia cognoscibilia sibi distinctissime repræsentat, scit perfectissime omnia, quæ sciri possunt: igitur qui uno actu omnia cognoscibilia sibi distinctissime repræsentat, scientia infinita gaudet; atqui Deus uno actu omnia cognoscibilia sibi distinctissime repræsentat (§. præc. coroll. 2.): ergo Deus scientia infinita gaudet.

Coroll. Omnis veritas sive necessaria, sive contingens ex natura sua habet, ut cognosci possit: scit itaque Deus omnem veritatem tam necessariam, quam contingentem.

Schol. Ad veritates necessarias ipse Deus, ejusque attributa infinita; tum entium possibilitates, & quæ cum his proxime connectuntur, pertinet: ad contingentes vero, quæcumque præter Deum existunt, sive comparate ad nos præterita, sive præsentia, sive futura sint; atque hæc seu absolute, aut positis quibusdam conditionibus aliquando implendis; seu sub conditionibus numquam revera implendis futura sint, Deus igitur imprimis se ipsum, ac perfectiones suas infinitas; tum omnia possibilia, & cum rerum possibilitate connexa; deinde pro aliquo tempore realiter existentia; de-

nique exitura, si certæ conditiones implerentur, perfectissime cognoscit. Ob hanc vero objectorum diversitatem scientia divina, licet in se una, & simplicissima variam nomenclationem sortitur. Ea, qua Deus se ipsum, possibilitates rerum, & cum his connexa cognoscit, *scientia necessaria*, vel *simplicis intelligentiæ* audit: quæ ad existentia porrigitur, *libera*: sive *visionis*; ea, qua sub conditione quadam futura cognoscuntur, a Leibnitio, Wolfio, Boehmio, Baumeistero, aliisque *media*, & a Dariesio volitiones Dei liberas præcedere dicitur. Hanc porrò cumulatissimam rerum omnium scientiam magna consensione veteres quoque Deo tribuerunt, paucis solum exceptis, qui vel cum Carneade omnium futurorum, vel cum Cicerone actuum nostrorum liberorum prævisionem eidem denegarunt. Sunt tamen, qui & hodie, licet diversa ratione impulsi, cum Cicerone consentiunt: quod nondum evenit, ajunt, nondum est, quod nondum est, non potest cognosci; nihilum enim cum nullas habeat proprietates, percipi non potest: igitur actus a determinatione caussæ liberæ pendentes a Deo prævideri nequeunt. At futilis est hæc argutatio; quod enim nunc quidem non existit, sed tamen futurum est, jam non est absolute nihilum, sed habet suum *esse* futurum in statu logico a tota æternitate: quare sicut quævis alia veritas in se intelligi potest: adde ex duobus contradictoriis, quæ seu de præterito, seu de præsenti, seu de futuro convenientiam prædicati cum subjecto enuncient, semper ac necessario unam veram, alteram falsam esse (§. 156. schol. l. 3. cor. 2. log.). Sed nemo ex me quærat, quibus in signis id genus futura Deus cognoscat, ajo enim cum

Theol. nat. s. 1. c. 3. §. 63.

Oeuvr. de M. Montesquieu. 3. pag. 146. suiv.

In Ps. 49.

S. Augustino: „ ne hoc a me fratres expe-„ ctetis, ut explicem vobis, quomodo co-„ gnoscat Deus. Hoc solum dico: non sic „ cognoscit, ut homo; non sic cognoscit, „ ut angeli, & quomodo cognoscit, dice-„ re non audeo, quoniam & scire non „ possum.

ratione, XXXVII. *Deus gaudet ratione infinita.* Cum enim Deus omnia cognoscibilia perfectissime cognoscat (§. præc.), necesse est, ut etiam omnem possibilem omnium veritatum nexum distinctissime perspiciat: quare cum hoc sit rationis infinitæ munus (psych. §.68.), gaudere Deum ratione infinita perspicuum est.

ac sapientia. XXXVIII. *Deus gaudet sapientia infinita.* Deus gaudet omniscientia (§. 36.): igitur perfectissime cognoscit, qui fines sint optimi, quæ media ad optimos fines accommodatissima, qui demum optimus ea subordinandi modus; sed in perfectissima horum cognitione infinita sapientia sita est: ergo Deus infinita sapientia gaudet.

CAPUT II.

De Voluntate Dei.

Deus gaudet voluntate infinita. XXXIX. *Deus gaudet voluntate perfectissima.* Imprimis cum Deus sit ens perfectissimum (§. 25. cor. 1.), nequit ulla realitate carere; voluntatem autem realitatem esse, nemo cum ratione dubitaverit. Deinde eam voluntatem, cum in Deo insit, perfectissimam esse consimili ratiocinio evincitur.

Schol. Deum voluntate præditum esse duabus præterea rationibus efficacissime suadetur. Primum volendi facultas arcto adeo nexu cum intelligentia copulatur, ut una absque altera consistere haud queat: quare

cum Deus perfectissimo intellectu polleat (§. 34.), necesse est, ut eidem quoque voluntas competat. Deinde præter hunc mundum innumeros alios possibiles esse dubio caret: igitur ut hic præ aliis crearetur, opus fuerit electione quadam; atqui electio ad voluntatem pertinet.

XL. Per *actum internum* voluntatis divinæ intelligo volitionem, qua Deus in se tendit, seque ipsum ut bonum infinitum, quod distinctissime comprehendit, amat; per *externum* vero, volitionem, quæ se ad res ab ipso distinctas porrigit. Quid ejus actus internus, & externus?

SCHOL. Minime tamen contendo hos actus reapse distinctos esse, quin contrarium paullo post patebit.

XLI. *Deus in actu voluntatis interno liber non est.* Bonum infinitum distincte cognitum quamvis voluntatem necessario in sui amorem rapit, cum sit necessarium amoris objectum: atqui Deus se ipsum ut infinitum bonum distinctissime cognoscit (§. 36. schol.): igitur Deus necessario se ipsum amat; sed in hoc amore actus internus voluntatis divinæ situs est (§. præc.): igitur in interno voluntatis suæ actu Deus liber non est. Actus internus non est liber;

XLII. *Deus in actibus externis voluntatis perfectissime liber est.* Deus habet voluntatem perfectissimam (§. 39.); sed ad perfectionem voluntatis pertinet quoque libertas: igitur Deus libertatem habet: atqui eam non habet in actibus internis (§. præc.); ergo necesse est, ut in actibus externis perfectissime liber sit. est autem externus.

SCHOL. Ad notionem voluntatis perfectissimæ pertinere libertatem, seu quod eodem redit, libertatem veram perfectionem esse dubitari nequit, cum nimirum de bonis finitis, quæ necessaria amoris objecta non sunt, agitur. Nemo certe est, qui hominum li-

bertatem in veris perfectionibus non numeret: inde vero hæc duo consequuntur, primum: libertas quædam Deo tribuenda est, cum in illo omnes rerum creatarum perfectiones secundum realitatem suam insint, alterum: si nulla Deus polleret libertate, nulla quoque in nobis esse posset, secus hæc nostra perfectio ex nihilo prodivisset. Denique & simili ratiocinatione res conficitur: si Deus necessitate quadam ad res extra se volendas impelleretur, ea necessitas vel ex ipsa illius natura, vel a re ab ipso distincta promanaret, quorum neutrum ne cogitari quidem potest. Non primum: cum enim Deus in se sit beatissimus; sibi ad omnes perfectiones possibiles possidendas sufficiat, neque ulla re a se distincta ad summam felicitatem egeat, fieri omnino nequit, ut illius natura rei cujuspiam procreationem necessario exposcat; & nonne ejusmodi necessitas Deum ab aliqua re producenda pendentem efficeret? Non alterum: nam res illa vel esset existens, vel solum possibilis; sed imprimis nulla res præter Deum sine sui productione existit: deinde quæ possibilia sunt, sunt quoque prorsus ad existendum indifferentia, neque ad sui procreationem aut quidpiam conferre, aut eidem resistere possunt, neque etiam bonitatem infinitam in se continent. Ceterum libertas divina non est concipienda ut indifferentia potentiæ ad actum, qualis in creatis datur; hoc quippe imperfectionem argueret (§. 35. sch.): sed ut actus indifferens ad applicationem; nam, ut mox patebit, volitio Dei libera aliud non est, qnam actus voluntatis divinæ semper existens libere respiciens rem hanc, vel illam ab ipso diversam. Voluntas increata, ait Suarezius, est indifferens ad plura objecta

Disput. metaph. disp. 22. s. 2. n. 34.

extra se; non vero ad plures actus volendi, vel nolendi, quod voluntati creatæ proprium est; item voluntas increata determinatur sine novo actu ipsi addito; voluntas contra creata per novum actum determinatur.

XLIII. *Deus uno, eoque simplicissimo actu a tota æternitate vult, quæcumque vult.* Imprimis cum Deus sit actus purus (§. 35. sch.), nequit ei voluntas nisi per modum actus tribui, hicque actus ob eamdem rationem æternus sit, necesse est. Deinde ponamus plures actus diversos esse, erunt ii vel successivi, vel simultanei; non illud: sequeretur enim vera in statu Dei interno mutatio, quæ repugnat (§. 26.); non istud: nam cum Deus omnia sub una ratione medii ad finem constitutum aptissimi velit, plures actus reapse distincti nec necessarii, nec utiles forent. Adde perfectius esse uno actu plura velle posse, quam diversis; cum igitur Deus infinite perfectus sit (§. 25. cor. 1.), & istud illi tribuendum; igitur uno, eoque simplicissimo actu Deus a tota æternitate vult, quæcumque vult. Actus voluntatis est unicus.

Coroll. Eodem igitur actu, quo Deus necessario in se ipsum fertur, libere fertur in res a se distinctas: id est, unus est volitionis actus, qui, quatenus Deum respicit, est amor sui; & quatenus ad res creatas terminatur, volitio creaturarum est: ita docet S. Thomas. *P. 1. q. 19. ar. 2. ad 4tum ar. 3. & 5.*

Schol. Actum hunc voluntatis divinæ, quatenus res externas respicit, *decretum* vocant theologi, illudque licet in se simplicissimum, in varia tamen genera pro rerum decretarum discrimine distribuuntur. Duo ex his præcipue huc pertinent, quorum usus in sequentibus erit. *Positivum*, quo Deus aliquid absolute intendit, ac consequi cu- Quid, & quotuplex decretum Dei?

pit ut cum vult mundum existere; *permissivum*, quo permittere statuit, quod tamen de se fieri non vellet, qua ratione peccata hominum admittit.

Decretum Dei est immutabile.

XLIV. *Decretum Dei est immutabile.* Deus uno, eoque simplicissimo actu a tota æternitate vult, quæcumque vult (§. præc. sch.): igitur actus voluntatis divinæ, ac proinde decretum Dei (§. præc. sch.) mutari nequit.

Schol. Certe cum intellectus Dei semper omnia cognoscibilia distinctissime repræsentat (§. 35. coroll. 2.), turpis incostantiæ, ac animi levitatis indicium foret, si Deus id, quod ante voluit, nunc nollet, aut vicissim; quemadmodum nobis jure vitio datur, cum manentibus iisdem adjunctis, ac invariata eorum cognitione voluntatis nostræ consilia mutamus. Verum hæc immutabilitas decretorum divinorum apud nonnullos philosophiam *ignavorum*, ut ex Tullio Leibnitius ait, suscitavit; qui nimirum putant frustra vota nuncupari, preces fundi, quod, quæ immutabiliter decreta sunt, certo alioquin eventura sint. Scire hos oportet, ipsa voluntatis divinæ decreta sub conditione precum adhibendarum, operæque a nobis conferendæ lata esse: quare frustra esse nequeunt. Alii quærunt, qui immutabilitas volitionis divinæ cum libertate concilietur? Nempe, quæ Deus libere vult, ita nunc vult, uti ab æterno potuisset non velle; at postquam semel voluit, infinita ipsius perfectio postulat, ne quid demutetur. Obscura hæc sunt, ais, ita sane; verum cogita infinitas Dei perfectiones magis nobis adorandas, quam perscrutandas esse: hac quippe abysso omnes finitæ intelligentiæ vires absorbetur.

CA-

CAPUT III.

De Attributis Dei cum Voluntate Connexis.

XLV. *Bonitas*, quam etiam *beneficientiam* recte compellaveris, est constans voluntas rebus creatis conferendi perfectiones, ac veram felicitatem, quantum ipsarum natura postulat. Quid bonitas?

XLVI. *Deus est bonitatis infinitæ.* Est certe bonitas hæc perfectio quædam, quæ ut illimitata ab ente infinito abesse nequit; sed ens illud infinitum Deus est (§. 25.): igitur Deus est bonitatis infinitæ. Deus est bonitatis infinitæ.

Schol. 1. Si Deus hac bonitate careret, esset aliquid in eo, quod eidem opponeretur; quid vero illud? aliud certe non, quam malevolentia quædam, aut invidia ex inordinata quadam animi affectione orta; is quippe solum invidet, irascitur, malefacit, qui aut re quapiam eget, aut timet, aut sperat, aut alia cæca cupiditate ducitur, quæ omnia in naturam perfectissimam minime cadunt. Et quoniam de ea, qua Deus in homines præcipue fertur, bonitate præcipue hoc loco quærimus, juvat eam alia quoque ratione constabilire. Sane si Deus hominum felicitatem cupiat, eaque conferre & sciat, & possit, quæ ad eam adipiscendam necessaria sunt, summa est in eos bonitate; atqui utrumque ita se habet. Principio condidit hominem veræ felicitatis capacem, & ita comparatum, ut eam naturali propensione vehementissime appetat, miseriamque, & quidquid cum ea pugnat, aversetur. Neque istud satis: largitus est illi plurima in hoc mundo bona licite perfruenda, quæ tamen naturale beatitatis desiderium adeo non satiant, ut etiam magis acuant. Jam vero si hisce po-

sitis nostram tamen felicitatem Deus non vellet, quid nisi nos ludificaret, ac crudelissime excruciaret acuendo, quod numquam impleri velle, desiderium a se nobis ingenitum? Nonne ita nobiscum ageret, ac si quis fame jam jam enacando cibum ostenderet, vescendum non præberet? Nonne bestiæ ipsæ nobis feliciores forent, cum suas appetitiones in hac vita plenissime expleant? Tanto nimirum essemus infeliciores, quanto magis solidam, perfectamque beatitatem ipso naturæ ductu appeteremus, atque illud, quod maximam naturæ nostræ perfectionem constituit, fons esset omnis, ac summæ miseriæ. Quis autem ista de Deo, deque infinita naturæ ejus perfectione suspicetur? Quæ deinde ad scientiam, ac potentiam attinent, ea ipsi deesse nemo sanus judicaverit: est itaque in confesso summam Dei in homines bonitatem esse (conf. psych. §§. 249. &c.).

Schol. 2. At contrarium experientia constare quidam contendunt; multa in hoc mundo mala esse, quæ contra Dei in nos bonitatem testimonium dicant. Torsit ea res præcipue veteres, neque satis nondum dissolvere sciverunt. Plato ad pervicaciam materiæ æternæ confugit (cosm. §. 20.); Plutarchus materiæ animam malignam insedisse, eam quidem, sed non penitus, a Deo emendatam fuisse asseruit; alii alia diverticula a ratione aliena quæsiverunt. Manichæi duce Manete Persa veterem Zoroastris opinionem de duobus principiis uno bono, altero malo & suscitarunt, & expoliverunt, ajentes utrumque a se, ac necessario existere, illudque omnium bonorum; hoc malorum in mundo caussam esse. Equidem turpem hunc errorem supra refutavi (§§. 31. 32.); ac Baylius, qui putidum

Dict. histor. & Manich. rem. D.

ubique scepticismum affectat, ea refutatione non contentus inscite contendit, hypothesim de uno principio, etsi a priori demonstretur, a posteriori tamen nec verisimiliter probari posse, eo quod ratione naturali ostendi nequeat; quomodo a principio bono, si unum sit, tot mala in mundo permitti possint; addit ad constabiliendam quamcumque hypothesim necesse esse, ut distincte modus declaretur, quo ea cum phænomenis congruat; atque si vel istud fieri nequeat, rationem satis efficacem adesse ad eam rejiciendam, quantumvis splendidissima videatur. At quam multa hic latent, quæ justam reprehensionem merentur. Primum ad constabiliendam hypothesim de uno principio vel sola demonstrata repugnantia hypothesis oppositæ abunde sufficit: necesse enim est, ut ex duabus propositionibus contradictoriis altera in se vera sit: altera falsa (§. 156. sch. 3. log.). Deinde enunciatio a priori jam demonstrata amplius inter hypotheses numerari non debet; quemadmodum nec in iis locum meretur enunciatum, cujus falsitas jam certo constat: sola nimirum probabilitas ad hypotesim & sufficit, & requiritur: probabilitas autem omnis evanescit, quamprimum veritas, aut falsitas certo detegitur (§. 213. log.). Tum contra veritatem a priori demonstratam nullæ argutiæ a posteriori petitæ ullum robur habere possunt (§§. 197. cor. 3. 235. sch. 6. log.): quare nec necesse est, ut modus, quo sententia demonstrata cum phænomenis congruat, distincte explicetur, nec siqua sit, ignorantia fundamentum illam rejiciendi suppeditat; sed sincere fatendum, utrumque verissimum esse; modum tamen, quo ea componantur, ignorari; quemadmodum si quis

nesciret prævisionem Dei cum libertate humana conciliare, turpissime aberraret, si vel alterutrum, vel utramque exstare inficiaretur, ut jam alias sæpe monuimus. Possunt nempe res quoad substantiam notæ, & ignotæ esse quoad modum. Postremo a veritate alienum est, ratione naturali prorsus ostendi non posse, quomodo a principio bono tot in mundo mala permitti possunt; nam ad istud præstandum satis est, generatim patefacere, permissionem horumce malorum cum divina bonitate non pugnare: nec obest, quod omnis in hoc argumento obscuritas tolli nequeat; ejus enim ratio in infinitate, quæ bonitati, sicut ceteris Dei perfectionibus competit, & in limitatis nostræ intelligentiæ viribus sita est. Quæramus itaque difficilis hujus nodi, quantum humanæ rationi datum est, solutionem.

Quid, & quotuplex malum?

XLVII. *Malum* est, quod cum imperfectione entis connectitur, sive quod ejus statum imperfectiorem reddit (psych. §. 88.): aliud dicitur *metaphysicum*, quod in ipsa entis creati limitatione consistit; aliud *physicum*, quod doloribus corporis, & animæ absolvitur; aliud *morale*, quod in libera legis moralis transgressione situm est.

Permissio mali metaphysici cum bonitate non pugnat,

XLVIII. *Permissio mali metaphysici non pugnat cum bonitate Dei.* Si ita esset, tunc bonitas divina postularet, ut Deus, aut entia infinita, aut nulla condat; sed neutrum divina bonitas postulat: non primum; ens enim creatum, ac proinde contingens ex essentia sua finitum est (ontol. §. 229. cor. 1.); non alterum; procreatio enim entium quorumdam licet malo metaphysico affectorum potius bonitati finitæ multo maxime consentanea est, ut quæ secus cum nullo communicari potuisset: igitur permissio mali metaphysici cum bonitate Dei non pugnat.

XLIX. *Permissio mali physici non pugnat cum bonitate Dei.* Dolores corporis, & animæ sunt nobis prorsus naturales, & constituto hoc rerum nexu secundum naturæ cursum a caussis naturalibus proveniunt; sed permissio eorùm, quæ constituto hoc rerum nexu naturaliter fiunt, cum bonitate Dei non pugnat; secus cogeretur Deus entia creata contra naturales eorum proprietates gubernare: ergo permissio mali physici cum bonitate Dei non pugnat. Adde: mala physica connexa esse cum plurimis bonis moralibus, ut adeo, nisi his sublatis, penitus tolli nequeant. nec permissio mali physici;

L. *Permissio mali physici est manifestum divinæ bonitatis argumentum.* Mala physica plurimum conferunt, ut finem nostrum, perfectam nempe felicitatem, & certius, & facilius consequamur; exercendis enim virtutibus occasionem præbent; culpas contractas abstergunt; animum ad præsentium voluptatum contemtum, atque ad æternorum bonorum amorem, ac desiderium adducunt. Quare cum Deus optimus nos felices, ac beatos esse cupiat (§.46. sch.), horum malorum permissio ejus bonitatis manifestum argumentum est. immo ejus est argumentum?

Schol. Cum mali moralis idea ideam legis involvat, necesse est, ut de hac pauca præmittam, antequam illius permissionem cum Dei bonitate non pugnare ostendam.

LI. *Infinita Dei bonitas postulat constitutionem legis moralis.* Infinita Dei bonitas postulat, ut hominibus subsidia necessaria ad veram felicitatem, seu finem ultimum consequendum suppeditentur; sed lex moralis, cum aliud non sit, quam norma actionum humanarum, per quas finis obtineri unice & potest, & debet, est id genus subsidium necessarium: igitur infinita Dei bonitas constitutionem legis moralis postulat. Bonitas Dei postulat legem moralem.

Schol. Cum nempe homo a malo metaphysico immunis non sit, habet is cum intelligentiam, tum voluntatem limitatam, atque ob illam in fine cognoscendo aberrare: ob hanc a rectitudine actionum deflectere potest. Quod utrumque ne fiat, norma quadam opus habet, ad quam & cogitationes, & actiones suas exigere possit, ut recto ad finem suum tramite incedat.

Possibilitas mali moralis est in mal. met. leg. mor. & lib.

LII. *Ratio, cur malum morale possibile sit, in malo metaphysico, in lege morali, & in libertate sita est.* Libera enim legis moralis transgressio nequaquam fieri posset, nisi homo cum intelligentia, & voluntate limitata libertate polleret, simulque lex moralis extaret; atqui libera legis moralis transgressio illud est, quod malum morale dicimus (§. 47.): igitur ratio, cur malum morale possibile sit, in malo metaphysico, in lege morali, & in libertate sita est.

& ideo cum bonitate Dei non pugnat.

LIII. *Possibilitas mali morali non pugnat cum bonitate Dei.* Si ita esset, tunc bonitas divina postularet, ut vel unus, vel omnes tres ex assignatis (§. præc.) fontibus tollantur; sed id bonitas divina non postulat; imprimis enim permissio mali metaphysici non pugnat cum bonitate Dei (§. 48.): deinde legis moralis constitutio ab eadem bonitate profluit (§. 51.); denique libertas homini, utpote enti rationali, finito, inter bona pariter finita constituto, ac bonum infinitum natura sua appetenti prorsus naturalis est; ut vero natura corrumpatur, Dei bonitas non postulat: igitur possibilitas mali moralis non pugnat cum bonitate Dei.

Schol. Quid, quod libertas necessarium est actum moralium exercendorum instrumentum, quod Deus ut nobilissimam perfectionum suarum patefactionem primo loco in procreatione universi sibi præstituit? mul-

tas præterea libertati humanæ prærogativas enumerat Hookius, quarum aliæ se tenent ex parte Dei; aliæ ex parte hominum. Ex parte Dei: 1.) sublata libertate mundus foret mera machina mortua Dei digito dirigenda. 2.) Nullum inter Deum, & res creatas fœdus foret, & commercium amoris; nulla libera gratiarum actio; nullus cultus Deo dignus. 3.) In mundi administratione perfectiones Dei non tam perspicue elucerent; nam in gubernatione rerum libertate carentium aut sola fere, aut quam maxime saltem potentia elucet; at cum hac sapientia quoque multo maxime enitet, quando providentia tot agentibus liberis velut a suo dominio manumissis, & suspenso potentiæ exercitio, fines tamen suos perfectissime consequitur, ac efficit, ut tot discordes hominum voluntates liberrime in totius universi bonum conspirent. In administratione item morali patefiunt, sanctitas, justitia, ceteraque attributa cum his connexa, quorum regnante fatali quadam necessitate ne obscurum quidem indicium foret. Ex parte hominum: 1.) plurimæ mentis dotes perirent; sit unus intellectus penitus necessarius, erit igitur vel perpetua de eadem re cogitatio, vel series cogitationum fatali necessitate connexa: inde autem nullus rationi, ac prudentiæ locus, nullus suavissimis animi voluptatibus, quæ lex liberis inquisitionibus, inventis, vitæ institutis, collocutione cum hominibus promanare solent. 2.) Caremus deinde quoque jucundissimo illo gaudio, quod liberæ electiones etiam in rebus vilioribus: constans virtutum exercitatio; ac præcipue conscientia recti nobis adfert. Quare, cum tam dulces sint libertatis nostræ fructus, luce meridiana clarius est, bonitatem divi-

Rel. nat. & revel. princ. theolog. nat. de provid. Dei pag. 154.

nam nequaquam deposcere, ut ea nobis auferatur.

Existentia moralis est in abusu libertatis,

LIV. *Ratio, cur malum morale actu existat, in malo libertatis usu sita est.* Cum enim malum morale sit libera legis transgressio (§. 47.), tum malum morale actu existit, quando libere legem transgredimur; atqui legem libere transgrediendo male nos uti nostra libertate apud omnes in confesso est: ergo ratio, cur malum morale actu existat, in malo libertatis usu sita est.

qui ut impediatur bonitas Dei non postulat.

LV. *Bonitas Dei non postulat, ut hic malus libertatis usus penitus impediatur.* Bonitas Dei non postulat, ut media ad fines optimos obtinendos accommodata penitus impediantur; sed ipse malus libertatis usus medium est accommodatum, quo Deus ex infinita sua sapientia fines optimos obtinet: nimirum patefactionem suæ justitiæ in puniendis; misericordiæ in condonandis; longanimitatis in tolerandis delictis; actus item virtutis pœnitentiæ, reditionis ad meliorem frugem, satisfactionis in iis, qui peccaverunt; patientiæ, fortitudinis, constantiæ in illis, qui ab improbis injuste vexantur: ergo bonitas Dei non postulat, ut malus libertatis usus penitus impediatur.

Schol. Adde Deum præterea propositis maximis præmiis nos ad bonum impellere, & contra intentatis gravissimis suppliciis a malo absterrere, qui modus gubernandi creaturam rationalem, & liberam aptissimus est, ac proinde etiam bonitati infinitæ maxime consentaneus.

Permissio mali moralis non pugnat cum bonitate.

LVI. *Permissio mali moralis non pugnat cum bonitate Dei.* Si ita esset, tunc bonitas divina postularet, ut vel malum morale absolute impossibile reddatur, vel saltem in hominibus malus libertatis usus penitus impediatur (conf. §. 54.): atqui neutrum bonitas

divina postulat (§§. 35. præc.): igitur permissio mali moralis cum bonitate Dei non pugnat.

LVII. *Permissio malorum, quæ in hoc mundo experimur, non pugnat cum infinita Dei bonitate.* Omnia mala, quæ in hoc mundo experimur, sunt vel metaphysica, vel physica, vel moralia (§. 47.); sed horum permissio non pugnat cum infinita Dei bonitate (§§. 48. 49. 50. 56.): ergo permissio malorum, quæ in hoc mundo experimur, cum infinita Dei bonitate non pugnat.

Permissio malorum non pugnat cum bonitate Dei.

Coroll. Igitur Deus optimus salva in nos bonitate omnia hujus mundi mala permittit, neque necesse est, ut aliud præterea principium malum a se existens comminiscamur (conf. §§. 31. 32.).

Schol. Atque ex his facilis est responsio ad cavillationes, quibus olim Epicurus, aliique, tum recentius Baylius (a) divinam bonitatem impetiverunt.

Respondetur cavillationibus.

1.) Epicurus teste Lactantio (b) ita argumentabatur. „Deus aut vult tollere mala, & „non potest; aut potest, & non vult; aut „neque potest, neque vult. Si vult, & „non potest, imbecillis est, quod in Deum „non cadit. Si potest, & non vult, invi„dus, quod æque alienum a Deo. Si ne„que vult, neque potest, & invidus & „imbecillis, ideoque neque Deus est. Si „vult, & potest, quod solum Deo conve„nit, unde sunt mala? aut cur ea non „tollit?" Similes sunt argutationes Marcionis apud Tertullianum, & Celsi apud Origenem.

At nempe mala metaphysica Deus nec potest, nec vult tollere, nisi nihil creare velit; non tamen imbecillis est, quia ad omnipotentiam non pertinet posse efficere pugnantia.

(a) *Dict. Hist. & crit. & art. Manich. Paulic. Zoroast.*
(b) *De ira Dei, c. 3.*

Mala physica posset quidem Deus, re in se spectata, tollere, at non vult: anne ideo invidus? minime; ista enim mala adeo cum ejus bonitate non pugnat, ut etiam perspicuum sint illius argumentum. Sunt nempe potissimum cum quamplurimis bonis moralibus conjuncta; edocent enim nos beatitatem nostram in possessionem bonorum caducorum non consistere, unde ad eorum contemptum excitamur, utque animum consilio, prudentia, & sapientia adversus ea muniamus, ac pulcherrimis virtutum habitibus exornemus, impellimur. Inde porro fit, ut vitæ nostræ incerti majori studio mentis integritatem, justitiamque sectemur, atque Deo, cum placuerit, operum nostrorum rationem reddere non formidemus. Vid. Lactantius (*a*), & Anti Lucretius (*b*). Nec obest, quod nonnumquam eveniat, ut quis omnibus vitam tuendi subsidii destituatur; nam cum Deus ad tempus solum nos in hoc corpore, tamquam carcere, morari voluerit, non utique necesse fuit ita nobis de mediis providere, ut vitam perpetuo conservare possimus. Nostri muneris duntaxat est tamdiu hisce bonis, & vitæ commodis rite uti, quamdiu nos hic degere Deo placuerit. Si mors improviso, ac citra nostram negligentiam evenerit, malum erit solum physicum, at simul cum maximo bono consociatum, cum aditus ad patriam, unde exsulamus, nisi per mortem non pateat. Sunt denique mala physica universim tum peccati originarii, de quo nos Revelatio certos reddit, tum aliorum quoque justissima pœna.

(a) *Ibid.*
(b) *De nat. rer. l. 1. v. 151. seq.*

Quod demum ad mala moralia: neque per ea quidpiam bonitati detrahi ex dictis colligitur; quare illa citra omnem invidiam Deus, etsi potuerit, tollere non voluit.

2.) Instat Baylius, quæritque cum Cotta apud Tullium, cur Deus, si bonus sit, rationem, ac libertatem, qua plurimos abusuros prævidit, hominibus concesserit? „ Ut „ vinum ægrotis, verba Cottæ sunt, quia „ prodest raro, nocet sæpissime, melius „ est non adhibere omnino, quam spe dubiæ salutis in apertam perniciem incur„ rere: sic haud scio, an melius fuerit, „ humano generi motum istum celerem co„ gitationis, acumen, solertiam, quam ra„ tionem vocamus, quoniam pestifera sit „ multis, admodum paucis salutaris, non „ dari omnino quam tam munifice, & tam „ large dari. Quamobrem si mens volun„ tasque divina idcirco consuluit homini„ bus, quod iis largita est rationem: iis „ solis consuluit, quos bona ratione dona„ vit: quos videmus, si modo illi sunt, „ esse perpaucos. *De nat. D. l. 3. c. 27.*

Sed discrimen est ingens; ratio per se fertur in bonum: neque enim bona, & mala, sana, & insana datur ratio (psych. §. 72. sch.), ut Cotta contendit; vinum contra interna sua efficacitate ægrotis potissimum nocet: quare medicus, qui unicum ægroto permittit, non abest a culpa; abest contra Deus longissime, si homines ratione, quam illis largitus est, abutantur. Cum enim eam non animo nocendi, sed benefaciendi concesserit, simulque motiva, præmia, pœnas adjecerit, ut bonus illius usus fiat, tota in homine culpa residet. Certe, ut Cotta paullo post arguit: „ Nec si is, qui acce„ pit, bene utitur, idcirco is, qui dedit, „ amice dedit, " ita inverse mihi argumentari licebit: nec si is, qui accepit, male utitur, idcirco is, qui dedit, inimice dedit. Nonne, ut cum Tullio loquar, constat „ etiam patrimoniis multos male uti; *§. 27.* *Ibid.*

Ib. c. 31. „ nec ob eam caussam eos beneficium a patribus nullum habere?" At, inquit Cotta: „ Si homines rationem bono consilio a „ Diis immortalibus datam in fraudem, ma„ litiamque convertunt: non dari illam, „ quam dari humano generi melius fuit. „ Ut si medicus sciat, eum ægrotum, qui „ jussus sit vinum sumere, meracius sum„ turum, statimque periturum, magna sit „ in culpa: sic vestra ista providentia re„ prehendenda, quæ rationem dederit iis, „ quos scierit ea perverse, & improbe „ usuros." His Hookius ita occurrit: „ potest æger sine vino vivere, immo & „ convalescere; at homo sine ratione esse „ non potest. Nec minus distant peccare, „ & perire. Verum est, quod nemo vinum „ sumere ægrotum voluerit, quo periturum „ sciverit, quilibet tamen prudens medi„ cus ægro cibum sumere permittet, sine „ quo certo periturum novit: etiamsi fe„ brim eo sumto auctum iri præviderit. „ Sic Deus rationem hominibus, sine qua „ homines non essent, dedit, etiamsi quæ„ dam inde mala oritura prævideret. De„ beret ergo ratio comparari cum vita, „ mala moralia cum morbo: proindeque „ si Deus rationem auferret, ne homines „ male illa uterentur similis esset ejus, qui „ occideret filium, ne ægrotaret." Nec prætereundum, medicum vi pacti inter ipsum & ægrotum constituti adstringi ad procurandam, quantum potest sanitatem; atque inde justitiæ obligationem enasci. Idem judicium ferendum de aliis id genus similitudinibus, quas copiosas minuti philosophi proferunt: ita naturalis justitia ex occulto pacto oriunda postulat, ut princeps omnium, & singulorum bonum pro viribus promoveat, neque suo tantum, sed totius

Rel. nat. & revel. princ. theolog. nat. de provid. Dei pag. 156.

reipublicæ commodo, ac saluti studeat; unde illi non licet eo primum fine scelera permittere, ut suam postea in iis puniendis justitiam manifestet: ita mater, in qua paritate Baylius magnopere exultat, non potest citra culpam sub obtentu libertatis non adimendæ admittere, ut filia loca periculis plena adeat, præsertim si certo præsciret eam in scelus prolapsarum: nam parentes singulari titulo prolium saluti, non ejus modo, quæ ad corpus, sed etiam quæ ad animam pertinet, prospiciendi gravissima obligatione adstringuntur. Ab opposito in Deum nulla ejus modi obligatio cadit; ex peccatis præterea multa bona elicit, eaque ad manifestandas suas perfectiones, qui finis est toti mundo præfixus, dirigit; quin efficit, ut non noceant, nisi volenti, ac sæpe, ut ipsi quoque pœnitenti ad majus virtutis studium excitandum prosint; ut denique aliorum exitium alios in officio contineat.

3.) Arietem admovent; ajunt, si Deus nobiscum benigne agere, bonitatisque suæ signa exhibere voluisset, effecisset utique, ut etiam salva libertate, vel nemo peccaret, vel nemo saltem æternum damnaretur: obtinuisset certe id facillime, si illos tantum condidisset, quos aut numquam peccaturos, aut veram de admissis delictis pœnitentiam acturos ab æterno prævidisset.

Potuisset utique non inficior: at quidquam contra summam bonitatem in eo, quod non ita fecerit, admisisse vehementer nego. Non obstante hac prænotione, qui pereunt, sua culpa pereunt; ipse omnibus bonus est, quod omnes felices esse sincere cupit; quod subsidia, quæ sufficiunt, omnibus large suppeditat; quod præmia, pœnasque proponit; bonus denique, quod con-

tumaces plectit: cum enim justitiam exercet, aliud non agit, quam bonitatem suam secundum sapientiæ regulas in totius generis humani commodum administrare. „ Si „ rex, ait Scherfferus, quispiam complures ad dignitates, ac publica munia gerenda adhibeat, singulosque ex meritis „ præmio, pœnave afficiat, certo nemo sanus eum regem reprehenderit; an vero „ Deo præscientia illa de plurium interitu „ fraudi erit? an minus censebitur bonus, „ minus beneficus, quia simul, quod facturus erat, prævidit, quam rex, qui id „ ignoravit? Porro, qui citra meritum proprium sese felices esse optant, iniqui „ sunt in Deum, qui in condendo universo actuum moralium præstantiam, liberumque arbitrium habuit potiora. Demum dignum Deo erat; non modo beneficentiæ, sed etiam justitiæ ejus æterna „ prostare monumenta, non quod fecerit „ quempiam, ut puniatur, sed uti justitiam vel invitus commendet, qui bonitate uti noluit.

Instit. metaph. Exercit. 4. phys. theol. ar. 3. n. 344.

Ad extremum juvat advertere, duos potissimum gravissimos errores a Baylio, aliisque divinæ bonitatis hostibus in hoc argumento committi. 1.) Ex sola bonitatis ab aliis Dei perfectionibus abstracta idea ratiocinantur, & quidquid ex hac immediate non fluit, eidem opponi contendunt. At enim bonitas hæc consociata revera est cum infinitis aliis perfectionibus, quæ non quidem inter se pugnant, diversos tamen effectus postulant: unde permitti, aut etiam effici multa a Deo possunt, quæ, etsi a bonitate abstracte considerata non proficiscantur, illi tamen minime opponuntur, vel idcirco, quod ex idea alterius cujuspiam perfectionis similiter separatim acceptæ pro-

manant. Quod si autem perfectiones divinæ, ut in se sunt, concrete sumantur, quivis effectus ab omnibus simul provenit. 2.) Bonitatem Dei ex singulorum hominum appetionibus, aut indigentiis metiuntur cum tamen Deus totius universi bonum primo loco procuret, singulis vero seorsum tantum beneficientiæ exhibeat, quantum illius perfectio admittit: quemadmodum princeps humanus, tametsi optimus, non magis amat singulos, quam quantum ad commune totius reipublicæ bonum conducit.

LVIII. *Justitia* est bonitas sapienter administrata: summa itaque justitia est summa bonitas sapientissime administrata. Quid justitia?

SCHOL. Definitio istæc ex Bohemio sic declaratur. „ Summus in civitate imperans de„ linquentes nec nimia severitate, nec le„ nitate puniens justus eatenus dicitur. Bo„ nitas vero ipsius facit, ut 1.) singulis „ adeoque etiam delinquenti non male, sed „ bene velit, adeoque mallet benefacere, „ quam punire. 2.) Ut totum reipublicæ „ systema securum, & tranquillum, non a „ male feriatis turbandum velit. 3.) Sa„ pientia ipsi ostendit non punitionem ma„ lefici omni nequitiæ subditorum fores „ pandere, vel salutem omnium evertere. „ 4.) Sapienter igitur administraturus bo„ nitatem punit non nimis leniter ob bo„ nitatem erga totam rempublicam; nec „ nimis severe ob bonitatem erga singu„ los; atque ita *juste* punit." Constituto porro hoc justitiæ divinæ conceptu plurimum illustrantur, quæ ante diximus: clare enim intelligitur constitutionem pœnarum etiam æternarum minime cum Dei bonitate pugnare. *Theolog. nat. s. 1. c. 4. §. 817. not.*

LIX. *Deus est justissimus*. Deus & optimus (§. 46.), & sapientissimus est (§. 38.): Deus est justissimus.

igitur cum summam bonitatem exercet, sapientissime id præstat, seu quod idem est, bonitatem suam sapientissime administrat; sed id est esse justissimum (§. præc.): ergo Deus justissimus est.

LX. *Veracitas* est constans voluntas numquam falsum dicendi.

Quid veracitas? Deus est veracissimus,

LXI. *Deus est veracissimus*. Cum Deus sit ens absolute perfectissimum (§. 25. cor. 1.), omnis possibilis realitas sine limite eidem tribuenda est (ont. §. 93. sch. n. 3.); sed veracitas est certe possibilis quædam realitas: igitur veracitas sine limite Deo tribuenda est; ac proinde veracissimus sit, oportet.

Coroll. Cum ad veracitatem fidelitas in servandis promissis pertineat, ut per se notum est: Deus quoque fidelissimus est.

& fidelissimus.

Schol. Attributis adhuc recensitis alia præterea, ac præcipue summam beatitatem, & perfectissimam felicitatem adnumerandam esse nemo ignorat: sed notiora hæc sunt, quam ut fusiori oratione egeant.

SECTIO III.

DE OPERATIONIBUS DEI.

§. LXII.

Quod sectionis argumentum?

Per operationes Dei, de quibus hoc loco agendum est (§. 2.), eas intelligo, quæ Deo ut supremo mundi auctori conveniunt, quæque generatim ad creationem, conservationem, concursum, gubernationem, & providentiam reducuntur. Istud itaque sectionis argumentum est.

CAPUT I.

De Creatione, Conservatione, & Concursu.

LXIII. *Potentia aliquid creandi est potentia infinita.* Nullum possibile aut aliquid conducere, aut repugnare sui effectioni potest: sed omnia & passive, & æqualiter indifferentia sunt, ut producantur, vel non producantur: igitur potentia aliquid creandi omnibus possibilibus procreandis sufficit; atqui potentia, quæ omnibus possibilibus procreandis sufficit, certo infinita est: ergo potentia aliquid creandi est potentia infinita. Potentia creandi est infinita.

Coroll. Potentia itaque aliquid creandi nulli enti finito ulla ratione competere potest (ontol. §. 224. cor. 1.).

LXIV. *Deus mundum creavit.* Mundus creatus est (cosm. §. 24.); sed non ab ente finito (§. præc. cor.): igitur ab infinito, quod Deus est. Deus mundum creavit,

LXV. *Deus est omnipotens.* Deus procreavit hunc mundum (§. præc.): igitur potentia aliquid procreandi pollet; sed potentia aliquid procreandi est infinita (§. 63.), id est, omnipotentia: ergo Deus pollet omnipotentia, sive est omnipotens. ac ideo omnipotens est.

LXVI. *Creatio ex parte Dei spectata est actio, quæ efficit, ut ens existentiam, quam nondum habuit, obtineat.* Per creationem Deus efficit, ut ens ex nihilo oriatur (ont. §. 180.): igitur creatio ex parte Dei spectata recte dicitur actio efficiens, ut ens existentiam, quam nondum habuit, obtineat. Quid creatio?

LXVII. *Si ens creatum existentiam continuat, hæc continuatio eidem vi essentiæ non competit.* Quodvis ens creatum est vi essentiæ indifferens ad obtinendam, sive ad habendam primo momento existentiam: ergo etiam quodvis ens creatum vi essentiæ in- Continuatio existentiæ enti creato vi essentiæ non competit.

differens est ad existentiam 2do, 3tio, 4to &c. momentis habendam, id est, ad continuandam existentiam; nam ut in primo; ita omnibus reliquis momentis contingenter existit; sed illud, ad quod habendum ens vi essentiæ indifferens est, eidem vi essentiæ non competit; igitur si ens creatum existentiam continuat, hæc existentiæ continuatio eidem vi essentiæ non competit.

igitur ratione sufficiente eget;

Coroll. Continuatio itaque existentiæ enti creato præter essentiam tribuitur, ac proinde ejusdem ratio sufficiens extet, necesse est (ont. §. 21.).

quæ non est in illo ente,

LXVIII. *Ratio sufficiens, quæ efficit, ut ens creatum existentiam continuet, non inest in illo ente.* Insit enimvero hæc ratio sufficiens in ipso ente, erit ea vel in essentialibus, vel in attributis, vel in modis; præterea enim nihil est in ente (ont. §. 56. coroll. 1.); at non est in essentialibus; secus enim continuatio existentiæ enti creato vi essentiæ competeret, quod pugnat cum (§. præc.): non in attributis; nam cum attributa in ipsa essentia rationem sufficientem habent (ont. §. 56.), rursus idem absurdum sequeretur; sit igitur in modis; quæro an in modis analogicis, an in modis propriis? non primum; nam modi analogici solum ad liberas actiones pertinent, nemo autem dixerit a libera entis determinatione pendere, ut existentiam continuet, vel non; & quid de entibus materialibus diceremus? si autem secundum; tunc, quia omnibus modus proprius in ente extraneo rationem sufficientem habet (ontol. §. 56.), etiam ratio sufficiens continuatæ existentiæ reapse in ente distincto contineretur: ergo ratio sufficiens, quæ efficit, ut ens creatum existentiam continuet, non inest in illo ipso ente.

neque in alio crea-

Coroll. Ratio itaque sufficiens, quæ efficit,

ut ens creatum existentiam continuet, continetur in ente alio distincto; & quoniam etiam hic progressus in infinitum repugnat, in solo Deo. to, sed in Deo.

LXIX. *Conservatio* est actio, quæ efficit, ut ens creatum existentiam continuet. Quid conservatio?

Coroll. Conservatio itaque est vera ratio sufficiens continuatæ existentiæ.

LXX. *Conservatio est continuata creatio.* Cum actio, quæ efficit, ut ens existentiam primo obtineat, continuatur, necesse est, ut ens quoque creatum existentiam acceptam continuet: sed illa actio est creatio (§. 66.): igitur cum creatio continuatur, ens quoque creatum existentiam continuat; id est: creatio continuata efficit, ut ens creatum existentiam continuet; ergo actio, quæ efficit, ut ens creatum existentiam continuet, est continuata creatio. Est continuata creatio.

LXXI. *Deus quodvis ens creatum singulis momentis conservat.* Deo ratio sufficiens inest, quæ efficit, ut quodvis ens creatum quovis dato momento existentiam continuat (§. 68. cor.): igitur Deus quovis momento efficit, ut ens creatum existentiam continuet; atqui istud est conservare (§. 69.): ergo Deus quodvis ens creatum singulis momentis conservat. Deus entia creata conservat.

Schol. 1. Realitates entium creatorum limitatæ sunt: inest proinde in quovis ente creato aliquid reale, & aliquis realitatis defectus, qui limitem constituit (ont.§.40.). Jam porro defectum existere aliud non est, quam realitatem non existere; ad hoc vero, ut realitas non existat, positiva Dei actione opus non est; Deus quippe per suam actionem existentiam largitur, non vero non existentiam: defectus itaque, limitationes, negationes, privationes, quæ in entibus creatis deprehenduntur, a Deo Defectus non conservantur.

Theolog. nat. s. 2. c. 1. §. 829. not.

nec creantur, nec conservantur. Scilicet verissimum est, quod ait Boehmius: „ Omnium realitatum, quæ non pertinent „ ad ipsum Deum status naturalis, ut sic „ loquar, est non esse. Ut igitur non sint, „ non opus est aliqua Dei actione, sed „ ut sint, & perdurent. Quemadmodum „ ut nihil habeas in marsupio, aut ut nulla „ accedant ad ea, quæ forte habes, non „ opus est tua cura, & parsimonia; sed „ ut aliquid in eo sit, & maneat."

Occurritur dubio.

Schol. 2. Sed dubitant nonnulli; utrum per ens creatum, quod perpetua conservatione egeat, satis commendetur supremi opificis sapientia, ac potentia, nec enim, ajunt, artefactum humanum ab artifice suo in eo pendet, ut perseveret: igitur id multo minus de Dei operibus opinandum. At vero discriminis ratio in eo sita est: ut artefactum quodpiam in suo *esse* artificioso perseveret, nihil aliud requiritur, quam ut ne modificatio materiæ alioquin existentis ab artifice, vel alia caussa naturali inducta immutetur; quem in finem ipse Deus naturæ auctor satis efficaces caussa in natura constituit, ut inertiam, cohæsionem, vim certa distantiarum lege agentem, quæ eam mutationem tam diu impediunt, donec vis fortior ab externo principio superveniat: quare similia artefacta ulteriore artificis sui cura non egent. Ab opposito ut ens creatum existentiam acceptam continuet, necesse est, ut extet hujus continuationis ratio sufficiens, quæ neque in illo, neque in ullo alio ente creato, sed in solo Deo contineri potest; eadem nimirum vis, quæ ens ex nihilo educit, singulis quoque momentis efficere debet, ne in nihilum abeat.

Absente conserva-

LXXII. *Hoc ipso solum, quod conservatio*

absit, *ens creatum non amplius existentiam continuat*. Hoc ipso solum: quod ratio sufficiens tollitur, tollitur quoque rationatum (ont. §. 22.); sed conservatio est ratio sufficiens, cur ens creatum existentiam continuet (§. 69. cor.): igitur hoc ipso solum, quod conservatio absit, ens creatum existentiam amplius non continuat. tione existentia entis cessat.

Coroll. Ens itaque, quamprimum Deus conservare cessat, illico in nihilum abit, seu nihilum est: quare annihilatio non est actus positivus, sed mera actus positivi omissio.

Schol. Errant igitur gravissime, qui cum Genuensi docent, non sufficere ad entis annihilationem, ut Deus illud non amplius existere velit; sed necessarium præterea esse in Deo positivum nolitionis actum. Certe si hæc sententia obtineat, consequens esset, ut entia creata absque omni positiva Dei voluntate existere possint, quo supremum Dei in res omnes dominium manifeste tollitur. Perspexit istud acute Cartesius ita ratiocinatus: „ Nec dubium est, si Deus „ cessaret a suo concursu (conservatione), „ quin statim omnia in nihilum sint abitu- „ ra, quia antequam creata essent, & i- „ psis concursum suum præberet, nihil e- „ rant. Nec per hoc, quod substantia di- „ catur, per se existere, excluditur con- „ cursus divinus, quo indiget ad subsisten- „ dum; sed tantummodo significamus illam „ esse talem rem, ut absque omni alia „ creata esse possit, quod de modis rerum „ dici non potest. Nec Deus ostenderet „ potentiam suam esse immensam, si res „ tales efficeret, ut postea sine ipso esse „ possent, sed contra illam in hoc testa- „ retur finitam esse, quod res semel crea- „ tæ non amplius ab eo penderent. Nec „ recido in foveam a me paratam, cum *Epist. 2. ep. 16. n. 7.*

„ dico fieri non posse, ut Deus quidquam „ aliter, destruat, quam cessando a suo „ concursu, quia alioquin per positivam „ actionem veniret ad non ens. Magna e„ nim differentia est inter ea, quæ fiunt „ per positivam Dei actionem, quæ omnia „ non possunt non esse valde bona, & ea, „ quæ ob cessationem positivæ actionis e„ veniunt, ut omnia mala, & peccata, & „ destructio alicujus entis, si umquam ali„ quid existens destruatur."

Deus vim entium conservat.

LXXIII. *Deus conservando entium creatorum existentiam vim quoque eorum singulis momentis conservat.* Deus conservando entium creatorum existentiam simul omnes realitates, quæ ipsi ut existentibus vi essentiæ competunt, conservat, ut in aperto est; sed vis entibus creatis, ut existentibus vi essentiæ competit (ont. §. 176.): ergo Deus conservando entium creatorum existentiam vim quoque eorum singulis momentis conservat.

Coroll. Vis igitur agendi entium creatorum eo quoque momento, quo agit, a Deo conservatur, seu quod idem est, entia creata in eo statu, quem agendo obtinent, a Deo conservantur.

Deus agendo rationem actionis entium continet.

LXXIV. *Deus agendo rationem aliquam continet, cur entia creata agant, quidquid agunt.* Deus agendo conservat vim entium creatorum eo quoque momento, quo agit (§. præc. cor.); sed vis continet rationem sufficientem, cur actio ad existentiam perveniat (ont. §. 131.): igitur Deus agendo aliquam rationem rationis, cur entia creata agant, quidquid agunt, continet; sed qui agendo aliquam rationem rationis, cur entia creata agant, quidquid agunt, continet, etiam agendo rationem continet, cur entia creata agant, quidquid agunt. Ergo Deus agendo rationem aliquam continet, cur entia creata agant, quidquid agunt.

LXXV. *Concurrere* ad actionem alterius dicitur ens, quod agendo aliquam rationem continet, cur alterum agat. Quid concursus?

Schol. Ita ex usu loquendi ad actionem alterius concurrit, qui eidem motiva, consilia, subsidia, aut materiam, circa quam actio versatur, subministrat.

LXXVI. *Deus ad omnes actiones entium creatorum concurrit.* Qui agendo rationem continet, cur alter agat, ad illius actionem concurrit (§. præc.); sed Deus agendo rationem aliquam continet, cur entia creata agant, quidquid agunt (§. 74.): ergo Deus ad omnes actiones entium creatorum concurrit. Deus ad omnes actiones concurrit.

LXXVII. Concursus divinus est *immediatus*, si Deus non minus ad existentiam effectus, quam ad existensiam caussæ concurrat; *mediatus*, cum Deus eatenus solum ad effectus existentiam concurrit, quatenus caussa existentiam, agendique vim contulit, cetera illi relinquens. Item concursus dicitur *generalis*, & *physicus*, qui ad omnes omnium caussarum creatarum actiones porrigitur; *specialis*, & *moralis*, qui ad quasdam solum quorumdam entium creatorum actiones pertinet. Quotuplex concursus?

LXXVIII. *Concursus, quem Deus ad omnes actiones entium creatorum præstat* (§. 76.), *est generalis & immediatus*. Primum patet, quoniam hic concursus ad omnes actiones pertinet. Alterum sic conficio: concursus ille in eo consistit, quod Deus singulis momentis conservet vim, etiam cum agit, adeoque caussam ipsam in eo statu, quem agendo obtinet (§§. 76. 74. 73. cor.): igitur caussa creata sic prorsus a Deo in agendo, sicut in existendo pendet: sicut nimirum quovis momento per conservationem accipit existentiam, ita quovis momento per eamdem conservationem accipit eum statum, quem agendo obtinet; atqui si ita, tunc Deus conser- Concursus Dei est generalis, & immediatus.

vando caussam in statu agendi non minus ad existentiam effectus, quam ad existentiam caussæ concurrit, qui concursus immediatus est (præc.): ergo concursus, quem Deus ad omnes actiones entium creatorum præstat (§. 76.), & generalis, & immediatus est.

Schol. Non satis digne de divinis perfectionibus sentiunt, qui cum Durando de S. Portiano, Aurelio, Ludovico Perierio de Dole, Nicolao Taurello, & Berniero concursum Dei duntaxat mediatum defendunt; nam stante hac hypothesi caussæ creatæ in agendo a Deo non pendent, quod cum summo illius in omnia entia creata dominio pugnat. Certe summum Dei dominium postulat, ut quodvis ens creatum quoad totam sui constitutionem singulis momentis perfectissime ab eo pendeat; pone jam caussas creatas in agendo a Deo non pendere, non pendebunt certe quoad totam sui constitutionem; nam cum ens agit, alium statum obtinet. Quamquam fortasse hi verbis magis, quam re dissensisse videri possint; nam, ut recte Leibnitius animadvertit, vix fieri potest, ut quis conservationem caussæ in vero sensu admittat, simul tamen concursum immediatum inficietur: hæc quippe conservatio necessario determinatam quampiam, &, ut ajunt *individualem* relationem ad caussam, quæ conservatur, dicit, quæ relatio diversa est, cum caussa agit, & cum non agit. Atque hanc relationis diversitatem aut sustulisse, aut ad eam non satis attendisse doctores illi videntur.

Essai de Théod. p. 1. §. 27.

Concursus ad actiones bonas specialis est.

LXXIX. *Ad actiones hominum moraliter bonas Deus concursu speciali, & morali concurrit.* Actiones moraliter bonæ illæ sunt, quarum exercitatio a lege morali per rationem omnibus promulgata imperatur; ad has autem

autem actiones Deus concurrit constituendo legem, suadendo, hortando, proponendo præmia, & pœnas, aliaque adjumenta subministrando: atqui id genus concursus specialis, ac moralis est (§ 77.): igitur ad actiones hominum moraliter bonas Deus concursu speciali, & morali concurrit.

SCHOL. Duo potissimum objici solent. 1.) Ajunt; perfectior est machina, quæ citra directionem, & assistentiam artificis motus suos continuat, ut patet in horologio: igitur etiam perfectior erit caussa creata, quæ in actionibus suis immediato Dei concursu non eget; quod si ita: parum divini artificis sapientia, & potentia per hanc sententiam commendabitur. Diluuntur objecta.

Responsio in promtu est: machina, quæ sine artificis directione motus suos perficere nequit, imperite constructa est: caret enim perfectione; cujus recipiendæ ipsa per essentiam capax est, quamque artifex secundum artis suæ præcepta eidem conferre & poterat, & debebat. At ut res creatæ, ad agendum divino concursu non egeant, ipsarum essentiæ limitatæ non admittunt; limitatio quippe hæc efficit, ut ipsæ non minus in agendo, quam in existendo a Deo pendeant. Neque inde potentiæ, aut sapientiæ divinæ quidpiam detrahitur; non enim ad ipsas pertinet scire, aut efficere posse pugnantia. Quid quod id ipsum supremum Dei in res creatas dominium postulat? certe si caussæ creatæ ad agendum immediato Dei concursu non egerent, possent illæ etiam Deo non volente actiones perficere, quod quam absonum sit, nemo non videt.

2.) Concursum immediatum ad omnes actiones pugnare cum infinita Dei sanctitate contendunt: putant enim inde consequens

esse, ut Deus fiat auctor peccati, quemadmodum illi ut auctori actiones hominum bonæ tribuuntur.

Consecutio hæc a vero abhorret; nam etsi Deus generaliter, & physice concurrat ad actum, qui malus est, ne eum impossibilem reddat, ac sic libertatem hominis tollat: non tamen concurrit elective, ac ex determinatione propria, sed potius ex determinatione caussæ liberæ: non enim actum malum vult, aut intendit, sed quantum salva hominis libertate potest comminatione pœnarum, ac præmiorum promissione ne eum impedire nititur. Quare cum illi solum actus qua malus tribui possit, qui eum ut talem voluntate efficaci eligit, omnis culpa in homine residet, ut ait Plato. *De leg. l. 10.* Contrarium obtinet in actibus bonis, quorum auctor Deus est, non ideo solum, quod physice, sed quod moraliter ad eosdem concurrit. Concurrit itaque universe Deus ad peccatum, quod positiva volitione non vult, quia ab homine, quem liberum fecit, eligitur, ac ne hanc libertatem imminuat, illud non impedit, sed permittit. Neque tamen permissio hæc ipsum peccati reum efficit, quemadmodum fere in hominibus contingit; homo enim generali charitatis erga Deum, & proximum lege adstrictus, peccatum ab altero committendum impedire tenetur; quamvis etiam hæc obligatio aliquam nonnumquam exceptionem patiatur, ut theologi morales docent. At Deus nulla id genus obligatione stringitur; quin potius ut naturæ auctor aliqua ratione hominum peccata non impedire tenetur, cum congruum sit, ut caussas creatas secundum naturales earum proprietates gubernet, ac proinde earum libertatem non lædat; læderet autem, si

concursum physicum non æque ad actiones malas, quam bonas offerret. Accedit, quod Deus permissis actionibus malis secundum sapientiæ suæ regulas ad finem totius universi perfectissime obtinendum utatur, quod alias diximus.

CAPUT II.

De Gubernatione, & Providentia.

LXXX. *Deus omnia hujus mundi entia, omnesque eorum actiones ad finem præstitutum optime dirigit.* Cum enim sit sapientissimus (§.38.) mundumque universum ut medium aptissimum ad finem consequendum elegerit (cosm. §§.77.78.) necesse quoque est, ut medio isto ita utatur ut quam optime finem præstitutum obtineat; id vero nequaquam præstaret, nisi omnia hujus mundi entia, omnesque eorum actiones ad finem præstitutum quam optime dirigeret: igitur Deus omnia hujus mundi entia, omnesque eorum actiones ad finem præstitutum quam optime dirigit. Deus mundum ad finem dirigit.

LXXXI. *Gubernatio* est directio optima mediorum, & actionum ad finem communem. Quid gubernatio?

SCHOL. Exemplum sume a gubernatore navis, exercitus, reipublicæ.

LXXXII. *Deus omnia in hoc mundo gubernat.* Deus omnia in hujus mundi entia, omnesque eorum actiones ad finem præstitutum quam optime dirigit (§.80.); atqui istud est omnia in hoc mundo gubernare (§. præc.): ergo Deus omnia in hoc mundo gubernat. Deus omnia gubernat;

LXXXIII. *Deus omnium, & singulorum entium mundanorum curam gerit.* Qui omnia, & singula entia mundana creat; eorum existentiam conservat; ad singulas illorum actiones concurrit, & denique omnia gubernat, is certe omnium, & singulorum entium mun- omniumque curam gerit.

danorum curam gerere censendus est; atqui Deus hæc omnia præstat (§§. 64. 71. 76. 82.): igitur Deus omnium, & singulorum entium mundanorum curam gerit.

Schol. Qui de majoris propositionis veritate dubitat, exemplum solliciti parentis sibi ob oculos ponat: nonne filiorum curam gerit, cum a se genitos suppeditando alimenta conservat, monitis, consiliis, ac præceptionibus ad eorum actiones concurrit; ipsos denique eorumque actiones gubernat?

Quid, & quotuplex providentia?

LXXXIV. *Providentia* est cura Dei de rebus creatis; dicitur *generalis*, quæ æqualiter omnibus totius universi entibus impenditur: *specialis*, quæ singulari modo ad quædam rerum creatarum genera procurando bona, & removendo mala porrigitur.

Quid deistæ. *De nat. D. l. 1. c. 2.*

Schol. Per se clarum est, ad specialem providentiam specialem quoque concursum (§. 77.) pertinere. Utramque nunc efficacissimis argumentis vindicabimus contra deistas: istud enim nomen sortiti sunt minuti illi philosophi, qui, ut Tullius loquitur, „ omnino nullam habere censerent humanarum rerum procurationem deos ": quorum e grege primi fuerunt, qui vel Deum ipsum, vel mundum ab eo factum negarunt; certe si mundus casu coaluit, ut contendebat Epicurus, etiam casu, & fortuito regatur, necesse est: deinde qui fatalem rerum omnium necessitatem induxerunt; ubi enim fatum regnat, nullus providentiæ locus esse potest. Mitius quidem, at non minus impie de divina providentia senserunt alii, certis eam limitibus constringentes: „ usque ad lunam descendere Dei providentiam, Deumque suis contentum finibus, & præscripto regni modo degere ", opinionem fuisse Aristotelis S. Ambrosius scribit (*a*). Omnes generatim

(a) *De off. l. 1. c. 13.*

providentiæ hostes Cudworthus (*a*) refellendos suscepit, at prodidisse, quam egerat, caussam, videri potest, dum omnium rerum etiam vilissimarum curam Dei beatitati officere adversariis permisit. „ Non „ est necessarium, ait improvide, ut ipsum „ Deum omnia suis veluti manibus con„ struere, & perficere credamus, sed con„ siliorum, operumque suorum inferiores „ ministros divinam habere rationem, in „ quos partem curarum suarum, quibus eum „ mortales obrui & opprimi oppinantur, „ conjiciat ". Tum etiam ministrorum primum naturam illam genitricem constituit, quam sese tenebris eruisse, atque adversus aliorum machinationes defendisse gloriatur. Sed quid de hac sentiendum sit, alias diximus (cosm. §. 86. sch. 2.): nulla autem Deum molestia affici, si ipse per sese res minimas curet, infra apparebit. Verum utinam error impius cum priscis illis consepultus fuisset! vivit, proh dolor! etiamnum, & a profanis sæculi hujus philosophis continenter recoquitur. Recoquunt sane, qui cum Philosopho de sans-souci contendunt, Dei providentiam ad genera quidem, non item ad individua porrigi; quasi vero abstracta Deus curet, non curet concreta; aut genera extra individua reapse existant. Sed tamen his philosophantium somniis omni ætate clarissimi viri sese opposuerunt. „ Sunt autem & alii, inquit „ rursum Tullius, & hi quidem magni, „ atque nobiles, qui Deorum mente, & „ ratione omnem mundum admistrari, & „ regi censeant, neque vero id solum, sed „ etiam ab iisdem vitæ hominum consuli, „ & provideri. Nam & fruges, & reliqua, „ quæ terra pariat, & tempestates, & „ temporum varietates, cælique mutatio-

(a) *Syst. intell. c. 3. s. 3. Ib. §. 16.*

Lettr. à Keisb. & à Maupertuis.

De nat. D. l. 1. c. 2.

,, ribus, (aut penitus res mundanas non
,, curat,) id ideo fit, vel quia omnibus
,, administrandis par esse mens illius, ac
,, potestas nequit, vel quia non vult, ta-
,, metsi potest: neutrum autem Deo con-
,, venit." Certe neutrum cogitare potest; non primum: imbecillitas quippe hæc vel ex ignoratione quadam rerum, quæ fiunt, vel ex virium infirmitate oriretur, quorum alterum cum omniscientia; alterum cum omnipotentia pugnat; non secundum: invidentiæ enim, aut ignaviæ manifestum istud indicium foret, neque cum infinita ejus bonitate congrueret. Rectissime igitur Balbus apud Tullium concludit: ,, Ergo utrum igno- *De nat. D. l. 2. c. 30.*
,, rant Dii, quæ res maximæ, quæ mini-
,, mæ sint, quoque hæ modo tractandæ, &
,, tuendæ? an vim non habent, qua tan-
,, tas res sustineant, ac gerant? at & igno-
,, ratio rerum aliena naturæ Deorum est,
,, & sustinendi muneris propter imbecilli-
,, tatem difficultas minime cadit in maje-
,, statem Deorum. Ex quo efficitur id
,, quod volumus, Deorum providentia mun-
,, dum, & omnia, quæ in eo sunt, ad-
,, ministrari." His denique gravissimum pondus addit ipse communis naturæ sensus, sive ea animi nostri comparatio, qua tacito naturæ impulsu res nostras Deo curæ esse judicamus. ,, Res singulas, inquit Ne- *De nat. hom. c. 44.*
,, mesius, regi providentia magno est ar-
,, gumento, quod naturaliter ejus notitia
,, hominibus sit insita; nam necessitate ali-
,, qua compulsi statim ad numen divinum,
,, & preces confugimus, velut natura nos
,, sine doctrina ad Dei opem perducente.
,, Non autem sine doctore nos natura ad
,, id duceret, quod eadem natura non fert,
,, ut fiat. Nam in repentinis perturbatio-
,, nibus, & timoribus, sine electione, ne-

„ que deliberate, & tamquam aliquid considerem{us}, Dei nomen invocamus. Quidquid autem naturaliter quamque rem insequitur, in eo tanta vis est ad demonstrandum, ut contra dici nihil possit." Sed jam adversariorum calumniæ refellendæ veniunt.

Refelluntur calumniæ. *De nat. D. l. 1. c. 17. & 19.*

SCHOL. 2. 1.) Pugnare cum summa Dei beatitate clamitant rerum quarumvis, etiam minimarum curam; „ nam quod æternum, „ ut inscite Vellejus apud Tullium arguit, „ beatumque sit, id nec habere ipsum negotii quidquam, nec exhibere alteri. — „ Sive in mundo inest Deus aliquis, qui „ regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes temporum, rerum vicissitudines, ordinesque conservet, terras, & maria contemplans, hominum „ commoda, vitasque tueatur: næ ille est „ implicatus molestis negotiis, & operosis."

De inter. pr. p. 2. pag. 92.

At vero „ hanc opinionis dementiam eorum „ esse, ajebat olim Ammonius, qui quanto intervallo divina cognitio, & vis nostram superet, non intelligunt, & propter hanc inscitiam ex nostris rebus conjecturam facere audent de iis, quæ ad „ Deum pertinent, ac nostram in illum „ imbecillitatem transferre." Vellejum egregie Cotta refutavit: „ Profecto Epicurus, quasi pueri delicati, nihil cessatione melius existimat. At ipsi tamen pueri, etiam cum cessant, exercitatione aliqua ludicra delectantur: Deum sic feriatum volumus cessatione torpere, ut „ si se commoverit, vereamur, ne beatus „ esse non possit." Certe Deus, quæ agit, non operatur cum labore, nec corpore præditus est, ut morbos extimescat. „ Laborare, verba sunt Plotini, in opere

De nat. D. l. 1. c. 37.

„ disponendo, nihil aliud esse videtur, „ quam aliena opera tractare, id est, ea, „ in quæ quis potestatem non habet; at „ in iis, quæ quis habet in potestate, & „ quidem solus, quanam re alia indiget, „ nisi se ipso, & voluntate sua? " nihil itaque Dei beatitati providentia detrahit; immensus quippe cum sit, potentiaque nullis limitibus circumscripta polleat, pervidet, pervaditque omnia; nulla rerum cura fatigari, aut ita occupari potest, ut ne ad reliqua attendat. *Ennead. l. 4. c. 12.*

2.) Indignum divina esse majestate contendunt, ut per se ipsum res minimas, ac vilissimas curet; quemadmodum nec humani principis majestatem decet, ut levissima quævis negotia per se administret: committi ista solent magistratibus inferioribus. *Lucret. de nat. rer. l. 2. v. 650. seqq.*

Magnum est Deum inter, & humanum principem discrimen; hic ob limitatas tum intelligentiæ, tum potentiæ suæ vires non multis admodum negotiis per se administrandis solus sufficit: quare jure eidem vitio daretur, si levissimis negotiis sese immisceret, consequens enim foret, ut graviora negligeret. Quodsi utrumque præstare posset, nihil certe leviora curando majestate sua indignum admitteret. Contraria omnia in Deo obtinent. Deinde non fuit Deo indignum, per sese vilissima creare, & continue conservare, cur eadem gubernare indignum sit? quid, quod minima etiam in hoc universo ita cum magnis copulantur, ut his provideri nequeat, quin illa simul curentur? ut enim, majores in ædificio lapides haud recte disponuntur, nisi eadem cura minoribus quoque adhibeatur: ita totius mundi elegantia, ac optima omnium partium ad finem consensio sine minimis obtineri nequit. Quare apposite Plato: „

De leg. l. 10. „ Caveamus, ne Deum moralibus opificibus „ viliorem putemus: isti sane quanto peritio- „ res sunt, tanto arte una in propriis ipso- „ rum operibus & parva simul & magna „ exquisitius, absolutiusque perficiunt. "

3.) Incredibilem rerum humanarum confusionem queruntur alii; scelestissimos quosque prospera uti fortuna; probos contra, ac virtutum studiosos variis calamitatibus conflictari; non æquam proinde præmiorum, pœnarumque distributionem apertum contra divinam providentiam testimonium dicere. „ Ac nos quidem, inquit Cotta apud Tul- De nat. D. l. 3. c. 32. „ lium velut se ipsum reprehendens, ni- „ mis multa in re apertissima: Telamo „ autem uno versu locum totum conficit, „ cur Dii homines negligant: nam si cu- „ rent, bene bonis sit, male malis: quod „ nunc abest. " Argumentum istuc fortis- Dict. histor. & crit. ar. Rufin. rem. C. simum esse Baylius arbitratur, ac inscite contendit invictum ejus robur vel inde elucere, quod ab ipso fere mundi ortu nulla eidem responsione satisfieri potuerit. Addunt, evenire, non raro, ut quis post primum scelus commissum e vivis tollatur, sempiternisque tormentis addicatur, dum alii impune scelera sceleribus accumulant, ac nihilo minus & tempus, & occasionem resipiscendi obtinent; id quod cum justissima Dei providentia cohærere non videtur.

Verum responsio est multiplex. Primum nemo ita bonus est, ut non quandoque delinquat; nemo ita malus, ut non actum quempiam moraliter bonum nonnumquam exerceat: quare æquissime possunt boni in hac vita pœnis, mali præmiis affici; præsertim cum hi nullam in altera mercedem expectare queant. Hi itaque eventus multo maxime justissimam Dei providentiam patefaciunt. Deinde neque justitia, neque

providentia Conditoris postulat, ut in hac vita; quæ status quidam tentationis est, præmia, & pœnæ repræsententur; istud quippe ad statum finalem pertinet. Nonne princeps humanus ultionem scelerum differre potest, cum ea dilatio ad commune reipublicæ bonum conducit? cur igitur idem præstare Deus nequeat, quando illud perfectioni totius mundi a se conditi, provideque gubernandi consentaneum est? Qui petunt, ut Deus quodvis flagitium continuo puniat, totidem miracula petunt, quæ ipse, ut naturæ auctor patrare minime tenetur. Fabulam agimus, cum hanc vitam degimus; ea peracta justæ præmiorum, pœnarumque distributionis & tempus, & locus erit. Demum nec bona hæc temporaria congruum sunt virtutis præmium, nec mala vitiorum pœna, summa gaudet Deus in illis concedendis libertate: quare & illa malis tribuere, hæc bonis immittere æquissime potest. Præclare S. Augustinus: „ *De civ. D. l. 1. c. 8.*
„ Placuit quippe divinæ providentiæ præparare imposterum bona justis, quibus non fruentur injusti: & mala impiis, quibus non excruciabuntur boni. Ista vero temporalia bona, & mala utrisque voluit esse communia: ut nec bona cupidius appetantur, quæ mali quoque habere cernuntur; nec mala turpiter evitentur, quibus & boni plerumque afficiuntur." Rursus: „ Si Deus nunc omne *Ib. l. c. 10.*
„ peccatum manifeste plecteret pœna, nihil ultimo judicio servari putaretur. Rursus, si nullum peccatum nunc puniret aperte divinitas, nulla esse providentia divina crederetur. Similiter in rebus secundis; si non eas Deus quibusdam petentibus evidentissima largitate concederet; non ad eum ista pertinere

„ diceremus; itemque si omnibus eas pe-
„ tentibus daret, non nisi propter talia
„ præmia serviendum illi esse arbitrare-
„ mur; nec pios nos faceret talis servitus,
„ sed potius cupidos, & avaros." Conferantur quoque ea, quæ diximus (§§. 49. 50. 57. schol.). Atque hæc si seria mente expendisset Baylius, futurum fuisse puto, ut argumenti illius levitatem perspiceret; certe non potest in eo veritatis quædam species apparere, nisi iis, qui aut vitam futuram penitus tollunt, aut præsentem saltem ut prorsus ab illa separatam intuentur, quod, cum de vindicanda Dei providentia agitur, fieri minime oportet.

Quod autem ad illud, quod additur, ajo: Deus vi supremi sui dominii plenum jus habet cuivis ob quodcumque scelus admissum æternas pœnas infligendi; nulla tamen ad illud continuo exercendum obligatione stringitur; cum igitur punit, jure suo utitur; cum pœnam differt, clementiæ, quam nulli debet, locum indulget. Quis autem erga alios jure suo; erga alios clementia utentem reprehenderit? Anne benignitas quibusdam exhibita jus idem postulandi aliis tribuit? Anne summa bonitas hominum malitiam fovere debet? Certe in immensum ipsa major foret, si numquam flagitium admissum illico ad spectantium errorem manifeste puniretur. Accedit, quod fieri nonnumquam possit, ut is, qui ob primum scelus commissum morte plectitur, plurima accumulaturus, nec umquam vere retractaturus a Deo prævideatur; hoc vero casu pœna ea magis a misericordia, quam a justitia provenire censenda erit: leviori quippe, tametsi æterno, mactatur supplicio, qui gravius longe, si victurus fuisset, incursurus erat.

4.) Ita arguunt: cum observantia legum naturæ moralium homini ad perfectam beatitatem consequendam apprime necessaria sit, ad divinam utique providentiam, siqua daretur, pertinuisset, omnibus hoc subsidium suppeditare, clareque eas leges promulgare; id vero præstitum non est: integræ siquidem gentes, & olim, & hodie adhuc legum harum penitus ignaræ pecudum fere vitam vivunt; quin in nationibus cultissimis, ut Persis, Græcis, Romanis multarum rerum, quæ cum jure naturæ pugnant, consuetudines publica auctoritate roboratæ obtinuerunt; qualia erant infantes recens natos aeris injuriis, bestiarumque furori objicere; homines senio, aut morbo confectos in plateam, aut apertum campum abjicere &c.

Ad divinam omnino providentiam pertinuit legem naturæ moralem quoad prima, & universalia principia generatim omnibus ratione utentibus clare promulgare: non item quoad conclusiones remotiores, nisi accommodate ad singulorum captum, & intelligentiæ vim, quæ ad eas conformandas necessaria est. Istud vero abunde præstitutum est; nemo enim citra culpam primarias, & maxime generales leges, ut Deum, proximum, se ipsum amandum esse; faciendum bonum, vitandum malum &c. ignorare potest, cum per rationem ipsam, secundum quam vivendum esse omnes notunt, omnibus manifestæ fiant. Leges autem particulares non sunt, nisi applicationes universalium ad casus singulares, quæ ratiocinando confieri debent, & sæpe magnis difficultatibus implicantur: quare harum cognitio a cujusque intelligentiæ vipendet, unde tantum opinionum dissidium oritur. Verum istud Numinis providentiæ

nihil detrahit; cum enim per rationem cuivis hæ leges promulgandæ fuerint, aliter res confici non poterat; sique hanc ob caussam quispiam erret, errabit citra culpam, neq error ex ignorantia inexsuperabili oriundus consecutionem finis impedit. Quod porro de integris nationibus adjicitur, argumento solum est, posse integræ quoque nationes pravis affectionibus, cupiditatibus, libidinus ita abripi, ut ipsum rationis lumen veluti sopiant. Minime vero inde sequitur, ipsa, si rationem consulere, atque ejus ex præscripto vitam instituere voluissent, universalia legis moralis scita intelligere non potuisse.

Romanos demum, & Græcos, aliasque cultas nationes complura consuetudine firmasse, quæ juri naturæ aperte repugnant, legimus quidem; at nulla historiæ fides testatur eos hæc ex inculpabili ignorantia, absque omni conscientiæ remorsu, nullo umquam dubio recurrente exercuisse. Neque istud ulla probabilitatis specie gaudet; tanta siquidem luminis naturalis vis est, ut supprimi penitus nequeat; atque inde necessario fit, ut aliquando saltem prudens de ejusmodi actionibus in animo dubium exoriatur, cujus contemtus culpa numquam vacat. Copiosior horum pertractatio ad philosophos morales pertinet; quemadmodum ad religionis revelatæ doctores illud, quod quidam hoc loco objiciunt, cum ajunt parum commendari divinam providentiam, quod non omnibus populis revelatæ Religionis lumen impertiat, qua tamen de re hæc breviter monebo. Nulla est provincia, quæ non jam Apostolorum tempore vel prædicatores veræ Fidei acceperit, vel saltem eamdem in vicinitate promulgatam, rumorem ad se perlato, audire, ac condiscere potuerit.

Malitiæ vero hominum tribuendum est, quod aliis in locis continuo rejecta; in aliis jam admissa paulatim rursus extincta fuerit, quod evenire necessum erat apud eos, qui voluptatibus turpissimis unice studebant. Ceterum si quis nulla sua culpa Religionem revelatam ignoraret, propter eam ignorantiam nequaquam a Deo puniretur; puniretur tamen ob peccata contra legem naturæ sibi satis notam admissa: quod si vero & ab his immunis mortem oppeteret; sorte infantium ante baptismum mortuorum experiri cogeretur; si mortem oppeteret, ajo, nam theologi duce divo Thoma docent, submittendum certo, etiam per miraculum, si opus foret, a Deo Evangelii ministrum ei homini, qui citra omnem culpam veram Religionem ignorat, interea tamen, auxiliante Dei gratia, quæ numquam deest, secundum rationis præscriptum omnes suas actiones moderatur.

5.) Denique malam mundi constitutionem; entia inutilia, ac superflua, & quæ similia sunt, opponunt, quæ in Cudworto videri possunt. Nos id genus objectis in cosmologia (§. 79. schol. 2.) satisfecimus; id tamen hic rursus in memoriam revocandum videtur. Ut sanum, prudensque judicium feratur, aliquid aut nullo fine, aut minus apte ad finem in hoc mundo constitutum esse, necesse est, ut omnia præterita, præsentia, & futura, eorum inter se nexus, & enascens inde ad communem finem conspiratio, verbo totus reru mordo, intimæque earum naturæ optime pervideantur; quare cum istud omnes intelligentiæ humanæ vires exsuperet, gravissimo temeritatis scelere se obstringunt, qui hoc ex capite benignissimam Numinis providentiam audaci morsu lacessunt.

Syst. intell. c. 5. sect. 5. §. 1. seqq.

Ad extremum, ut cujuscumque generis objectionibus aptissime occurratur, duo hæc generalia, certissimaque principia alte animis insculpenda sunt. Primum: viæ, quas divina providentia ingreditur, mediaque, quibus utitur, ab humano intellectu comprehendi minime possunt; sicut enim bestiæ hominum consilia haud assequuntur; sicut inter ipsos homines, qui rudiores sunt, ea non intelligunt, quæ sapientiores mente agitant: ita nobis supremæ providentiæ arcana perscrutari datum non est; nostra certe sapientia magis ab infinita Dei sapientia distat, quam illa rationis umbra, quæ in belluis inest, a nostra intelligentia, & ratione. Obscuritatis hujus fontes præcipui sunt infinitas sapientiæ divinæ, amplitudo, & duratio finem non habitura systematis rerum gubernandi; ejus demum multiplex ratio; non enim physicum solum est, sed etiam morale: istudque non naturale modo, verum & supernaturale, cum homo ex gratuito beneficio ad statum supernaturalem elevatus sit, ut fides docet. Inde facile omnes argutationes labefactantur; fere enim aut ex parte ad totum concludunt, aut media a fine separant, inque illis, quæ huic propria est, perfectionem requirunt. Inde omnes hujus universi eventus, qui in aliqua hypothesi justam habere caussam possunt, ab omni iniquitate vindicantur; nam firmissime opinandum est, eos hoc ipso solum, quod contingant, justissimam caussam habere. Jam vero impii homines, ac minuti philosophi nihil ad hoc usque tempus attulerunt, quod non in certa quapiam hypothesi æquissimum esse queat: uno igitur ictu nodus omnis præciditur. Vide Hockium (a), item Butlerum (b). Alterum est, Deum, ut jam sæpe monuimus, in

(a) *Rel. nat. & rev. princ. t. 1. theo. nat. s. 3. de provid. Dei pag. 141.*

(b) *Analogy of relig. nat. and rev. &c.*

procreatione hujus universi eam sibi præcipue pro fine præstituisse perfectionum suarum moralium manifestationem, quæ per actus creaturarum liberos, & moraliter honestos comparatur, eamdemque in ejus conservatione, & gubernatione constanter intendere. Hinc omnis pulchritudo materialis corporum mundanorum, omne bonum temporarium longe inferiore loco constituendum, atque ut medium duntaxat ad nobilissimum illum finem considerandum est: cum igitur intelligentia nostra eo se non porrigat, ut clare pervideat; quomodo omnes hujus mundi eventus; omnia mala physica, quin & moralia ad actus moraliter honestos concurrant, temerarium est contra divinam providentiam judicium ferre.

SECTIO IV.

DE RELIGIONE.

§. LXXXVI.

Supremi Numinis agnitio arcte adeo cum gravissima vera ipsum Religione colendi obligatione copulatur, ut ego eum metaphysicum, qui de dignissimo hoc argumento aut tacet omnino, aut extrema duntaxat cursim delibat, magno partibus suis opere deesse arbitrer. Quare ne justa in me quoque reprehensio cadat, operam dabo, ut, quantum præstituta operi brevitas admittit, ea principia stabiliam, quibus teneriores præsertim animi imbuti numquam se procacissimis minutorum philosophorum dicteriis a recto tramite abduci sinant. Hæc porro in re ita versabor, ut primum de Religione generatim; no- *Quod sectionis argumentum?*

minatim deinde de Religione naturali; tum de revelata; demum de Christiana, sola ratione naturali in subsidium vocata, acturus sim.

Argumentum istuc ad metaphysicam pertinet.

SCHOL. Queruntur fortassis nonnulli, me in sacratioris theologiæ septa irrumpere; absit enimvero. Ego sic existimo: nihil a Philosophia alienum esse, quod ratione naturali demonstrari queat. Nemo certe operam, quam philosophi in atheismo, ac deismo refellendo locant, jure reprehenderit; cur igitur naturalismi, & superstitionis confutatio ipsis crimini detur? Habet suos, non inficior, philosophia limites; habet quoque theologia: verum sunt quædam disputationum argumenta utrique communia, in quibus citra limitum confusionem versari possunt, si modo propriis unaquæque principiis utatur. Quid, quod magna eorum pars, qui philosophicis institutionibus animum imbuunt, illud subinde vitæ genus amplectitur, in quo theologicas lucubrationes evolvendi nec otium, nec occasio suppetit? Anne igitur hos omni subsidio vacuos relinquemus? Nonne hi illi sunt, qui præ ceteris egere videntur, quod frequentius convicia, quæ impii in castissimam Religionem jaciunt, audire coguntur; quod virulentas Voltairii, Rousseavii, aliorumque Epicureorum abortus suis ipsi manibus non sine magno salutis discrimine terunt? Denique istos veritatis inimicos nulla re magis, ac specioso philosophi titulo gloriari quis ignorat? Certe unam hanc esse, sanamque philosophandi rationem impudentissime pronunciant, quare turpissimam philosophiæ maculam inurunt. Jam vero cujus, quæso, est eamdem abstergere? Cujus ablatum philosophiæ honorem vindicare? Non alterius sane, quam

philosophi, qui solus impiorum dogmatum, cum ratione pugnam patefacere potest.

CAPUT I.

De Religione Generatim.

LXXXVII. *Religio* est cultus summi amoris, obsequii, ac servitutis ei, cui debetur, præstitus. *Superstitio* est vitiosus id genus cultus; vitium vero istud vel ex falsis de natura colenda opinionibus; vel ex absurdis colendi ritibus; vel demum ex ipsa rei cultæ natura proficisci potest. Quid religio & superstitio?

SCHOL. „ Verum etiam majores nostri, inquit Tullius: superstitionem a religione separaverunt. Nam qui totos dies precabantur, & immolabant, ut sui liberi superstites essent, superstitiosi sunt appellati, quod nomen postea latius patuit. Qui autem omnia, quæ ad Deorum cultum pertinerent, diligenter retractarent, & tamquam relegerent, sunt dicti *religiosi* ex relegendo, ut eleganter ex eligendo; tamquam a diligendo diligentes, ex intelligendo intelligentes: his enim in verbis omnibus inest vis legendi eadem, quæ in religioso. Ita factum est in superstitioso, & religioso, alterum vitii nomen; alterum laudis. " Lactantius tamen a *religando* dictam putat religionem, quod vinculo religionis Deo *religemur*, sive obstringamur. *De nat. D. c. 2. l. 19.* *Inst. divin. l. 3. c. 11.*

LXXXVIII. Religio duabus quasi partibus constat; *theoretica*, ad quam rectæ de natura colenda opiniones: *practica*, ad quam operationes secundum eas opiniones exercendæ pertinent. Quæ religionis partes?

SCHOL. Theoretica basis est, & fundamentum practicæ. Præclare Simplicius in Epictetum:

„ Religionis erga Deos immortales præci-
„ puum illud scito esse rectas de eis ha-
„ bere opiniones, ut sentias & esse eos,
„ & bene, justeque administrare universa."

Quid religio interna, & externa? LXXXIX. Practica religionis pars vel *interna* est, quæ tota internis animi actibus absolvitur; vel *externa*, quæ ritus externos, signaque sensibilia, quibus internus mentis cultus patefiat, postulat.

Religio Deo debetur. XC. *Religio Deo debetur.* Enti infinite bono, ac perfecto summus amor; beneficentissimo omnium rerum gubernatori, nostrique amantissimo parenti summum obsequium; creanti, conservantique omnia, atque adeo supremo Domino, ac imperanti summa servitus debetur; sed ens istud Deus est; Deo igitur summus amor, summum obsequium, summa servitus debetur; atqui his religio constituitur (§. 88.); ergo religio debetur.

Coroll. Obligatio itaque religionis in ipsa natura Dei perfectissima, & essentiali creaturarum ab ipso dependentia fundatur. Cumque hæc ratio in solo Deo insit, etiam soli ipsi religio debetur.

De ver. rel. chr. c. 20. Schol. Præclare Phil. Mornæus. „ Minimus
„ inter homines sese colligat, & illico in-
„ feret parenti obsequium, benefico domi-
„ no fidem, gubernatori invocationem de-
„ beri. Hæc necessario se consequuntur;
„ Deus, subditus, servitium: donator, ac-
„ ceptor, gratiarum actio; creditor, debi-
„ tor, obligatio." Nonne natura duce parentibus, amicis, propinquis, principibus, aliisque hominibus vel pietate, vel eruditione, vel potentia conspicuis reverentiam, amorem, pietatem, cultum denique exhibemus, & id communi omnium parenti, summo domino non præstabimus?

Le philosophe pag. 113. Quare rationem, ipsamque humanitatem exuisse censendi sunt, qui imprudenter con-

tendunt ipso rationis lumine nos edoceri, ens supremum nullum penitus cultum ab hominibus exposcere. Sed pauciores hi quidem sunt; plures cum Rousseavio (*a*) Religionem Deo debitam ad actus solum internos restringunt, contra quos ajo.

(a) *Catechis. de l'honnête homm. p. 6. suiv. Emile t. 3. p. 124.*

XCI. *Religio quoque externa Deo debetur.* Deus eamdem in corpus nostrum, quam in animam potestatem habet, nosque ab illo non minus quoad corpus, quam quoad animam dependemus: igitur sicut necesse est, ut dependentiam animæ actibus ipsius internis testificemur, ita quoque dependentiam corporis actibus ipsius externis testatam faciamus, oportet; atqui si ita sit, in aperto est Religionem quoque externam Deo deberi: igitur debetur Deo Religio externa.

externa quoque.

Schol. Totus nimirum homo, id est, totum illud compositum, quod ex anima, & corpore coalescit, perfectissime Deo subjicitur: igitur subjectio istæc actibus hominis contestanda est; sed ad actus hominis non interni modo, qui animæ sunt; sed etiam externi, qui corporis, pertinent: Deus itaque tam internis, quam externis actibus colendus est. Hinc dici minime potest eum, qui corporis a Deo dependentiam interne in sua mente agnoscit, ac profitetur, jam per hos ipsos actus eamdem satis contestari; nam hæc contestatio fieri debet per actus illius, quod dependet: certe eam ob caussam dependentiam nostræ voluntatis a Deo non satis per solum actum intellectus contestamur; sed necessarius, præterea est ipsius voluntatis actus: igitur neque dependentiam corporis per solos animæ actus satis profitemur. Putidissime itaque mentitus est, qui non modo omnem cultus externi necessitatem sustulit, verum & inscite pronunciavit, eumdem interno quam

Les mœurs. p. 1. c. 3. pag. 56.

maxime noxium esse; antiquos patriarchas intra animum duntaxat Deum coluisse; ritus externos recentius inventos, atque ab iisdem in consuetudinem abeuntibus religionem internam penitus extinctam suisse. Similiter ineptit, qui docet, ritus externos, ac cæremonias partem quidem illius religionis constituere, quæ plebi propria sit, non item, quæ philosophorum; quasi vero alius sit plebis, alius philosophorum Deus: sed non vacat has ineptias multis refutare, quæ rite inspectæ per se concidunt. Vide la religion vengée (*a*).

Encyclopedie art. Cérémont. t. 2. pag. 827.

(a) *Tom. 15. lettr. 24. tom. 11. lettr. 16.*

Porro ut Religionem internam comitari externa debet; ita hæc sine illa adeo consistere non potest, ut in turpissimum simulationis vitium abeat; actiones enim externæ de se indifferentes sunt, omnemque, qua gaudere possunt, pietatem ab internis mutuantur. Inde oritur *Hypocritismus*, quo nomine illorum error venit, qui neglecta animi, cordisque cultura toti sunt in exercendis, ac commendandis externis cultus divini actionibus. Quamquam fere sæpius alia multo adhuc fœdior doctrina hoc vocabulo notatur; sunt nempe, qui putent citra ullum crimen externe simulari posse religionem quamcumque, si modo in animo vera retineatur; quin prudentiam poscere, ut quivis ritus, ac ceremonias in ea, qua degit, provincia usitatas sectetur, judæique personam inter judæos; mahometani inter mahometanos, & cur non etiam idololatræ inter idololatras sustineat. „ Quid „ interest, ajunt, ut homines decipiantur, „ cum decipi velint? quod crimen esse po„ test, cum quis ob violentiam sibi illa„ tam id externe agit, quod in animo de„ testatur? " At vero si omnis simulatio pessima: certe ea multo est maxime, quæ

Quid hypocritismus?

Lett. cabalist. t. 7. p. 113.

in negotio religionis admittitur. Fierine potest, ut Deus infinite sapiens, ac verax veritatem, & mendacium æqualiter approbet?

XCII. *Deus homines obligatione religionis absolvere nullo pacto potest.* Obligatio hæc in ipsa Dei natura perfectissima, ac essentiali creaturarum dependentia fundatur (§. 90. cor.); sed horum nihil tolli potest: igitur nec religionis obligatio; ac proinde nequit Deus homines ea obligatione absolvere, neque hoc suo jure cedere. Deus nequit nos hac obligatione absolvere.

Coroll. Nullus itaque hominum, sive ab omni humana societate remotus vivat, sive in republica existat, a suavi religionis onere immunis est.

Schol. Turpissime igitur aberravit Nicolaus Machiavellus nefandi *politicismi* auctor: docuit ille in libro sub finem sæculi quinti decimi edito religionem *politiæ*, ut ajunt, duntaxat caussa retinendam, tantumque ea utendum esse, quantum ad status reipublicæ externi gubernationem necessarium videatur; addit sacris religionis vinculis subditos solum, non vero imperantes stringi. At vero quæ potest esse opinio reipublicæ magis noxia? fingamus enim vero ita esse: poteritne arcanum istud ita recondi, ut ne in vulgus, in quo sæpe acutiora quoque ingenia latent, emanet; quid vero tum? anne subjecti religione se stringi patientur, qua principes solutos esse noverint? sublata autem religione num debitam imperantibus obedientiam, ac reverentiam præstabunt? num mutua charitatis officia ad commune bonum summe necessaria exhibebunt? num infirmiores ab occultis; potentiores ab apertis etiam, & publicis sceleribus se abstinebunt? Profecto ad commune societatis humanæ bonum utrumque similiter neces- Quid politicismus? *Il Principe.*

sarium est, ut & subditi metu supremi scelerum vindicis principibus obtemperent, & principes eodem motivo impulsi subditos suos benigne, ac suaviter parentis instar gubernent. Sed quid jam iis faciemus, qui cum Epicureis, quorum olim caussam Lucretius egit, clamitant religione humanum genus societates, respublicas turbari; prodi patriam, parentes; innumera suscipi bella; magistratuum in subditos jura; horum erga ipsos obedientiam minui; æternorum præmiorum spe frangi legum civilium robur; efferari homines, crudelissimeque in dissentientes sævire. Verum quam longe hæc a vero absint, quis non videt, qui aliquid videt? Pone rempublicam omni religione destitutam; pone cives nulla Dei, immortalitatis, præmiorum, pœnarumque æternarum cognitione imbutos; primum nulla erit virtutis, ac vitii recta notio; nulla lex, nisi qua potentior infirmiorem opprimit; id erit justum, quod validius; honestum, quod cupiditas; quod ira: quod vis suaserit; sua cujusvis utilitas, proprium commodum honesti, ac inhonesti, justi, ac injusti mensuram constituet. Deinde qui adversis jactantur, quo confugient? unde solatium petent? plura tute facile erues (conf. §. 19. & psych. §§. 248. sch. n. 4. §. 263. sch. 1. n. 6.). Adeo igitur religione respublica non perturbatur, ut potius sine illa consistere prorsus nequeat; nec umquam major est singulorum, & omnium felicitas, quam cum religionis studio maxime fervet. Vid. Cudworthum cum notis Moshemii.

De nat. rer. l. 2. u. 45. seqq. Hobbes. Leviath. c. 10. De cive c. 12. L'Esprit des loix p. 94. Rouss. Emil. t. 3 p. 182.

Syst. intell. c. 5. s. 3. §. 28. seqq.

Quid religio naturalis, ac revelata?

XCIII. Religio rursus vel *naturalis* est, vel *revelata*: illa ea solum complectitur, quæ rationis naturalis ope investigare, & cognoscere possumus: hæc, quæ limitatæ nostræ ratio-

rationi impervia sunt, & singulari quodam modo a Deo nobis revelantur.

SCHOL. Cum duplicem dixerimus religionis partem esse: alteram theoreticam, alteram practicam (§. 88.): singulatim jam ad ipsum applicando facile patebit, ad partem theoreticam religionis naturalis pertinere ea, quæ in psychologia de natura, libertate, ac immortalitate animæ humanæ, tumque de existentia Dei, ejusque attributis, & operationibus in theologia demonstrata sunt: ad practicam vero præcepta juris naturæ, quæ a philosophis moralibus explicantur. Religionis autem revelatæ pars theoretica continet sublimissimas veritates de SS. Trinitate, Incarnatione, ac morte Filii Dei, elevatione hominis ad statum supernaturalem, & reliquas, quas Dei ipsius admonitu novimus, practica deinde præceptis morum positivis, consiliisque ab ipso Christo Servatore promulgatis absolvitur. Atque ex his colliges in religionis naturalis parte theoretica scientiam; in practica præcepta necessaria: in religionis revelatæ parte theoretica fidem; in practica præcepta libera contineri. Sed jam de utraque seorsum agemus, quantum ad philosophiam pertinet.

CAPUT II.

De Religione Naturali.

XCIV. *Extat religio naturalis.* Extant siquidem veritates de Deo, animaque humana naturaliter cognoscendæ; extant quoque præcepta morum inde naturaliter promanantia, quæque Deus infinite sapiens, ac bonus, ut Religio naturalis extat;

ab hominibus observentur, velle debuit; sed his duobus religio naturalis absolvitur (§. præc.): extat itaque religio naturalis.

L'Esprit. SCHOL. Certe cum religio quædam Deo debeatur (§. 90.), eam primo loco naturalem esse perspicuum est, ac proinde iisdem rationibus, quibus hæc obligatio ostenditur, existentia simul religionis naturalis demonstratur. Fuerunt tamen, quod mireris, & sunt, qui eamdem funditus eversam vellent; illi primum, qui cum Epicuro Deum otio torpere, nec ullam rerum humanarum curam gerere censuerunt; tum illi, qui cum Hobbesio, ac nupero pestilentissimi libri auctore æternum justi, injustique discrimen sustulerunt, nihilque, nisi positiva hominum voluntate, honestum, aut inhonestum esse contenderunt.

quæ falsa esse nequit. XCV. *Religio naturalis falsa esse nequit.* Nihil aliud religio naturalis com plectitur, seu scienda solum, seu agenda quoque spectes, nisi quæ ductu rationis cognosci possunt (§. 93.); sed, quæ ratione cognoscuntur, falsa esse nequeunt (psych. §. 72.): igitur religio naturalis falsa esse nequit.

SCHOL. Id jam magna contentione inter philosophos agitatur, utrum religio hæc naturalis adeo in se perfecta, ac completa sit, ut sola ad verum Dei cultum, veramque homini beatitatem comparandam sufficiat; utrum vero aliam præterea a Deo manifestari necesse fuerit. Et quamquam saniores omnes facile consentiant; ii tamen, qui nostra hac ætate philosophi nomine, quo quam indignissimi sunt, potissimum gloriantur, acriter se opponunt; audias ipsos rationem humanam miris laudibus efferre, religionis naturalis præstantiam, ac perfectionem celebrare; quo vero fine? an ut eam sequantur? minime quidem: sed ut

revelatam primum; tum & illam funditus evertant. Impietatis hujus duces fere sunt Tindalus (*a*), Rousseavius (*b*), Voltairius (*c*), aliique (*d*), quorum abominandi partus rogo; nomina æterna oblivione digna sunt. Ceterum error hic recte *naturalismus*, ejusque fautores *naturalistæ* dicuntur, quamvis a multis *deistæ* vocari soleant; sed hi diversas res in unum confundunt: deistarum quippe nomenclatio illis vero sensu tribuenda est, qui cum Dei, quem tamen existere statuunt, providentia religionem ipsam naturalem tollunt (§. 84. sch.): ut adeo tres sint distincti, ac extremi omnis impietatis gradus, *naturalismus; deismus; atheismus*. Ridiculum est, quod cum comite Schafftsbury auctor impii operis (*e*) contendit, *Deistam* eum dici oportere, qui ut Deum, & religionem naturalem profitetur, ita revelatam aperte inficiatur; *Theistam* vero, qui admissa Dei, & religionis naturalis exitsentia paratus, promtusque est ad religionem quoque revelatam amplectendam, ubi ea sibi demonstrata fuerit. Sed quidquid de hoc sit; ergo jam istud agam, ut solidis rationibus commonstrem religionem naturalem se sola admodum infirmam, ac incompletam esse.

(a) *Christianity as old, as the creation.* (b) *Catéchisme de l'honnête-homme.* (c) *Henriade p. 312.* (d) *L'oracl. des anc. fid. Des moeurs. Le cod. de la nat. L'Esprit.*

Quid naturalismus?

(e) *La philos. moral. discours prelim. pag. 22.*

XCVI. *Ratio naturalis sibi relicta aliquas veritates ad completam religionem pertinentes difficillime perspicit.* Sunt certe inter veritates completam religionem constituentes nonnullæ admodum sublimes; ab oculorum consuetudine remotissime; contrariæ præjudiciis, quæ ab ipsa infantia plurimorum mentes occupaverunt; oppositæ depravatis animi affectionibus, quibus passim homines abripiuntur pugnantes cum malis, inveteratisque habitibus: sunt eæ præterea quoad modum potissimum obscuræ, ac vel ideo objectionibus fere ine-

Ratio sola aliquas veritates difficillime perspicit.

modabilibus expositæ: ad harum denique cognitionem opus est indefessa industria: applicatione seria, & avocatione mentis ab iis, quæ sensus afficiunt; longissima, & exercitatis quoque persæpe difficili ratiocinorum connexione; sed id genus veritates a ratione naturali sibi relicta difficillime perspici nemo est, qui ignoret: igitur ratio naturalis sibi relicta aliquas veritates ad completam religionem pertinentes difficillime perspicit.

Schol. Ejusmodi veritates sunt de natura, & attributis Dei, præsertim æternitate, immensitate, bonitate; de origine mali: de ortu mundi; de anima hominis, denique ejus fine, libertate, ac beatitate: certe has, & similes alias veritates difficillime ratione sola detegi posse argumento sunt gravissimi errores, in quos veteres philosophi etiam clarissimi prolapsi sunt; nam ad horum ætatem regredi oportet, cum constituendum est, quid ratio sibi relicta in religionis negotio valeat. Æternitatem mundi, aut saltem materiæ propugnarunt fere omnes; Deum alii corporeum; alii spiritualem, sed fato subjectum; alii velut animam per totum mundum diffusam constituerunt. Quid deinde in moralibus? nonne in voluptate alii; alii in sola virtute; alii in aliis rebus absurdissimis veram hominis beatitatem quæsiverunt? quam diversas, & absonas de eo, quod justum, injustumve, honestum, aut turpe sit, opiniones foverunt? Lycurgus per suas leges uxores communes esse voluit; Plato ebrietatem in Bacchi feriis licitam contendit; lascivas imagines cum deos, deasve referrent, probavit Aristoteles; ipse Solon Athenis templum impudico amori consecravit. Videatur Genuensis, qui similes errores complures antiquorum sapientium operose collegit. Sed

Elem. met. p. 3. prop. 80. sch. §. 8. seqq.

necesse non est, ut vetustissimorum temporum memoriam studiosius recolamus; minuti nostræ ætatis philosophi suo nos exemplo satis docent, quam pronus sit in gravissimos errores lapsus, cum quis contemta Revelatione, sola ratione nititur; non, quod ipsa per se quempiam in errorem inducat; sed quod usus illius in quibusdam veritatibus investigandis sit difficillimus.

XCVII. *Ratio naturalis sibi relicta aliquas veritates ad completam religionem pertinentes perspicere plane non potest.* Imprimis enim, cum Deus cultu quoque externo coli debeat (§. 91.), pertinet ad religionem completam determinatio rituum externorum, quibus Deus ea, quæ ipsi placet, ratione colatur. Deinde necesse quoque est, ut modus, quo scelera commissa expientur, divinaque justitia placetur, liquido constet, si quidem crimina condonare velit: atqui neutrum a ratione naturali sibi relicta perspici posse in confesso est: ergo ratio naturalis sibi relicta aliquas veritates ad completam religionem pertinentes perspicere plane non potest. aliquas plane non perspicit.

SCHOL. Cognitionem medii, quo delictorum venia obtineatur, ad completam religionem pertinere dubitari nequit; hoc enim ignorato vera in Deo infinite bono spes collocari non potest, sed omnino de salute sua desperandum foret illi, qui vel unum juris naturæ præceptum transgressus fuisset. Jam vero istud est, in quo ratio sibi relicta prorsus caligat. Veteres philosophi considerata summa Dei bonitate, ac misericordia ad magnam quidem fiduciam excitabantur, firmiterque sibi persuadebant extare quoddam reconciliationis medium; verum quod, qualeque illud sit, penitus ignorabant. Et sane, quomodo certo sciri possit paratum esse Deum ad ignoscendum, cum

peccator delictum retractando ad ipsum revertitur, nisi ille istud revelet? quamvis enim fortassis congruentia quæpiam hac in re eluceat, certitudo tamen non elucet. Eadem ratio, quæ una ex parte Dei bonitatem, clementiam, longanimitatem in tolerandis delictis exhibet; exhibet ex altera parte summam ejus justitiam, quæ aliquid præter meram retractationem quantulæcumque satisfactionis loco postulare videtur. Hinc itum olim ad omnia sacrificia generis expiatoria; hinc humano sæpe sanguine Deo litatum: verum sapientiores hæc adeo non probarunt, ut etiam palam profiterentur, optare se, ut quis veniat, a quo de ratione placandi divinam justitiam erudirentur, quod infra clarius ostendam; legatur Clarkius.

Trait. de l'exist. &c. t. 2. th. 10.

Similiter, quod ad ritus, ac cæremonias, sine quibus cultus externus non consistit, attinet, ratione sola numquam certo sciri potest, qui eorum Deo sint acceptissimi. Inde vero probi, bonique perpetua cura angerentur, num ritus a se electus Deo placeat; & prout diversæ sunt de natura Dei opiniones, ita diversi inter homines ritus obtinerent, quæ caussa foret gravissimorum odiorum, discordiarum, bellorum; nam hic quoque locum habet, quod Juvenalis ait: numina vicinorum odit uterque locus, cum solos credat habendos esse Deos, quos ipse colit.

Satyr. 15.

Ratio non satis impellit voluntatem.

XCVIII. *Ratio naturalis sibi relicta non satis efficaciter voluntatem ad actiones veritatibus cognitis consentaneas impellit.* Voluntas nostra in vitia varii generis pronissima est, virtutis vero exercitium perquam arduum, præsertim cum eam egestas, contemtus, persecutio comitatur; bona sensibus proposita longe vehementius nos alliciunt, quam

quæ solo intellectu attingimus; præsentiaque magis absentibus timemus, aut amamus; scelera felicissimos sæpe progressus habere cernimus; cupiditatibus, pravisque animi motibus incitati fere agimus, quidquid agimus; perraro rectæ opiniones actiones nostras moderantur, & cum meliora videmus, deteriora sequimur; atqui ratio naturalis sibi relicta bis malis oppositam medicinam minime adfert: igitur ratio naturalis sibi relicta non satis efficaciter voluntatem ad actiones veritatibus cognitis consentaneas impellit.

Schol. Sed nihil magis, quam constans omnium temporum experientia hanc veritatem confirmat. Clarissimi philosophi, qui saniores præ ceteris de Deo, anima, moribus opiniones fovere videbantur, vitiis tamen doctrinæ suæ quam maxime oppositis adeo insueverunt, ut cum disserentes audires, deos: cum agentes videres, belluas putares. Socrates moriturus jubet gallum Æsculapio immolari; Plato, cum copiose de supremo Deo, ejusque cultu disseruisset, paullo post dæmones, & genios adorari jubet; Cicero, etsi Deorum, & auguriorum vanitatem, haruspicumque fraudes optime intelligeret, ut miraretur etiam, quod haruspex haruspicem videns non rideret, acceptos tamen a patribus Deos coli voluit, nec illud ex institutis pontificum, & haruspicum mutandum esse, quibus hostiis immolandum cuique Deo; jure propterea a Lactantio reprehensus: „ vi„ deo te, Cicero, terrena, & manufacta „ venerari; vana esse intelligis, & tamen „ eadem facis, quæ faciunt ipsi, quos „ ipse stultissimos confiteris.

Essai sur les philosophes. De leg. l. 2.

De div. l. 2. c. 24.

De leg. l. 1. c. 10. Ib. c. 12. Div. Instit. l. 2.

Nolo commemorare alia, ac præsertim carnis turpissima vitia, a quibus illorum temporum sapientium nemo unus, ne Traja-

nus quidem, Hadrianus, M. Aurelius, quorum probitatem Marmontelius (*a*) cum Voltairio (*b*) & Christianis virtutibus anteposuit, & cœlo dignam pronunciavit, immunes fuerunt. Certe adeo parum sola ratio in actiones valuit, ut Juvenalis (*c*) sua ætate virum probum, & bonum in naturæ portentis numeraverit: „ Egregium, „ ait, sanctumque virum si cerno, bimem- „ bri hoc monstrum puero, vel miranti sub „ aratro piscibus inventis, aut fetæ com- „ paro mulæ. " Ut adeo verissime Tullius scripserit: „Sed hæc eadem num cen- „ ses apud eos ipsos valere, nisi admodum „ paucos, a quibus inventa, disputata, „ conscripta sunt? quotus enim quisque „ philosophorum invenitur, qui sit ita mo- „ ratus, ita animo, ac vita constitutus, „ ut ratio postulat? qui disciplinam suam „ non ostentationem scientiæ, sed legem „ vitæ putet? qui obtemperet ipse sibi, & „ decretis suis pareat? videre licet alios „ tanta levitate, & jactatione, eis ut fue- „ rit non didicisse melius: alios pecuniæ „ cupidos, gloriæ nonnullos, multos libi- „ dinum servos: ut cum eorum vita mira- „ biliter pugnet oratio. Quod quidem mi- „ hi videtur turpissimum ---- sic philoso- „ phus in ratione vitæ peccans, hoc tur- „ pior est, quod in officio, cujus magister „ esse vult, labitur, artemque vitæ pro- „ fessus delinquit in vita. " Argumenti hujus vis ipsum Rousseawium velut sui oblitum, cum vel maxime religionis naturalis præstantiam extolleret, exclamare coegit: *on a beau vouloir établir la vertu par la raison seule; quelle solide base peut-on lui donner? Philosophe, tes loix morales sont fort-belles, mais montre-m'en, de grace, la sanction.* Quod quidem in auctore hoc

(a) *Belisaire ch. 15.*
(b) *Poem. sur la rel. nat.*
(c) *Sat. 13.*

Qq. tusc. l. 2. c. 4.

Emil. t. 3. p. 1. 7.

non magnopere mirandum; nulla quippe fere est pagina, in qua secum ipso non pugnet: ita falsitas, ac impietas numquam sibi constant.

Sed particularium hæc fuisse hominum quorumdam vita contendet fortasse quispiam; ita sane: verum ut ducis ad exemplum subditi suos mores conformare solent; ita quoque hæc sapientiorum vitia in integras nationes diffusa, ac plurimum aucta fuerunt. Certe si populorum, quibus nullum revelationis lumen affulsit, mores examinemus, facile deprehendimus eos quoque, quorum civilis status sapientissimis ceteroquin legibus regebantur, in scelera adeo infanda, in superstitionem adeo ridiculam proruisse, ut nisi res ea tanta testium nube confirmaretur, credi nequaquam posset. Neque belluinis his gentium moribus diuturnitas temporis medicinam attulit, nam omnia hæc crudelitatis, obscœnitatis, superstitionisque vitia hodie adhuc in nationibus revelatione destitutis vigere novimus. Patet itaque, quam parum præsidii germana virtus in ratione naturali sibi relicta inveniat.

Discours sur l'histoir. univers. p. 10. c. 16. El. met. p. 3. propos. 29. sch. §. 12. seqq.

XCIX. *Religio naturalis in se spectata vulgo, id est maximæ hominum parti, accommodata non est.* Cum enim religio naturalis sola ratione nitatur (§. 93.), hæcque complures veritates difficillime perspiciat (§. 96.), consequens est, ut religio istæc magnam intelligentiæ vim, sublime ratiocinium, attentionemque insignem postulet; sed hæc frustra in multitudine quæruntur; in plebe enim pauci sunt, qui acri, pauciores, qui excitato ingenio polleant; plurimi laboribus domesticis, & privatis familiæ curis ita obruuntur, ut veritates paullo abstrusiores investigandi nec otium, nec animus suppetat; omnes fere an-

Religio natural. vulgo accommodata non est,

ticipatis opinionibus, ac distortis affectionibus ad judicia ferenda abripiuntur; itaque praeterea ab ipsis incunabulis iis solum, quae in sensus incurrunt, contemplandis assuescunt, ut animum altius elevare, ab oculorum consuetudine abducere, atque ad abstractas veritates applicare minime valeant: igitur religio naturalis in se spectata vulgo, id est, maxime hominum parti accommodata non est.

nisi alia institutio accedat,

COROLL. Ut itaque religio naturalis in genere humano rite excolatur, singulique homines singula tum divini cultus; tum vitae & privatae, & publicae officia norint, ac exsequantur, praeter rationem naturalem generalis quaedam institutio, legisque naturalis promulgatio necessaria est.

quae a philosophia expectari non potest.

Rel. nat. & revel. princ. t. 2. s. 4. de imp. & obsc. leg. nat. art. 1. prop. 2.

C. *Haec universalis humani generis institutio a sola philosophia proficisci non potuit.* Duplicem ex Clarkio Hookius rationem adfert. Prior haec est: philosophia duce numquam potuit completa praeceptorum moralium collectio confici; nulla enim secta omnia doctrinae moralis capita tenuit: ipsae etiam illae, quae ceteris sapientia antecellere videbantur, complura ignorarunt, saepe veris falsa admiscuerunt, ac de ipsis etiam veritatibus, quas alias ut certissimas defenderunt, alias rursus dubitarunt. Altera ratio in eo sita est, quod qualiscumque illa praeceptorum summa, quam ex philosophorum scriptis conficere licuisset, nequaquam vulgo per disputationes philosophicas promulgari potuerit; nam neque erudiendi, utpote ingenio potissimum obtuso instructi, aliisque negotiis occupati, philosophicis rationibus perspiciendis satis idonei erant: nec philosophi generis humani adeo amantes, ut arduum hunc in se laborem susciperent; quin potius aliter publice docebant, aliter privatim, &

coram paucis disserebant; nec denique etiam ea pollebant auctoritate, ut veri religionis, vitæque doctores a majori multitudinis parte agnoscerentur.

SCHOL. De veritatibus etiam agnitis philosophos nonnumquam rursus dubitasse luculentum Tullius testimonium præbet, cum de animorum immortalitate, quam alias acerrime defendit (psych. §. 248. schol. n. 1.) disserens ait „ Ea, quæ vis, ut potero, „ explicabo: nec tamen quasi Pythius A- „ pollo, certa ut sint, & fixa, quæ dixe- „ ro: sed ut homunculus unus e multis, „ probabilia conjectura sequens". Et paullo post: „ Sed nescio, quomodo, dum lego, „ assentior; cum posui librum, & mecum „ ipse de immortalitate animorum cœpi „ cogitare, assensio omnis illa elabitur". Auctoritatem docendi populos ipsis defuisse agnovit Lactantius: „ Nihilne illi veri- „ simile præcipiunt? immo permulta, & „ ad verum frequenter accedunt. Sed ni- „ hil ponderis habent illa præcepta, quia „ sunt humana, & auctoritate majori, id „ est divina illa carent. Nemo igitur cre- „ dit, quia tam se hominem putat esse, „ qui audit, quam est ille, qui præcipit".

Qq. tusc. l. 1. c. 9.

Ib. c. 17.

Div. instit. l. 3. c. 27.

CI. *Religio naturalis in se spectata infirma est, & incompleta.* Ratio naturalis sibi relicta, qua religio naturalis unice nititur (§. 93.), nonnullas veritates ad completam religionem pertinentes difficillime (§. 96.); aliquas plane non perspicere potest (§. 97.); nec præterea satis est efficax, ut depravatam hominum voluntatem ad actiones cognitis veritatibus consentaneas inflectat (§. 98.), unde fit, ut religio hæc vulgo, id est, maximæ hominum parti; accommodata non sit (§. 99.); nisi alia insuper universalis institutio accedat, quæ tamen a sola philosophia

Rel. nat. infirma, & incompleta est.

obtineri nequit (§. præc.); atqui hæc omnia religionis infirmitatem, ac imperfectionem manifeste loquuntur; ergo religio naturalis in se spectata infirma est, ac incompleta.

Schol. At vero opponunt se naturalistæ cum Tindalo, & auctore libri *les moeurs;* rationem, ajunt, donum esse Dei, imperfectam proinde eam esse non posse: datam esse hominibus ad vitam recte instituendam, atque ad investiganda religionis officia. Verum contra manifestam experientiam nulla valet argutatio: certum est in hoc, quo versamur, statu, rationem solam non esse nobis sufficientem vitæ ducem; quidquid sit de illo integritatis statu, in quo ab Auctore optimo conditi sumus, & ex quo ob primi parentis peccatum excidimus, quod nos quidem ex fide certo novimus; non tamen ita veteres philosophos latuit, ut humani generis miseriam considerantes non suspicarentur in commissorum delictorum pœnam homines in hunc miseriarum statum detrusos esse. Neque tamen propterea ratio nostra aut imperfecta, aut inutilis dici potest; non illud; quia, quod ipsa bene adhibita ostendit, semper verum est, quamvis ea semper, & diu recte uti ob multiplicia impedimenta moraliter impossibile sit; est igitur Dei donum suo in genere perfectum. Non alterum; non enim in negotio religionis etiam revelatæ nihil agit: ratione siquidem opus est ad inquirenda, & discernenda credibilitatis motiva, nec videtur fieri potuisse, ut nobis ratione destitutis revelatio applicaretur. Denique rationem solam ad omnia religionis, ac vitæ officia investiganda haud sufficere ipsi gentiles philosophi, quantumvis scientia sua inflati, optime perspexerunt; inde anxie desiderarunt, ut sibi a

Deo, qui hæc omnia dilucide exponat, quispiam submitteretur. Ita Plato de pietate disserens, qua majus inter homines nihil esse docet, ait: „ Docere eam neminem posse, nisi Deus quasi dux, & magister præiverit ". Alias Socratem, perspecta rerum harum cognoscendarum summa difficultate, aut etiam impossibilitate, hortantem inducit, ut sapiens nihilominus pro viribus suis ad eam cognitionem contendat, ut si non ad certitudinem, ad summam saltem verisimilitudinem perveniat: „ „ Donec lumine aliquo clariore, aut ipsa „ Dei voce, quasi Duce ad vitam recte, „ probeque ducendam instituatur ". Sed multo elegantissimus est locus, ubi Socrates cum discipulo hunc in modum disserit; ait Socrates: „ Consultissimum, quod „ præstare possumus, est, ut patienter ex„ pectemus: omnino expectare oportet, „ dum quis veniat, qui nos officia erga „ Deum, & homines doceat ". Respon„ det Discipulus: „ Quando aderit hora „ illa, & qui est, qui nos his in rebus „ instruat? vehementi hunc magistrum „ videndi desiderio teneor. Socrat. ille, „ de quo agimus, eorum, quæ ad te „ pertinent, curam habet; verum istud, „ mea quidem opinione, ea perficit ratio„ ne, qua Minervam cum Diomede egis„ se Homerus refert. Minerva nebulas „ Diomedis oculis offusas dispulit, quo „ factum est, ut ille res coram se positas „ discernere potuerit. Ita necesse est, ut „ caligo illa densa intelligentiæ tuæ oculis „ offusa dispellatur, ut posthac acutius bo„ num a malo discernas, cui præstando par „ nondum es. Disc. o utinam veniat! o „ utinam hasce tenebras dissipet! Ego „ quantum in me est, ad omnia, quæ jus-

In Epinomide.

In Phædone.

In Alcibiad. Dial. 2.

„ serit, præstanda animo sum paratissimo,
„ si modo melior, atque nunc sim, eva-
„ dere possim. Socrat. istud sane consi-
„ lium ante arripere oportet, quam nos
„ periculo objiciamus ignorantes, utrum
„ nostra sacrificia Deo placeant, an di-
„ spliceant. Disc. bonis igitur avibus,
„ cum dies ille advenerit, Deo litabimus:
„ in ejus bonitate confido fore, ut dies
„ hic non procul absit ".

CAPUT III.

De Religione Revelata.

Quid revelatio? CII. *Revelatio*, seu *locutio Dei* est actus, quo Deus immediate, ac per se sua cogitata hominibus manifestat.

Revelatio est possibilis. CIII. *Revelatio est possibilis.* Si revelatio non esset possibilis, id ideo foret, quod modus sua cogitata hominibus manifestandi Deo desit; sed id absque insigni temeritate asseri omnino non potest: quando enim Deus spiritibus puris suam mentem manifestare potest, quando efficere potest, ut spiritus purus cum altero, homoque cum homine sensa interna communicare queat, cur ipsi desit modus hominibus immediate sua cogitata communicandi? revelatio igitur possibilis est.

SCHOL. Numquam profecto vel verisimilibus argumentis revelarionis possibilitatem naturalistæ impugnare valuerunt; quidquid adferunt, id ejusmodi est, ut eodem jure, quo ab ipsis asseritur, a nobis negetur; & tamen argumentis evidentibus, & invictis hic opus est; agitur enim de eo, quid Deus possit, aut non possit præstare, potest autem omnia, quæ repugnantiam non involvunt, quæ dum demonstretur, pro-

omnipotentia standum est. Vid. Buffierus, Sed modum hunc ut distincte explicemus, a nobis postulant: quasi vero vel eo ipso, quod modum, quo Deus hominibus quidpiam revelare possit, ignorem, jam nullum esse colligere liceat. Anne Deum existere, mundum ab ipso ex nihilo creatum esse, & infinita id genus alias naturalista inficiatur, propterea quod modum, quo ens ab omni æternitate existit, aut quo aliquid ex nihilo educitur, distincte non perspicit? At ne nihil dicamus: potest utique Deus singulari quadam ratione intellectum nostrum illustrare, ut simul eam illustrationem ab ipso provenire certo cognoscamus, quod antiqui fœderis prophetis obtigit; potest Deus clara, &, quæ intelligi possit, voce voluntatem suam declarare, ut Moysi olim ex rubo ardente, Christo in Jordane baptizato locutus est; potest Deus doctrinam ab homine propositam editis miraculis, velut sigillo suo, confirmare; potest denique Deus ad ipsum innumeris aliis modis nobis omnino incognitis, præstare; quæ enim Deus infinitus possit, singulatim enumerare ego finitus non possum: id tamen certissime scio, plurima eum efficere posse, quæ ego brevi mea intelligentia assequi minime possum.

Expos. des preuv. de la relig. p. 1. ch. 2. art. 2.

CIV. *Veritas naturalis* est, quæ solius rationis naturalis adminiculo, licet, quandoque difficilius, cognosci potest, *ut Deus existit*. *Supernaturalis* autem, sive *mysterium*, quæ rationis nostræ captum exsuperat, ac proinde supra rationem (psychol. §. 71.) est, *ut Deus unus est, trinus in personis*.

Quid veritas naturalis, & supernaturalis.

CV. *Revelatio veritatum naturalium possibilis est*. Cum enim revelatio generatim accepta possibilis sit (§. præc.), non videtur ratio, cur nominatim veritatum natura-

Veritas naturalis revelari potest.

lium revelatio repugnet, nisi forte quod otiosa sit, ac superflua; atqui istud cogitari minime potest; multiplicem certe usum, ac utilitatem præstat; hæc enim illa est institutio generalis, qua totum genus humanum eguit (§. 99. coroll.), quæque ingens adjumentum tum rudibus ad ratiocinia paullo sublimiora texenda ineptis; tum sapientibus, ac philosophis ad evitandos in veritatum excelsiorum investigatione paralogismos suppeditat; igitur veritatum quoque naturalium revelatio possibilis est.

Trait. de l'exist. &c. t. 2. ch. 11. Rel. nat. & rev. princ. t. p. 2. s. 3. n. 1. p. 4.

Schol. 1. Argumentum istud eleganter Clarkius, & ex illo Hookius pertractat. Imprimis revelatio est medium accomodatissimum ad homines in officiis religionis instituendos; nam ut nihil dicam de iis, qui vel ingenii infirmitate, vel negotiorum, familiæque nutriendæ curis a difficili veritatis inquisitione prohibentur, quales tamen plurimi omnino ex genere humano sunt; reliqui etiam ita fere comparati sunt, ut in vitæ suæ rationibus plus testimonio viri auctoritate prædîti, quam suo ratiocinio tribuant, ac credere malint, quam ratiocinando anxie in veritatem inquirere. Quid non igitur divinum efficiet testimonium? nonne clarius, brevius, perfectius ea docebit, quæ ad religionem pertinent, quam ratio naturalis omni alio præsidio orbata? Certe plus illud valere, ac sublimissima philosophorum ratiocinia, facile intelligimus, si populos revelationis luce illustratos cum illis conferamus, qui vel hodie sunt, vel olim eadem destituti fuerunt: nonne rudissimi etiam de vulgo multo saniores de Deo, ejusque attributis, de futuris præmiis, ac pœnis ideas nunc habent, quam sapientissimi ex veteribus philosophi? Et his deinde magnum adferri adju-

mentum per veritatum naturalium revelationem dixi, & vere dixi; nam quantum quiscumque perspicax sit, facile tamen, & sæpe in ratiocinando aberrat, nec etiam metaphysica demonstratio omnem semper anxietatem ex animo tollit, quod allatis exemplis supra commonstravi: his vero malis revelatio medetur. Unde quæso est, quod promulgata jam revelatione philosophi etiam gentiles Maximus, Jamblychus, Porphyrius doctrinam morum magis purgatam tradiderint, quod in affirmanda Dei unitate, animorumque immortalitate minus titubaverint? Quod hodierni etiam naturalistæ in turpes adeo errores ratiocinando non prolabantur? certe non sola litterarum cultura; non major industria, aut intelligentiæ perspicacitas istud efficit, ut ipsi quidem volunt; neque enim Socratem, Platonem, Aristotelem aut ingenio, aut industria superant: revelationi, quam ingrati respuunt, meliorem hunc rationis suæ usum debent. Nempe non adeo arduum est veritatis per revelationem jam notæ cum ratione naturali cognitionem demonstrare; at eamdem primo invenire id persæpe difficillimum, sæpe etiam moraliter impossibile. Denique revelatio veritatum naturalium eam habet auctoritatem adjunctam, quæ philosophiæ semper defuit, quæque ad instaurandos hominum mores necessaria est; cum enim Deum locutum fuisse, suamque voluntatem manifestasse constat, multo efficacius animi ad difficilem virtutis exercitationem inflammantur.

SCHOL. 2. Dubitant tamen de horum veritate naturalistæ; tres potissimum rationes adferunt. 1.) Ajunt, certius per rationem, quam per auctoritatem veritates cognosci; cum illa certitudinem metaphysi- Occurritur dubiis.

cam; haec duntaxat moralem pariat. 2.) Facilius veritatem ratione inveniri, quam auctoritatem dijudicari; cum praesertim tam multae, ac diversae revelationes jactentur. 3.) Exstitisse omni aetate circumscriptores, a quibus plebs nimis credula in errores inducta fuerit.

℞. *Ad 1mum.* Auctoritas divina aeque certitudinem metaphysicam parit (§. 181. log.), estque praeterea multo accommodatior ad movendos animos, non rudium tantum, sed etiam sapientiorum, quibus omnem dubitationem, quam metaphysicae demonstrationes saepe relinquunt, adimit.

Ad 2dum. Ratiociniis pauci; institutioni omnes apti sunt; omnes philosophiae operam dare nequeunt; omnes tamen officiis religionis adstringuntur. Nonne consuetudo totius humani generis obtinet, ut pueri instituantur, veritatesque naturales ad religionem pertinentes doceantur? Quod si relinquendi sibi forent, dum adolescant, & ratiocinari condiscant, melior aetatis pars absque Dei, religionisque notitia transiret, quod quidem impium educationis systema Rousseavius proposuit; sed fore, ut non tam homines, quam humana monstra hac ratione enutriantur, demonstravit Formeyus. Vide quoque *la religion vengée.* At dijudicanda est auctoritas, examinandae diversae revelationes? esto: examen istud difficilius est? minime: quibus enim? an rudibus? verum hi aeque ad ratiocinandum, quam ad discernendam auctoritatem inepti sunt; illorum sors praecipue pendet ab institutorum, quos nacti fuerint, sapientia, & probitate. An iis, qui medium sapientes inter, ac rudes locum tenent? hujus qui sunt generis, fere semper magis apti, & assuefacti sunt ad sana de factis, &

Anti-Emile. Tom. 3. lettr. 22.

narrationibus judicia ferenda, quam ad philosophicas ratiocinationes instituendas, qua in re ad quotidianam experientiam provoco. An sapientibus denique? istis utrumque æque facile esse deberet; quid tamen ex revelatione commodi nanciscantur, abunde ostendi.

Ad 3tium. Ex eo, quod multi circumscriptores extiterint, sequitur solum, in adhibenda fide oportere esse cautum. Periculum istud non minus est in sola religione naturali; cum enim rudis plebecula neque præcipua religionis naturalis capita detegere possit, etiam hac in re institutoribus eget, ac proinde eodem modo decipi aliquando poterit. Deinde unde illa propensio omnium hominum ad revelationem credendam? unde omnes legislatores religionem a Diis revelatam confinxerunt? Nonne ex eodem fonte, ex quo illud sapientium desiderium profluit? Agnoverunt nempe infirmitatem religionis naturalis, suamque indigentiam; utilitatem quoque, ac præstantiam revelationis.

CVI. *Dari possunt, & reapse dantur veritates, quæ omnem humanæ rationis vim exsuperant.* Veritates quarum neque nexum cum aliis a nobis cognitis, neque convenientiam prædicati cum subjecto clare perspicimus, omnem humanæ rationis vim exsuperant (psych. §. 71.); sed dari posse, quin reipsa dari id genus veritates certum est: nam de ente infinito, quod Deus est, infinitæ propositiones cum veritate enunciari possunt, quas tamen ratio nostra angustis constricta limitibus nequaquam comprehendit; igitur dari possunt, & reapse dantur veritates, quæ omnem humanæ rationis vim exsuperant. Dantur mysteria.

Coroll. 1. Quæ rationi opponuntur, falsa sunt (psych. §. 72.) igitur veritates, quæ

omnem humanæ rationis vim exsuperant, id est, mysteria (§. 104.) contra rationem non sunt; sed omnino secundum; quamvis supra rationem (conf. psych. §. 71.).

Coroll. 2. Contra rationem agit, qui quidpiam ut falsum rejicit, eo solum motivo impulsus, quod illud perspicere, ac comprehendere nequeat.

Schol. Nimirum, ut ex rationis præscripto aliquid falsum esse pronunciemus, satis non est, quo illius nexum cum veritatibus cognitis, aut convenientiam prædicati cum subjecto non pervideamus; sed omnino necesse est, ut ipsa prædicati cum subjecto, aut cum veritatibus cognitis pugna menti nostræ clare reluceat. Quantum ineptiret puerulus ille, qui omnia in falsis haberet, quæ ab adultioribus sibi dicuntur, quod ea non comprehendat? Quantum vir, qui veritates geometricas, quibus condiscendis nullam operam impendit, eadem de caussa pertinaciter negaret? Quid cæco illi faceremus, qui, quæ alii de lumine, ac coloribus docent, ut aniles fabulas rideret, quod eorum ideam conformare nequeat? Ecce autem infinite major est distantia inter rationem finitam, quæ nobis; & infinitam, quæ Deo competit. Quid, quod similium veritatum exstantiam ipsa experientia testatur? Admitti certe debent etiam ab illis, qui solam religionem naturalem admittunt; quis enim æternitatem, necessitatem, reliquorumque Dei attributorum concordiam comprehendit? Quis umquam clare, perfectissimam ejus libertatem cum immutabilitate; immensitatem cum simplicitate conciliavit. Et tamen hæc naturalistis ipsis certissima esse debent. Præclarum contra se ipsum Baylius testimonium dixit: „ cum „ ipsa ratio nos doceat existentiam cujusdam

Oeuvr. de Bayle t. 1. p. 113.

„ entis æterni; quod comprehendi nequeat, „ evidenter colligitur dari res summe veras, „ & reales, quæ tamen a ratione nostra comprehendi non possunt. Atque ideo omnia argumenta Socinianorum ab incomprehensibilitate mysteriorum desumta nullum plane robur habent." Sed detestandæ homo inconstantiæ est; in illustrationibus ad dictionarium, ut sæpe alias, pervicaciter contendit, omnia fidei mysteria contra rationem esse, eidemque e diametro opponi. Audi sophisma: „ vel ratio „ naturalis, ait, dissolvit difficultates, quæ „ ab adversariis contra mysteria objiciuntur, vel non: si solvit mysteria sibi „ subjicii, quæ proinde non sunt supra rationem; si non solvit, eadem rationi „ directe opponuntur:" Verum utraque consecutio falsa est; primum ratio eatenus difficultates mysteriis oppositas solvit, quatenus ostendit argumentationes adversariorum legitimas non esse; ab humanis ad divina argumentum non valere; contra veritatem testimonio divino confirmatam nihil proferri posse, nisi quod inane, ac futile sit; nullam denique in mysterio ipso contradictionem demonstrari posse; qui responsionum modi perspicue ostendunt rationem versari circa veritates, quæ sub ipsius captum non cadunt. Deinde si difficultates eæ non solvantur, id inde est, quia ratio nexum prædicati cum subjecto non perspicit; verum quis inde continuo pugnam cum ratione extundet. *Illust.* 3.

CVII. *Revelatio mysteriorum possibilis est*. Cum revelatio generatim (§. 103.), & nominatim quoque revelatio veritatum naturalium possibilis sit (§. 105.), profecto fieri quoque poterit, ut veritates humanæ rationis vim exuperantes nobis revelentur, si mo- quæ revelari possunt.

do tales veritates reipsa dentur; earumque revelatio inutilis, Deoque indigna non sit; atqui & ejusmodi veritates dantur (§. præc.), & earum revelatio inutilis non est; ea enim incognita adhuc Dei attributa, novasque, quas ad ipsum relationes habemus, manifestat; unde novorum officiorum obligatio exoritur, qualia sunt, quæ Filio Redemtori, & Spiritui Sanctificatori debemus. Excitat præterea hominem novis ad pietatem stimulis, eumque, ac præcipue intellectum supernaturali lumine illustrando perficit; igitur revelatio mysteriorum possibilis est.

Schol. Potest nobis Deus ut naturæ auctor per rationem naturalem revelare veritates, quæ, cum quoad modum saltem obscuræ sint, comprehendi a nobis nequeunt, ut *suam simplicitatem cum immensitate*: poterit igitur etiam per revelationem nobis manifestare quasdam veritates, quæ in se nostræ rationis captum excedunt, ut *Unitatem naturæ cum personarum Trinitate*. Et quemadmodum in priori casu difficultatem immensitatem cum simplicitate conciliandi non in ipsam rei naturam, quasi non revera ita esset, sed in infirmitatem nostræ limitatæ rationis refundimus: ita & in posteriori opposito, quæ inter naturæ unitatem, & personarum Trinitatem adesse videtur, non ipsi naturæ rei; sed rationi nostræ, cujus vis, & efficacia eo non porrigitur, tribuenda est. Verum, ajunt, Deus utique hominibus loquitur, ut intelligatur: igitur ea solum loqui potest, quæ ipsi intelligunt. Ita sane: sed Deus ita fere hominibus loquitur, cum mysterium revelat, ut nos cæco loquimur, cum ei tabulam planam, quamque ipse planam esse tactu exploratum habet, offerentes dicimus: *fore ut hæc plana tabula ipsi cava, profundaque*

appareat; si visu polleret, & prata, silvas, rivos, aliaque in illa secundum opticæ leges depicta conspiceret: hujusque rei fidem ab eo petimus. Satis nempe est, ut primum certo cognoscamus Deum loqui, vel locutum fuisse, id quod per examen motivorum credibilitatis obtinemus: tum ut qualem nobiscumque conformemus ideam subjecti, ac prædicati; quorum deinde nexum, & convenientiam, etsi minime perspicimus, adesse tamen indubitate divina auctoritate moti colligimus; atque sic huic connexioni, non quidem *immediate*, seu in se: sed *mediate*, in testimonio nempe Dei, perceptæ assensum præstamus: qualis assensus ad omnem fidei actum essentialiter requiritur (§. 219. log.). Qui plus postulant, omnem fidem, non divinam modo, sed humanam evertunt.

CVIII. *Mysterium a Deo revelatum firmissimam fidem meretur.* Mysterium a Deo revelatum constabilitur auctoritate, quæ ob infinitam scientiam, ac veracitatem fallere nullo pacto potest; atqui, quod ejusmodi est, firmissimam fidem meretur (§. 181. log.): ergo mysterium a Deo revelatum firmissimam fidem meretur. revelata credi debent.

Coroll. Ipsa igitur naturalis ratio postulat, ut revelatis a Deo mysteriis fides habeatur; proindeque fides mysteriorum ita cum ratione non pugnat, ut eidem quam maxime consentanea sit.

Schol. I. Qui credere non vult, nisi quod infirma sua ratione comprehendit, ita secum velut ratiocinatur: credo, quod mihi Deus testatur; non tamen ideo, quia mihi Deus testatur, sed quia rationis ope, & examinis philosophici adminiculo illud, quod Deus testatur, verum esse perspicio; non cedo divinæ auctoritati, quæ mihi istud

verum esse testatur: sed cedo evidentiæ, qua illud, quod Deus testatur, præditum est. Potest ne quidpiam magis temerarium, a ratione absonum, & in divinam auctoritatem contumeliosum excogitari? Taceo ipsum fidei naturam hac ratione everti.

Respondetur cavillationibus.

SCHOL. 2. At vero credere mysteria, quæ comprehendi nequeant, clamant plebeii philosophi, est destruere, & prope annihilare rationem; est illi lumen naturale, & quasi congenitum eripere, ejusque loco externum, & alienum substituere, non aliter fere, ac si quis sibi, quo melius, & clarius videat, oculos effoderet. Inanibus his clamoribus facilis est responsio: rationi lumen, quo pollet, non eripimus: sed illis in rebus, in quibus hoc lumen per se deficit, aliud ab auctoritate divina mutuatum substituimus, idque cum facimus, ipsius rationis ductum sequimur. Non igitur absque ratione credimus; sed credimus cum ratione illa, quæ supra eam sunt.

Emile t. 2. p. 139.

Nec Rousseavius quidquam promovet, cum ait „ Deus, quem ego adoro, non est „ Deus tenebrarum: ille me non ita in„ telligentia instruxit, ut ejus tamen usum „ prohiberet; qui me rationem subjicere „ jubet, ejus auctori injuriam infert ". Itane? Inferone injuriam Deo, qui cæco intellectum, & rationem concessit, cum ab eo postulo, ut huic enunciationi: *hæc tabula plana visu pollentibus cava apparet:* assentiatur? numquid Deus, qui non est Deus tenebrarum, prohibet, ne cæcus, quando intellectu suo uti nequit, rei cuipiam ob auctoritatem fide dignam assensum præstet? Quis cæcum reprehenderit, si ita secum ratiocinetur: evidens est omnes homines non simul ad me fallendum conspirare: igitur verum est, quod omnes asserunt;

sed

sed omnes asserunt *hanc tabulam planam visu pollentibus cavam apparere*; ergo hæc tabula plana visu pollentibus cava apparet? Cur igitur & mihi sic ratiocinari non liceat: evidens est Deum infinite sapientem, & veracem me fallere non posse: ergo quod Deus dicit, verum est; sed Deus dicit hoc mysterium, e. g. *se esse unum in naturam, trinum in personis*: igitur hoc mysterium verum est, quamquam ego illud minime comprehendam. En quomodo rationem, qua Deus me instruxit, optime utar, eam tamen simul summæ Dei auctoritati subjiciam. Hoc argumentum egregie pertractarunt, & Rousseavium refutarunt tum Bergierius, tum auctor quidam recentissimus.

Déisme réfuté p. 1. lettr. 1. Lettre d'une mere à son fils t. 3. letr. 11. 171

CIX. *Deus potest hominibus leges positivas imponere.* Ponamus id fieri non posse, erit illud, vel quod Deus sufficiente auctoritate destituitur, vel quod leges positivæ hominibus utiles esse nequeunt; sed neutrum plane cogitari potest; non illud: Deus enim summus est imperans, summamque in homines, quos ex nihilo effecit, perpetuoque conservat, auctoritatem, & dominium obtinet: non hoc; possunt quippe leges positivæ præscribendo ritus externos, quibus Deus & decenter, & uniformiter colatur; subtrahendo vitiorum occasiones, clare determinando medium reconciliationis; incitamenta ad actus virtutum etiam heroicos suppeditando: excitandos internos pietatis sensus; efficiendo, ut summa ejus in nos auctoritas, & bonitas, ac vicissim nostra ab illo dependentia magis perspicue patefiat, homines adjuvare, ut certius, & facilius ad propositam sibi beatitatem, eamque etiam supernaturalem perveniant, potest itaque Deus hominibus leges positivas imponere.

Deus potest leges positivas ferre.

SCHOL. Fuit certe hæc opinio omnium illarum nationum, quæ Religione a Diis suis accepta gloriabantur, quales omnes cultores olim fuerunt; fuit hæc opinio eorum quoque, qui Religiones legislatorum fraudibus, ac dolis confictas ultro amplexi sunt; nisi enim communis hæc fuisset persuasio, posse Deum hominibus leges positivas imponere, numquam ea res successum habuisset. Quare communi cultissimarum nationum, & sapientissimorum legislatorum sensui se naturalistæ opponunt cum constitutionem legum positarum a Deo proficisci posse impudenter negant.

Religio revelata est possibilis, CX. *Religio revelata possibilis est.* Religio revelata in parte theoretica mysteria; in practica positivas Dei leges complectitur (§. 93. sch.): sed & revelatio mysteriorum (§. 107.), & positivarum legum latio possibilis est (§. præc.): ergo religio revelata possibilis est.

SCHOL. Quod si religio revelata in tota sua amplitudine, quam hodie obtinet, consideretur, clarum est, etiam veritatum naturalium revelationem ad eam pertinere; verum & hanc possibilem esse docet (§. 105.).

hominibus utilissima, CXI. *Religio revelata ad Deum rite colendum, & ad finem consequendum hominibus utilissima est.* Patet istud primum ex (§§. 105. 107. 109.). Deinde: in religione revelata humanæ rationis infirmitas per lumen supernaturale revelationis sublevatur, ac veluti intellectui creato divinus substituitur. Inde certissimi reddimur de attributis Dei, tum iis, quæ a ratione naturali attringi possunt; tum iis, quæ illius captum exsuperant, atque de obligationibus ex hac cognitione enascentibus. His porro obligationibus supernaturali gratiarum auxilio excitati, & adjuti facilius satisfacimus, utentesque manifestato de-

licta expiandi remedio admissorum veniam obtinemus: religio itaque revelata & ad Deum rite colendum, & ad finem consequendum hominibus utilissima est.

Coroll. Religio itaque revelata simul ea supplet, quæ religioni naturali desunt.

CXII. *Religio revelata ad Deum rite colendum, & ad finem consequendum hominibus necessaria est.* Cum enim religio naturalis de se infirma, ac incompleta sit (§. 101.), illud profecto hominibus ad Deum rite colendum, & ad finem consequendum necessarium est, quod eam infirmitatem, ac defectum supplet; sed id religio revelata præstat (§. præc. cor.): ergo religio revelata ad Deum rite colendum, & ad finem consequendum hominibus necessaria est. quin & necessaria,

Coroll. Inanis igitur Rousseavii hac de re dubitatio est; ait quippe: *il est bien étrange, qu'il en faille une autre; par ou connoitrai-je cette necessité.* *Emile t. 3. p. 121.*

CXIII. *Divina bonitas, ac providentia postulat, ut Deus hominibus Religionem aliquam revelet.* Divina bonitas, ac providentia postulat, ut Deus hominibus conditis Religionem naturalem per rationem promulgandam constituat (§. 90. 94.); igitur eædem quoque perfectiones postulant, ut Deus eam Religionem perficiat, addatque, quæ ipsi in se spectatæ desunt; atqui istud per Religionem revelatam obtinetur (§. 111. cor.): ergo divina bonitas, ac providentia postulat, ut Deus hominibus aliquam Religionem revelet. & a divina bonitate postulatur.

CXIV. *Religio revelata existit.* Est nimirum religio revelata imprimis possibilis (§. 110.), tum hominibus ad Deum rite colendum, & ad consequendum finem non modo utilissima (§. 111.), verum etiam necessaria (§. 112.); demum a divina bonitate, & providentia exigitur (§. præc.); sed hæc o-

omnia argumento efficacissimo sunt extare Religionem revelatam: igitur religio revelata omnino extat.

ac proinde existit.

Schol. Ita existentia Religionis revelatæ a priori evincitur; idem a posteriori obtinetur, cum veritas Religionis Christianæ demonstratur, ut deinceps videbimus. Porro ex his, quæ adhuc copiose allata sunt, perspicuum fit, quemvis qui infirmitatem Religionis naturalis ex una parte; ex altera vero revelatæ utilitatem, ac præstantiam attento, & vacuo a præjudicis animo expendit, ab ipsa, & sola ratione naturali admoneri, ut sibi firmissime persuadeat aliquam Religionem revelatam extare, vel saltem, si hoc nimiam cuiquam videatur, quamquam non est, probabilissimam de ejus existentia opinionem concipiat: nullo enim in his demonstrandis principio usus sum, nisi quod vel ratione, vel certissima experientia clare cognoscitur. Atque hæc omnino videtur ratio fuisse, cur omnes olim cultiores nationes religionem suam a diis sibi traditam jactaverint; philosophorum autem sapientissimi magistrum e cœlo mittendum, a quo homines singula cultus divini officia accuratius edoceantur, & optaverint, & speraverint.

Qui suspicatur religionem revelatam exstare, investigare tenetur.

CXV. *Quivis, cui ratio dubium movet, utrum non extet quædam Religio revelata, obligatione gravissima in eadem ratione fundata obstringitur maxima cura, ac sollicitudine investigandi, ubi, & quæ sit illa Religio revelata.* Quivis obligatione gravissima in ratione fundata obstringitur ponendi omnia ea, quæ ad obligationem aliam notam perfecte implendam necessaria sunt; sed ad obligationem Deum rite colendi, quæ nota est (§. 90.), perfecte implendam necessarium est, ut ille, cui ratio dubium moveat, utrum non

extet quædam Religio revelata, maxima cura & sollicitudine investiget, ubi, & quæ sit ea Religio revelata; certissimum quippe est in Religione revelata, siqua extet, modum optimum, Deoque maxime placentem, quo ipse rite colatur, contineri: ergo quivis, cui ratio dubium movet, utrum non extet quædam Religio revelata, obligatione gravissima in eadem ratione fundata obstringitur maxima cura, ac sollicitudine investigandi, ubi, & quæ sit illa Religio revelata.

Coroll. 1. Contra ipsam itaque rationem, ac in certam juris naturæ legem peccat, qui exorto tali dubio hanc inquisitionem negligit; meritoque deinde hæc Religionis revelatæ ignorantia, utpote mediate libera, gravissimis a Deo pœnis plectenda foret.

Coroll. 2. Ex eodem porro fonte, ex quo gravissima obligatio investigandi Religionem revelatam fluit, enascitur par obligatio repertam quoad omnia capita amplectendi, nisi ipsa contrarium clare doceat.

Schol. Illud olim in Religionem a Deo per Moysen tradita locum habuit: ea enim quoad totam legum complexionem ex Israelis semine oriundos duntaxat obligavit; reliquis libera facta est potestas, ut se populo Dei adjungerent, vel non; quo tamen casu ad ea observanda adstringebantur, quæ primo jam parenti; tum Noacho a Deo revelata, ac per traditionem in posteros propagata, denique in lege Mosaica instaurata fuerunt. At vero non ita se res habet in Religione Christiana, cujus veritatem mox demonstratum ibo: ipsa perspicue docet unam se esse, quæ omnibus ad salutem necessaria sit; ipsa sempiternas minatur pœnas iis quoque, qui vel unum fidei, aut morum caput scienter contempserint. Quare quisque in Religionis Chri-

stianæ notitiam venit, continuo ipso naturæ jure obstringitur, ut non modo motiva credibilitatis & investiget, & seria mente expendat; verum ut sollerti examine instituto eamdem integram amplectatur; cumque negotio istud gravissimum sit, summique momenti, utpote a quo & cultus infinitæ Majestati debitus, & sua cujusvis salus æterna pendet, diligentia ea maxima sit, quæ inter homines esse potest, oportet: nam certe ratio naturalis postulat, ut ea cura, quam prudentia humana in aliis gravioribus negotiis adhiberi jubet, istud Religionis negotium tractetur. Hæc porro cum ita sint, jam res ipsa poscit, ut ratione duce demonstretur Religionem revelatam, quam extare certum est (§. 114.), aliam non esse, quam Christianam; verum argumentum istud, cum amplissimum sit, hoc loco pro dignitate sua pertractari nequit; prima solum principia adducam, quæ tamen ejusmodi sint, ut iis rite perspectis facile quivis protervis naturalistarum cavillationibus occurrere possit. Qui plura desiderat, adeat excellentissima opera, quæ in veræ Religionis defensionem concinnarunt Clarkius *traité de l'existence, & des attributs de Dieu &c.* Buffierius *exposition des preuves de la Religion*. Fenelonius *réflexion sur le culte de Dieu, & sur l'immortalité de l'ame*. Tricalletus *motifs de credibilité &c.* Hugo Grotius *de veritate Religionis Christianæ*. Abbadieus *traité de la vérité de la Religion Chrétienne*. Houttevillius *la Religion Chrétienne prouvée par les faits*. Beausobrius *sermons sur la resurrection de Lazare*. Dittonus *la Religion Chrétienne demontrée par la Resurrection de N. S. J. Chr.* Huetius *demonstratio evangelica*. Lefevurius *la seule*

religion véritable &c. Bossuetus *discours sur l'histoire universelle p. 2.* Forsterus *de veritate religionis.* Gilbertus Brunetus *défense de la religion &c.* Vernetus *traité de la vérité de la religion chrétienne.* Et innumeri alii viri clarissimi.

CAPUT IV.

De Religione Christiana.

CXVI. *Religio Christiana* ea dicitur, quæ a Jesu Christo promulgata est, cujusque dogmata, ac præceptiones in libris novi fœderis potissimum comprehenduntur. Quid Religio Christiana?

CXVII. *Omnes Religiones, quæ hodie in orbe vigent, non possunt simul esse veræ.* Religiones, quæ pugnantia inter se docent, non possunt simul esse veræ (§. 156. schol. l. 3. log.); sed omnes religiones, quæ hodie in orbe vigent, pugnantia inter se docent: ergo omnes religiones, quæ hodie in orbe vigent, simul veræ esse nequeunt. Omnes religiones hodie usitatæ nequeunt esse veræ?

SCHOL. Omnes nimirum religiones hac ætate in orbe usitatæ ad has quatuor revocantur, paganismum, mahometanismum, judaismum, Christianismum. Paganismus, cum plures deos constituat, fundamento absurdissimo nititur, & vel ideo ceteris omnibus, quæ unitatem Dei defendunt, opponitur. Mahometanismus contra christianos Christi divinitatem negat; magnum tamen fuisse, sanctumque prophetam contra judæos docet: est præterea ab homine profligatissimæ vitæ conditus, & armorum violentia propagatus; scatet ridiculis fabellis, merumque chaos est ex tribus reliquis conflatum; probat turpissima contra naturam scelera, ac suis non aliud in paradiso præ-

mium promittit, quam quod in corporeis voluptatibus consistat, sicque fœdissimæ morum licentiæ portam latissimam aperit. Judaismus totus adhuc est in expectando Messia, quem tamen pridem advenisse Lex Christiana contendit ex ipsis cumprimis judæorum propheriis, quas, etsi fortasse temporum ratio accurate subduci non posset, nunc saltem elapsis tot sæculis jam impletas fuisse certo constat: Deinde ut hodie constituitur, anilibus fabulis a Talmudistis, aliisque Rabbinis assutis ita depravatus est, ut vix umbram sanctissimæ Legis a Deo olim per Moysen traditæ referat. Patet itaque omnes religiones totius orbis, quæ a suis sequacibus revelatæ esse dicuntur, in primariis suis dogmatibus inter se pugnare, & christianissimum ceteris omnibus contradicere.

una tamen certo vera est, CXVIII. *Una tamen ex his; sed una tantum vera, & revelata religio est*. Imprimis religio quæpiam revelata extat (§. 114.): ergo necesse est, ut una ex his quatuor in orbe usitatis, quæ revelatæ putantur, vera sit, & revelata. Deinde quævis harum religionum omnes reliquas condemnat: igitur solum una ex illis vera, & revelata esse potest; quemadmodum enim pugnantia simul vera esse nequeunt: ita duæ pugnantes religiones a Deo omnis veritatis auctore revelari non possunt.

SCHOL. Unam hanc religionem christianam esse jam demonstratum ibo: efficacissima hanc in rem argumenta, quibus ratio naturalis, quam unam se sequi naturalistæ profitentur, resistere omnino nequit, primum veritas librorum novi fœderis, deinde miracula ad eam confirmandam perpetrata; tum admirabilis plane illius propagatio suppeditant. De his ordine quædam

delibabo, non quasi novi quidpiam allaturus; sed veritatem, quæ & antiqua, & semper eadem est, vindicaturus contra hujus ætatis incredulos, qui & ipsi non nisi antiquam perpetuo crambem repetunt.

CXIX. *Liber genuinus* est, qui & ab eodem auctore, cujus nomen præfert, & eo, quo dicitur, tempore conscriptus est. Quid liber genuinus?

CXX. *Libri novi fœderis genuini sunt.* Ille liber summo jure genuinus creditur, qui non modo numquam hoc titulo impugnatus, sed etiam ab omnibus scriptoribus tam amicis, quam inimicis per omnia sæcula ascendendo usque ad tempus, quo exaratus est, ut talis agnitus fuit; sed id de libris novi fœderis verissime affirmatur: igitur libri novi fœderi genuini sunt. Libri N. T. genuini sunt;

SCHOL. 1. Certe libros hos genuinos esse professi sunt Christiani, Judæi, gentiles. Christiani sæc. 1. Clemens Romanus Apostolorum æqualis, Ignatius M. qui Christum a mortuis suscitatum se vidisse gloriabatur; sæc. 2. Papias, Polycarpus, Quadratus, Justinus M., Hegesippus, Athenagoras, Melito, Theophilus Antioch.; sæc. 3. Irenæus, Clemens Alexand., Tertullianus, qui ipsa Apostolorum autographa in Eccelsiis diversis conservari testatus est, Apollónius, Polycrates, Hippolytus, Cyprianus, Origenes, Gregorius Thaum., Dionysius Rom. De consequentibus porro sæculis jam nullus dubio locus superest. Cum his consenserunt hæresiarchæ ipsi, eorumque sectatores, Cerinthus, Ebion, Cerdo, Marcion, Manes, Judæorum nemo unus in tota antiquitate deprehensus est, qui horum librorum αὐθεντίαν inficiari ausus fuisset. Denique gentiles, eorumque philosophi, infensissimi simul christiani nominis hostes Celsus, Porphyrius, Amelius, *De præscript. c. 26.*

Julianus id ipsum tum in disputationibus cum christianis susceptis; tum in scriptis suis aperte professi sunt: qua de re videri potest Hermanus Goldhagen e S. J. in prolegomenis ad s. Scripturam singulari industria elaboratis, ac mira eruditione refertis. Jam vero quis, nisi impudentissimus sit, plura postulet? Julii Cæsaris commentarios genuinos esse credimus omnes, & prudenter credimus. Quibus autem argumentis persuasi? Non aliis certe, nisi quia hæc opinio unanimi omnium consequentium scriptorum consensione firmatur; quia eos Cicero, Hirtius, Strabo, Suetonius, Plutarchus, aliique ad nostram usque ætatem in genuinis habuerunt: cur igitur iisdem rationibus non permoveamur, ut libris Evangelicis eamdem fidem habeamus.

Introduct. in s. Script. p. 1. q. 4.

Occurritur dubio?

Schol. 2. At Christi discipulos homines fuisse ἀναγχαβητες, imperitos, litterarum expertes putant nonnulli, ut adeo verisimile non sit, potuisse ab ipsis libros conscribi. Collinus addit potuisse libros ab illis compositos corrumpi; idque reapse evenisse contendit, patere ex tot variantibus lectionibus, atque ex eo, quod SS. Patres sæpissime textus aliter laudaverint, quam hodie in Bibliis legantur.

Liberté de penser.

Advar. Celsum l. 2.

℞. Priori objectioni jam pridem Origenes satisfecit; certe etsi illorum aliqui piscatores fuerint, ex more tamen gentis legem patriam condidicerunt, in qua nominatim S. Paulum a Gamaliele institutum novimus; quod si etiam characterem formandorum imperiti fuissent, numquid non aliena ad id opera uti licuisset! Quod deinde ad alterum; fieri minime potuit; ut libri tanta cura, ac sollicitudine a christianis custoditi ulla ratione interpolarentur, aut penitus corrumperentur; quando quæso id factum

fuisse putant? Num viventibus etiamnum Apostolis, an iis vita functis? Non certe primum: ipsi enim auctores vehementer repugnassent; sed nec alterum: eo quippe tempore jam apographa ad omnes ecclesias in remotissimis provinciis erectas perlata, atque in aliarum nationum linguas conversa fuerunt. Argumentum a variantibus lectionibus petitum omnino nullum est; nam eæ nec ad historiæ substantiam, nec ad integras sententias, sed fere ad vocabula tantum, & grammaticam pertinent, quod scriptorum vitio tribuendum est. Vid. præfat. Künsteli. Sed neque, qui tale facinus attentarent, fuerunt; qui enim? Christianine recte sentientes, an hæretici? apud hos enim solum sacri libri servabuntur: non illi; nam hæretici ex eorum sinu prodeuntes, fraudisque conscii ipsos redarguissent, quod numquam factum est: non hi, quomodo enim libros in catholicorum ecclesiis diligentissime custoditos corrumpere potuissent. At Patres aliter quosdam textus laudarunt? Ita quidem; sed ii fere ex memoria recitantes non ad verba quam ad sensum attenderunt. Consulatur Genuensis.

Ad edit. Lips. N. T. Milliani.

Elem. met. p. 3. prop. 31. sch.

CXXI. *Auctores librorum novi fœderis habuerunt necessariam scientiam in iis, quæ narrarunt.* Auctores hi fuerunt oculati, coævi, & domestici testes; præterea testimonium dixerunt de ejus generis factis, quorum veritas nulla ferre ingenii perspicacitate inquiri debet, sed ita obvia est, ut intuentem falli impossibile sit. Sed hæc ex legibus humanæ prudentiæ manifeste ostendunt ipsis necessariam scientiam non defuisse (§.224. log.): ergo auctores librorum novi fœderis necessariam scientiam in iis, quæ narraverunt, habuerunt.

eorum auctores habuerunt scientiam,

Schol. Certe tametsi numquam desint homi-

nes fanatici, qui vident, quæ nusquam sunt, eaque sibi firmissime persuadent: istud tamen in præsenti casu suspicari minime licet; facta enim, quæ referuntur, apertissima, & omnibus sensibus non ipsorum modo, sed aliorum etiam ingenti numero circumstantium objecta fuerunt. Quomodo, quæso, falli potuerunt, cum suismet oculis panes multiplicari, in quinque hominum millia distribui, residuumque colligi viderunt? Quomodo in Lazari suscitatione illusio timeri potuit? Nonne publica fama, plurimorumque ibi præsentium testimonio constitit Lazarum & mortuum, & sepultum fuisse, & quidem quatriduo ante, ita ut jam putrefactus gravissimum odorem spargeret? Nonne viderunt una cum ceteris magna copia adstantibus eumdem ad solam Domini vocem ex sepulchro prodire? Quomodo item falli potuerunt, cum magistrum suum e mortuis redivivus conspexerunt? Nonne in conspectu totius civitatis cruci affixus, mortuus, in tumulum illatus fuit? Nonne tribus post diebus cum vivente rursum locuti, & pransi sunt, carnem, & ossa contigerunt, istudque non semel, ac iterum, sed repetitis vicibus per dies omnino quadraginta; nec ipsi soli, sed plures, quam quingenti, ut S. Paulus scribit? Nonne collecti subinde omnes ejus e terra abeuntis voces, & suprema monita suis auribus exceperunt; nube evectum, & gloriose in cœlos ascendentem & oculis, & pia animi cogitatione prosecuti sunt? Profecto omnem cum ratione humanitatem exuit, qui in his, & similibus factis dolum subfuisse, Christique discipulos superstitiosæ crudelitatis argui posse putet.

& voluntatem veri dicendi:

CXXII. *Auctores librorum novi fœderis veri dicendi voluntatem habuerunt.* Dixerunt

enim testimonium absque ulla commodi, aut lucri spe; immo cum manifesto infamiæ, suppliciorum, ipsiusque mortis periculo, illudque reapse & toleratis gravissimis suppliciis, & profuso fortiter sanguine confirmarunt, sed vel hic character solus ad probandam testis veracitatem sufficit (§. 223. log.); nemo sane umquam cum ingenti suo detrimento, sine spe commodi circumscriptorem egit: auctores igitur librorum novi fœderis veri dicendi voluntatem habuerunt.

SCHOL. Accuratius non nihil rem expendamus. Fingamus enim vero totam Christi historiam fabulam esse duodecim piscatoribus ingeniose compositam: quod quæso, ipsos ad similia comminiscenda impellere potuisset? an ambitio, vanæque laudis, ac honoris cupido? at quid magis ab illis abfuit? numquid hominis cum maxima ignominia in latronum societate patibulo affixi Divinitatem prædicarunt? numquid honores sibi delatos studiose declinarunt, ut imprimis patuit in Petro, & Joanne, cum claudum invocato Jesu nomine ad portam templi Hierosolymitani sanavissent; in Paulo quoque, & Barnaba, cum idem beneficium alteri Lystris contulissent? numquid mirandam animi demissionem constanter præ se tulerunt, eamque ratione auditoribus suis commendarunt? numquid vilitatem natalium, incredulitatem, obstinationem, perfidiam, ceteraque sua errata, ac magistri reprehensiones sincere enarrarunt? An divitiæ? at, numquid relictis omnibus Christum secuti sunt? numquid & bona terrena constantissime repudiarunt, & eorum contemptionem suis quoque sectatoribus persuaserunt? An gentis suæ gloria? at hanc novella sua doctrina funditus eversum ibant. An principum favor? at horum

opposita erant mandata, minas, supplicia, necem intentarunt, ac intulerunt etiam. An Christi amicitia? at tanto dispendio hominis infanda morte necati amicitiam colere quis furor? quæ insania? insanum certe consilium, nisi Christus supra conditionem humanam evectus; nisi Deus fuisset. Quam innocens deinde ipsi vitæ ratio, quam mira morum simplicitas, & candor? quam simplex & minime fucatum orationis genus, quo opera maxime stupenda memoriæ prodiderunt? Qui denique constantia in tolerandis acerbissimis suppliciis, in subeunda crudelissima morte, qua diverso tempore, diversisque in locis veritatem contestati sunt? Quis hic non ipsam veritatis vocem audire sibi videtur? fieri potest, non diffiteor, ut quis pro falsa sententia, quam ipse veram putet, mortem oppetat: at naturæ ipsi repugnat, ut quis moriatur eo solum fine, ut fabulam a se confictam aliis persuadeat.

quare historia evangelica, fidem meretur,

CXXIII. *Historia evangelica ex ipsius rationis præscripto maximam, quæ inter homines dari potest, finem meretur.* Historia, quæ libris genuinis continetur, quæque ab auctoribus nec notitia, nec veri dicendi voluntate destitutis conscripta est, ex ipsius rationis præscripto, maximam, quæ inter homines dari potest, fidem meretur (§. 220. seqq. log.), sed istud de historia Evangelica certissime affirmatur (§§. 120. 121. 122.): ergo historia Evangelica ex ipsius rationis præscripto maximam, quæ inter homines dari potest, fidem meretur.

& religio christiana vera est.

Coroll. Cum religio Christiana hisce libris comprehendatur (§. 116.), evidens est eam esse veram religionem revelatam.

Schol. Sed duo adhuc sunt gravissima momenta, quæ veritatem plena in luce consti-

tuunt, quæque propterea silentio penitus præterire nequeo.

1.) Auctores horum librorum plures sunt, per diversa, & remotissima etiam loca dispersi, unde omnis collusionis suspicio excluditur; eadem tamen facta, & prodigia evenisse narrant; eadem dogmata tradunt; eamdem fide., vitæque normam proponunt; numquam dissentientes, nisi forte in minutis quibusdam rebus, quæ ad historiæ substantiam minime pertinent; sed in eo solum consistunt, quod unus certa quædam adjuncta personarum, temporum, locorum, quæ ab altero narrantur, reticeat; id quod a diverso modo, quo diversi homines idem factum & memoria retinere, & aliis enarrare consueverunt, pendet.

2.) Pondus ingens addit mira cum historiis profanis consensio; unde factum, ut Justinus, Tertullianus, aliique strenui religionis defensores in suis apologiis fidenter ad annales Romani Imperii provocaverint: Nihil certe in Evangelio refertur de historia sive Romanorum, sive Judæorum, quod non optime cum illis consentiat, quæ ab historicis ipsorum domesticis, & æqualibus adnotata fuerunt. Legimus in his Christum fuisse hominem, qui mirabilibus suis operibus magnam de se famam concitaverit; ipsum Judæorum invidia in crucem actum; ejus sequaces omnia deseruisse, & acerbissima supplicia perpessos fuisse potius, quam a religione recederent. Ipse Mahometes Christum Messiam fuisse ob insignia miracula edita in Alcorano professus est. Stellæ, quæ Magos Hierosolymam duxit, meminit Chalcidius (*a*): de horrifica solis eclipsi, quæ moriente Christo contigit, scripsit Phlegon (*b*); de cæde infantium ab Herode perpetrata Macrobius (*c*); Chri-

(a) *Comment. in Timæum Plat.*

(b) *Chron. Olymp. l. 13.*

(c) *Saturn. l. 2, c. 4. Annal. l. 15.*

stum a Pontio Pilato supplicio affectum, descendentesque ab ipso Christianos crudelissima supplicia fortiter tolerasse Tacitus; eumdem tantam de se sanctitatis existimationem concitasse, ut Imperator Alexander Severus, cum ipsi, ut vellet, publicum templum consecrare non posset, privatum tamen domi suæ inter Deos Penates cultum decreverit, Lampridius retulit. Pater itaque quam turpiter mentiantur, qui contendunt Evangeliorum historiam cum profanorum auctorum relationibus non cohærere. Sed neque prætereundus est Josephus Flavius, qui non modo Joannis Baptistæ prædicationem, ac mortem; tum & Jacobum fratrem Jesu, qui dictus est Christus, jusso Ananis Pontificis lapidibus obrutum fuisse commemorat, sed etiam, quasi sui oblitus, testimonium Christo perquam gloriosum dicit: „ eodem tempore, ait, fuit Jesus vir „ sapiens, si tamen fas est virum eum dicere. Erat enim mirabilium operum patrator, & eorum doctor, qui libenter vera suscipiunt, plurimosque tam de judæis, quam de gentilibus sectatores habuit. Christus hic erat, quem accusatum „ a gentis nostræ principibus cum Pilatus „ cruci affixisset, nihilo minus non destiterunt diligere, qui ante eum diligebant. „ Vivus enim tertia die eis apparuit, quemadmodum divini vates hæc, & alia „ multa mirabilia de ipso prædixerunt. Et „ usque nunc Christianorum genus ab eo „ denominatum non defecit." Novi equidem fuisse nonnullos, qui cum Blondello, & Tanaquillo Fabro hujus testimonii fidem suspectam reddere conati sunt, sed apud cordatiores nihil effecerunt; major est auctoritas antiquissimorum exemplarium etiam manuscriptorum; majorque Hieronymi, Eu-

In Sever.

Catechisme l'honnête homme p. 26. Antiq. Jud. l. 18. c. 7. Ib. l. 20. c. 8. Ib. l. 18. c. 4.

sebii, Isidori Pelusiotæ, Sozomeni, Cedreni, qui omnes ut genuinum admiserunt. Vid. Buffierius (*a*). Item Huetius (*b*), & P. de Colonia (*c*).

(a) *Exposit. des preuv. de la relig. apprend. diss. 2.*

(b) *Demonstr. Evang. Prop. 3.*

(c) *La relig. chret. autorisée par les temoign. des anciens auteurs paiens.*

CXXIV. *Opera prorsus mirabilia, ac stupenda a J. C. edita fuisse certum est.* Hæc opera referuntur in libris, qui summam fidem merentur (§. præc.): hæc præterea narratio unanimi auctorum & religione, & natione differentium, coævorumque consensione confirmatur: igitur certum est fuisse a J. C. opera prorsus mirabilia, ac stupenda edita.

Opera mirabilia a J. C. edita fuisse certum est;

Schol. Jesum Christum hominem fuisse mirabilem, mirabiliumque effectorem, ac publico etiam, & universali rumore pro tali habitum evulgarunt primum Apostoli, tum eorum discipuli, & successores, nec tamen umquam ab hostibus etiam infensissimis, hac in re repugnatum fuit; numquam harum rerum scriptores mendacii, aut fraudis insimulati sunt; facta hæc revera evenisse admiserunt omnes, quotquot & tum, & posterioribus temporibus novellam religionem cum Celso, Porphyrio, aliisque oppugnarunt; sed fraudibus, præstigiis, arti magicæ, auxilio dæmonum ea tribuerunt. Julianus apostata singularem librum ad elevanda Christi miracula conscripsit, non ad operum veritatem negandam, clare enim ait: „ quid fecit Jesus, quod singulariter „ admirandum esset? nisi quis putet maxima esse opera, claudos, & cæcos sanitati restituere, & dæmonio correptos „ adjuvare; " sed ut dæmonum ope effecta fuisse probent Talmudistæ, aliique Rabbini, cum factorum veritatem dubiam reddere non possent, mirabilem pontem construxerunt; Christum arcanam artem pronunciandi nomen Dei יהוה possedisse, indeque virtutem mirabilia patrandi sibi

comparasse suis persuaserunt. Tantus denique erat miraculorum Christi splendor, tam probata fides, ut Tiberius ipsum propterea in Deorum numerum retulisset, publicosque honores decrevisset, nisi senatus romanus, ad quem eam rem detulerat, obstitisset; quod adeo in vulgus notum fuit, ut Tertullianus in sua pro Christianis apologia ad M. Aurelium hoc argumento uti veritus non sit.

Apolog. 2. c. 5.

eaque vera fuerunt miracula.

CXXV. *Opera mirabilia a J. C. edita fuerunt vera miracula.* Opera hæc mirabilia neque vi humana, aut alterius caussæ naturalis; neque occultis circumscriptorum artibus; neque dæmonis ope; neque vi naturali boni angeli effici potuerunt: igitur divina virtute effecta sunt, alia quippe caussa efficiens cogitari nequit (cosm. §. 98.); atqui id genus effectus sunt vera miracula (cosm. §. 93.): igitur opera mirabilia a J. C. edita fuerunt vera miracula.

Schol. Quæ, quæso, tanta est vel hominum, vel cujuscumque caussæ naturalis vis, ut sola vocabulorum pronunciatione paucos panes cum aliquot pisciculis ita multiplicet, ut quinque hominum millibus saturandis sufficiant? quæ sola volitione lepram abstergat? quæ sola tactione, aut jussione cæcos, claudos, paralyticos sanitati restituat? quæ solo vocis imperio mortuo ante quatuor dies in tumulum illato, ac jam computrescenti vitam reddat? Hæc sane, & sexcenta alia a Christo Servatore effecta ejus sunt generis, ut perspicue omnes naturæ universæ vires quantumvis nobis incognitas exsuperent. Nullæ deinde hic impostorum fraudes locum habuerunt; gesta enim hæc sunt in publicis, & copiosissimis Judææ locis; gesta coram ingenti hominum multitudine; gesta præsentibus, & inspe-

Matth. c. 14. v. 19. seqq. Ib. c. 8. v. 3. 13. 15. Ib. c. 12. v. 13. Ib. c. 20. v. 34. Joann. c. 11. v. 43. 44.

ctantibus infensissimis hostibus, qui ad omnia adjuncta attentissimi, & in carpendis Christi actionibus audacissimi fuerant: Quæ occulta circumscriptoris fraus efficere potest, ut me, cum esurio, satiari putem? jubentur discumbere præter mulieres, ac parvulos quinque virorum millia; offeruntur Christo quinque panes cum duobus piscibus, ac illo imperante in tantam hominum multitudinem distribuuntur; comedunt omnes; saturantur; remanent tamen inde fragmenta, tanta adhuc copia, ut omnibus intuentibus duodecim cophinos repleant. Ergo visus, gustus, odoratus, tactus, auditus, omnes nimirum sensus, quinque millium virorum sola manuum dexteritate, aut quacumque alia fraude unius hominis decepti, ac delusi sunt? quæ hæc naturalistarum est impudentia? quæ tanta insaniendi libido!

Sed genii fortasse ope adjutus eadem Christus effecit? cujus igitur boni ne, an mali? dæmoni equidem Pharisæi illa opera adscripserunt; at refutati sunt ab ipso Christo ajente, dæmonum regnum in se divisum non esse; dæmones contra se non agere. Expendite nonnihil attentius criteria, quæ ad discernendas dæmonum præstigias inserviunt (cosm. §. 98. sch. n. 4.), & plane perspicietis nullum omnino Servatori nostro cum dæmone commercium fuisse. An igitur angeli boni ope adjutus hæc mirabilia patravit? nec istud quidem; aut enim verum fuit, aut falsum præcipuum illud doctrinæ a Christo promulgatæ caput, quo se Deum esse asseruit? si falsum: non potuit utique angelus bonus ad mendacii blasphemii confirmationem operam conferre; si verum: supremam ipse in universam naturam potestatem habuit, nec auxi-

liaria angeli ope eguit. Restat itaque, ut Christum & Deum fuisse, & sua virtute mirabilia hæc opera perpetrasse pronunciemus, atque hanc ob caussam eadem in verorum miraculorum numero reponamus, quod demonstrandum erat.

quæ veritatem ipsius doctrinæ. CXXVI. *Miracula J. C. edita veritatem doctrinæ ab ipso traditæ invicte demonstrant.* Miracula veritatem doctrinæ, ad quam confirmandam diriguntur, invicte demonstrant (cosm. §. *96.* cor. I.): sed miracula a J. C. edita ad confirmandam doctrinam ab ipso traditam directa sunt: rogatus siquidem a Judæis, num Christus sit? respondit: „ Opera, „ quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc „ testimonium perhibent de me." Et: „ Si „ mihi non vultis credere, operibus credite." Alias discipulis Joannis Baptistæ quærentibus, utrum ipse sit, qui venturus esset, Messias? respondit: „ Euntes, renunciate „ Joanni, quæ audistis, & vidistis. Cæci vi„ dent, claudi ambulant, leprosi mundantur, „ surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes „ evangelizantur?" ergo miracula a J. C. edita veritatem doctrinæ ab ipso traditæ invicte demonstrant.

Joann. c. 10. v. 25. *Ib. v. 38.* *Matth. c. 11. v. 4. 5.*

& religionis christianæ evincunt. CoroLL. Doctrina a Christo tradita religionem Christianam constituit: evidens itaque est eam esse veram religionem revelatam.

Refelluntur objecta. Schol. Torquent se hoc loco plebeii philosophi omnem in partem, ut aliquid proferant, quo argumenti hujus robur infringant: hos equidem, quantum ad miraculorum possibilitatem attinet, in cosmologia (§. *95.* sch. 2.) refutavimus; nunc ex illis, quæ præterea accumulant, quædam attingam; non tam disputaturus levissima quippe sunt, quam ipsorum impudentiam patefacturus.

I.) Ait quidam: „ una demonstratio plus ef-

„ ficit, quam quinquaginta facta. — Si
„ religio quam mihi annuncias, vera est,
„ poterit utique illius veritas per rationes
„ invictas evidenter demonstrari: eas ita-
„ que rationes profer. Quid est, quod e-
„ numeratione prodigiorum mecum confli-
„ gis, cum uno me possis syllogismo pro-
„ sternere? anne facilius claudum sanas,
„ quam me illumines?"

℞. Demonstratio equidem evidentiam metaphysicam; quinquaginta facta moralem pariunt; utraque tamen veram certitudinem, quæ omne prudens dubium excludit, continet. Verissima est religio, quam annunciamus: at ea mysteriis, quæ credi debent, sciri non possunt, referta est: unde itaque illius veritatem comprobabimus? an demonstratione? sed ista ad scientifica pertinet: an testium auctoritate, miraculorum enumeratione? ita sane; quæstio facti, utrum Deus hanc religionem revelaverit, alia certe ratione probari nequit. At rationem abjicimus? minime vero; quin optime ipsa utimur: ratione imprimis investigamus, utrum facta hæc mirabilia vere exstiterint; ratione conficimus eadem in veris miraculis habenda esse; ratione denique ostendimus doctrinam, quam miracula confirmant, non posse non esse verissimam, atque ita religionem Christianam evidenter credibilem esse demonstramus. *Pensées philos. pens. 50.*

2.) Miracula nec necessaria, nec utilia esse ad probandam religionis veritatem contendit Rousseavius; primum: quia ipse Christus illis ad suam doctrinam confirmandam usus non est; alterum: quia homo sapiens numquam certus reddi potest de veritate miraculi, tum, quod effectus supernaturalis sit, tum, quod ignoremus vires totius naturæ creatæ. *Lettres de la Montagne. Lettres 3. p. 111. pag. 87. Emile t. 3. p. 88.*

R. Primum a veritate longissime distare theorematis demonstratio docet. In altero ipse secum pugnat; cum enim eodem loco profiteatur posse Deum miracula perpetrare, non video, cur Deus, si quod edat, illud nobis manifestare nequeat. Deinde cum miraculum ex illius mente sit ,, mutatio ,, sensibilis in ordine naturæ, & realis, ,, ac visibilis exceptio ab ejusdem legibus; ,, cum sit divinæ missionis character maxime splendidus, & ad hominum captum ,, accommodatus," necesse utique est, ut a nobis percipi possit. Verum, ait, miraculum est effectus supernaturalis, & naturaliter impossibilis; quis autem demonstret ejusmodi effectum contigisse, cum nostra principia nitantur naturali rerum possibilitate? quasi vero effectus supernaturales, cum contingunt, non æque sub sensus nostros caderent, non quidem quatenus sunt supernaturales, sed quatenus sunt effectus vere reales, quos cum contra constantes naturæ leges efficiantur, supernaturales esse indubitanter colligimus. Ipse certe non aliter ratiocinatur, cum prodigiosa Christi opera validioribus testimoniis, quam facta Socratis, niti fatetur. Ad ultimum respondi (§. 95. sch. 2. n. 5.). Nempe tametsi omnes naturæ leges non cognoscamus, scimus tamen cognitas naturaliter mutari non posse, idque ipsa providentia, & bonitas Dei auctoris legum moralium postulat; si enim nihil esset in natura certum, nihil quoque in societate humana certum foret; nihil in vitæ rationibus; nihil in officiorum obligationibus. Urgent nova inventa in physicis; at nihil umquam inventum est, quod cum legibus antea notis pugnaret; nulla nova lex reperta, quæ novum in moralibus ordinem induxisset.

Lett. de la Mont. lett. 3. p. 131. & pag. 132.

Emil. t. 3. p. 168.

Prætereo reliqua, quoniam futilissima sunt, quæ Rousseavius procaciter effutit. Qualia sunt; Josue olim per miraculum sol stetit, hodie qui ephemerides construunt, efficiunt, ut sol eclipsim patiatur, quod prodigium longe splendidius est; intolerabiles nugæ in re adeo seria. Item sicut naturale est, ut homo uno momento moriatur, ita naturale esse potest, ut uno momento sanetur: itane? uno momento potest artificiosissima machina in frusta contundi; quis artifex eamdem rursus uno momento restituet? incertum sæpe est, an quis vere sit mortuus, inventa jam est ars aqua submersis, & suffocatis vitam restituendi, fortasse adhuc ars suscitandi mortuos invenietur. Sunt tamen signa quædam certa mortis, quo putrefactio a celeberrimis medicis refertur: submersi, qui curantur, non erant mortui; inventa igitur solum est ars nova medendi: at quæ ars humana, quæ vis medicamentorum esse potest, quæ corpori homines penitus destructo, quatriduo in tumulo computrescenti sanitatem reddat? quæ animam rursum corpori alliget? quis non videt hæc omnia eo tendere, ut Sanctissimus Servator veteratorum vaferrimus fuisse comprobetur. At injuriam inferimus viro innocentissimo; de qua in epistola ad Archiepiscopum Parisiensem data amare conqueritur: sed bonis superis hominis calliditas jam orbi patet. Ceterum hæc, & similia in recentissimo auctore præclare refutata invenias: ergo interea argumentum sic concludo: Christus cum duodecim piscatoribus per sua miracula totum terrarum orbem emendavit, quod philosophi per subtilissima sua ratiocinia efficere numquam potuerunt: igitur a posteriori evidenter constat, miracula & ad probandam,

pag. 84.

Lettr. d'une mère à son fils t. 3. lettr. 18. 19.

& persuadendam Religionem utilissima esse. Denique nihil magis miraculorum Christi veritatem comprobat, quam stupenda Religionis propagatio. Fingamus enimvero mirabilia Christi opera meras fraudes, ac illusiones fuisse; igitur tantum hæ fraudes valuerunt, ut fides de regione in regionem usque ad ultimos terræ fines, de sæculo ad sæculum per novem, ac decem omnino diffunderetur, & constans persisteret? certissimum est in Christianorum societate plures, quam in quovis alio cætu, magna intelligentiæ vi instructos, omnium scientiarum, ac critices præcipue solide peritos extitisse: fierine potest, ut tot homines tantis animi dotibus illustres tam turpiter sibi illud sinant? ut tanto sæculorum decursu errorem non detegant? igitur maxime illuminati simul maxime cæci; maxime sapientes plurimorum ignari; maxime acuti, & cauti maxime proclives ad fidem illusionibus habendam fuerunt, istudque in negotio, in quo recte sapere maxime ipsorum interfuit? o miraculum omnium maximum, sed jam de mirabili hac propagatione pauca seorsum.

Religio Christ. celerrime propagata fuit.

CXXVII. *Religio Christiana ab auctoris sui morte stupenda celeritate per totum terrarum orbem propagata fuit.* Primo siquidem sæculo Religio Christiana jam toto orbe diffusa est, consequentibus duobus firmiores semper radices egit; initio demum quarti prorsus de pagana superstitione triumphavit: atqui hæc stupenda omnino celeritas est, si præcipue ad innumera obstacula perfringenda mentem conjiciamus: ergo Religio Christiana ab auctoris sui morte, stupenda celeritate per totum terrarum orbem propagata fuit.

Schol. Vix elapsis aliquot a Magistri morte

te diebus, cum Petrus Spiritu Santo plenus primum ad concionem diceret, tria fere; cum secundo: quinque hominum mil lia se Christo adjunxerunt. Nerone imperante, qui vigesimo circiter anno thronum conscendit, innumeram Christianorum mul titudinem Romæ in totius orbis metropoli durissimis suppliciis enecatam fuisse in Tacito legimus. Circa octavum, & vigesimum annum Paulus ad Colossenses scripsit. „ In verbo veritatis Evangelii, quod pervenit ad vos, sicut & in universo mundo est, & fructificat, & crescit ". Et rursus: „ A spe Evangelii, quod audistis, „ quod prædicatum est in universa creatura, quæ sub cœlo est ". Sub sæculi primi finem Plinius junior Bythiniæ proconsul hæc de Christianis ad Trajanum Imperatorem retulit: „ Visa est enim mihi „ res consultatione dignissima, maxime „ propter periclitantium numerum: multi „ enim omnis ætatis, omnis ordinis, utriusque sexus etiam, vocantur in periculum, „ & vocabantur. Neque enim civitates, „ sed vicos etiam, atque agros superstitionis istius contagio pervagata est ". Senecæ Apostolorum æqualis testimonium S. Augustinus nobis servavit: „ Sceleratissimæ gentis, verba sunt gentilis philosophi, judæorum (intellige Christianorum) „ consuetudo usque eo invaluit, ut per „ omnes jam terras recepta sit; victi victoribus leges dederunt. Initio sæculi secundi apud gentes maxime barbaras constitutas fuisse Ecclesias Justinus M. testatur: „ Nullum, ait, esse genus hominum sive „ barbarorum, sive græcorum, sive etiam „ aliorum omnium, quocumque appellentur nomine, vel in plaustris degentium, „ vel domo carentium, vel in tentoriis vi-

Act. Apost. c. 2. v. 41. c. 4. v. 4.

Annal. l. 15. c. 44.

Ca. 1. n. 5. 6.

V. 23.

Epist. l. 10. ep. 97.

De civ. D. l. 6. c. 11.

Apolog. pro Chr.

„ ventium, & pecoribus vitam tolerantium, „ inter quos non fiant preces, & gratiarum actiones Patri, & Creatori omnium „ per nomen Jesu Christi crucifixi ". Eodem fere tempore ecclesiarum Germaniæ, Celticæ, Egypti, Lybiæ Irenæus meminit. Tertullianus deinde sub initium tertii in apologia pro Christianis confidenter pronunciavit: „ Hesterni sumus, & vestra „ omnia implevimus, urbes, insulas, ca„ stella, municipia, conciliabula, castra „ ipsa, tribus, decurias, palatium, sena„ tum, forum, sola vobis reliquimus tem„ pla ". Deinceps Mauritaniam, Hispaniam, Britanniam, Sarmatiam, Daciam, Scythiam, Persiam, Arabiam, Mediam, quo religio pervaserit, enumerat. Quarto demum, ipso Imperatore Constantino Christiana sacra amplectente, de pagana superstitione penitus trimphatum est.

Apolog. c. 37.

idque sine humanis subsidiis.

CXXVIII. *Religio Christiana sine ullis humanis subsidiis tam celeriter propagata fuit.* Si quod subsidium humanum nacta fuisset in sui propagatione religo, fuisset id certe vel in prædicatoribus, vel in illis, quibus persuaderi debuerat, vel Imperatorum, magistratuumque auctoritate positum, aliud quippe cogitari nequit, atque in his nullum omnino subsidium; quin contraria potius omnia, gravissima obstacula, difficillima impedimenta reperit: igitur Religio Christiana sine ullis humanis subsidiis tam celeriter propagata fuit.

Schol. 1. Paullo accuratius hæc expendenda sunt. Erant 1.) prædicatores numero pauci; obscuris orti natalibus; egeni; litterarum expertes; omni, si rem humano more æstimes, auctoritate ad persuadendum destituti: non utebantur splendido orationis genere; sed doctrinam Christi sine con-

quisitis ornamentis, sine fuco proposuerunt: non promittebant opes, delicias, honores; sed rerum mundanarum contentionem, suppliciorum, ac mortis tolerantiam tum verbis, tum factis prædicarunt.

1. Persuaderi debuerat religio cum Judæis, tum idololatris, quorum alii humana sapientia, & dignitate inflati; alii rerum omnium rudissimi; plerique libidinibus; vitæque in omnem licentiam projectæ assueti; quid jam in his subsidii? quid non potius impedimenti? Judæorum animis sua ipsorum religio tot sæculis ante prænunciata, tot prodigiis a Deo constabilita, in suo etiamnum splendore persistens alte infixa hærebat; hæc tamen evertenda erat; ritus, ac cærimoniæ paullo ante sub pœna observandæ jam non inutiles, modo, verum noxiæ etiam, ac letales declarandæ. Qui notam populi judaici obstinationem, pervicaciam, superbiamque, qua ceteras nationes, ac Romanos ipsos præ se despicere solebat, expenderit, facile intelliget ad negotium maxime arduum, nec humanis viribus perficiendum aggressos fuisse Apostolos. Sed non minus firmas in paganorum cordibus radices idololatria egerat; superstitionem hanc antiquitas, majorum consuetudo, Romani Imperii splendor, totius denique fere orbis consensio velut consecraverat: „Servandam esse tot sæculorum fidem, sequendos esse parentes qui secuti sunt feliciter suos", una erat præeunte Libanio sophista omnium vox: „Decere hominum bonum, clamabant alii cum Cæcilio, majorum excipere disciplinam, religiones traditas colere, Deos, quos a parentibus acceperit, timere, nec de numinibus ferre sententiam; sed prioribus credere, & plane tantam esse auctori- *Min. Felix in Octavio.*

„ tatem vetustatis, ut inquirere in eam „ nefas sit ". Qui ex his sapientiæ laude Romæ, Athenis, Alexandriæ floruerunt, se superbissime efferebant, docere tantum cum arrogantia assueti, non audire. Atque istis proponendæ erant veritates sublimissimæ, vetustissimis philosophiæ scitis contrariæ, omnem creatæ rationis efficaciam exuperantes: igitur retundenda superbia; manifestanda humanæ intelligentiæ infirmitas; ignorantia eorum, qui sapientissimi habebantur, detegenda. At fortasse cum rudioribus facilius negotium fuit? Verum hi, quo magis a sapientia removebantur, eo tenacius avitæ superstitioni adhærebant. Est id nullo non tempore infimæ plebeculæ commune, ut in tuendis consuetudinibus, ac præcipue in conservandis religionis ritibus pertinacissima sit; hæc præterea pervicacia sacrificulorum fraudibus, sapientium auctoritate, principum edictis mirum in modum augebatur. Quanta attamen, Deum immortalem! quanta undique ad vexillum Christi vix explicatum concursio facta est? Quam avide novitiam doctrinam cupiditatibus humanis adeo oppositam amplexi sunt judæorum, gentiliumque plurimi, natalium splendore, gestis magistratibus, sapientiæ laude conspicui? Videte Josephum ab Arimathea, regiumque ex Aristobuli domo sanguinem, sacerdotum, ac legis peritorum turbam; videte Pantænam, Clementem, Polycarpum, Dionysium, Ignatium, Quadratum, Apollinarem, Melitonem, Justinum, Athenagoram, Origenem, Tertullianum, Arnobium, Lactantium, aliosque, quos Eusebius enumerat. Audite, quam confidenter Arnobius gentiles compellet: „ Vel hæc saltem, inquit, „ fidem vobis faciant argumenta credendi,

Hist. Eccl. l. 2. c. 23.

„ quod jam per omnes terras in tam brevi
„ tempore immensi hominis hujus sacra-
„ menta diffusa sunt; quod nulla jam na-
„ tio est tam barbari moris, & mansue-
„ tudinem nesciens, quæ non ejus amore
„ versa molliverit asperitatem suam, & in
„ placidos sensus assumta tranquillitate mi-
„ graverit: quod tam magnis ingeniis præ-
„ diti oratores, grammatici, rhetores, con-
„ sulti juris, ac medici, philosophiæ etiam
„ secreta rimantes magisteria hæc expe-
„ tunt spretis, quibus paullo ante fide-
„ bant ", &c. &c.

Petulantissimum itaque convicium est Baylii audacissime pronunciantis, usque ad Constantini tempora paucos, eosque vilissima de plebe Christi sacra amplexatos fuisse. Maxima denique tum sapientium, tum rudium pars turpissima licentia in omne scelerum genus prona ruebat; fuit certe ætas illa, in qua flagitia ad summum provecta, pudorque omnis ex orbe exulare videri poterat, quod vel ex ipsis gentilium scriptoribus Sallustio, Juvenali, Persio, aliisque discimus. Putamusne fieri posse, ut, si humanas solum vires spectemus, hominibus voluptuariis doctrina severissima, libidinum fuga; opum, deliciarum, ac voluptatum contemtio; egestatis, suppliciorum, mortisque ipsius existimatio, immo cupiditas persuadeatur? Et persuasa nihilo minus est, atque ea morum mutatio consecuta, qua ethinci non satis demirari, nec non romani præsides in tribunalibus, & in suis ad Imperatores epistolis, ut Plinius ad Trajanum; Serenus Granianus ad Adrianum; Imperatores in rescriptis; Antonini in litteris ad civitates Græciæ, commendari potuerunt. „ Affirmabant autem, Plinii verba sunt, hanc fuisse summam cul-

Præm. ad bell. Catilin. In Sat.

Epist. l. 10, ep. 78.

„ pæ suæ vel erroris, quod essent soliti „ stato die ante lucem convenire, carmen„ que Christo dicere secum, invicem, se„ que sacramento non in scelus aliquod „ obstringere, sed ne furta, ne latrocinia, „ ne adulteria committerent, ne fidem fal„ lerent, ne depositum appellati abnega„ rent". Hac Christianorum pietate, ac probitate gloriati sunt Justinus, Athenagoras, Tertullianus, & quotquot apologias pro religione ad Imperatores, ad senatum romanum, ad infensissimos Christiani nominis hostes vel concinarunt, vel recitarunt.

3.) Quod denique in Imperatorum, aliorumque magistratuum auctoritate subsidium nacta est religionis propagatio? Nonne gravissimis edictis vetabantur, ne novitiam quis religionem amplecteretur, neve amplexi eam diutius retinerent? Nonne decretis atrocissimæ minitationes, intentataque supplicia pondus addiderunt? Neque res intra minas stetit: sublati sunt innumeri omnis ætatis, & conditionis homines non Romæ duntaxat, sed in toto, qua late patebat, imperio; sævitum ferro, rotis, flamma, exquisitissimisque aliis tormentorum generibus, idque non uno, vel altero anno, sed per tria omnino sæcula omnes provinciæ vinculis, cædibus, flammarum crepitu personuerunt. Quid vero his omnibus effectum? Certe si humanum istud fuisset commentum, religio vix unum, aut alterum annum ferre potuisset, quod ipse Gamaliel pharisæus in concilio judæorum in perniciem Apostolorum collecto agnoverat; at contrarium evenit; inter tot tormenta stetit invicta, quin & in dies singulos nova cepit incrementa: „ Nec quid„ quam proficit, inquiebat Tertullianus ad

Act. Apost. c. 5. v. 38.

Apolog. c. 30.

„ Imperatorem, exquisitior quæque credu-
„ litas vestra: illecebra est magis sectæ:
„ plures efficimur, quoties metimur a vo-
„ bis: semen est sanguis Christianorum. „
Igitur infinita hominum multitudo omnis ætatis, sexus, generis; viri, ac mulieres; senes, ac juvenes; pueri, ac puellæ; nobiles, ac ignobiles; divites, & pauperes; sapientes, & rudes in omnibus orbis tum noti partibus per trecentos annos cum incredibili constantia, cum summa animi firmitate atrocissima supplicia tolerarunt; crudelissimam mortem subiverunt, profusoque sanguine religioni testimonium dixerunt: cui quæso caussæ inauditam hanc tot martyrum fortitudinem tribuemus? An fanatico cuidam furori? At quando ejusmodi furor tot simul homines natione, ætate, affectionibus differentes corripuit? Sit quod aliquando unus vel alter fanatismo abreptus extrema quæque perpessus fuerit, numquam tamen furor ille in plures transiit; numquam per totum sese orbem diffudit; numquam trecentos annos perstitit. Deinde illa pacati animi quies, illa lætitia, constantia, qua carnificibus insultabant, certe fanatici furoris indicia non sunt. An stupori cuidam, & insanæ mentis pervicaciæ? At quis stupidos putet homines sapientiæ laude clarissimos, omni virtutum genere conspicuos? Mirum profecto, cum paganam superstitionem sequebantur, sapientissimi, splendidis muniis, ac regendis rebus publicis aptissimi habebantur: quamprimum religionem christianam susceperunt, continuo insipientes, insani, stupidi evaserunt. An immoderatæ gloriæ cupiditati? At quid tum magis probrosum, quam nomen inter christianos profiteri? Nullum denique aliud motivum humanum, nulla alia caussa invictæ

hujus martyrum constantiæ cogitari potest: restat igitur, ut eam a vi ipsius veritatis, vel potius a divina virtute profectam arbitremur, verumque miraculum per tria sæcula continenter iteratum fuisse pronunciemus; nam certe furere, agereque contra rationis imperium ipsius naturalibus propensionibus roboratum naturæ consentaneum non est. Quid quod nostris fere temporibus eamdem crudelissimam scenam in Japonia, Sina, aliisque locis, quibus recentius fides illata est, renovatam vidimus? Et quod mireris; idem continuo fanaticus furor, si naturalistis credas, earum nationum homines corripuit: eadem ibi tormentorum immanitas sæviit, ac eadem simul Christianorum fortitudo eluxit.

Refelluntur calumniæ.

SCHOL. 2. Verum quamvis Religionem suos habuisse martyres cavillantur impii veræ Religionis hostes; fuisse, qui pro judaismo, paganismo, quin & pro falsis, singularibusque opinionibus fortissime mortem oppetierint.

Responsionis loco hæc notari velim. 1.) Religio judaica vera olim fuit, ac a Deo revelata; pro veritate itaque, atque ad contestandam suam erga Deum subjectionem mortui sunt, quotquot vita maluerunt, quam eam legem deserere. 2.) Longe diversum quid est pro opinione falsa quidem, sed ab ipsis incunabulis animo insedente, ac longa majorum consuetudine confirmata mortem oppetere, ac novam, quam certo scias falsam esse, amplecti, & in illius defensionem vitam profundere; illud humanum est, fierique nonnumquam potest: hoc naturæ repugnat, nec umquam evenit. En prædicatur nova doctrina, nova religio; at simul proponuntur gravissima infamia, bonorum omnium amissio, immania tormen-

ta; atrocissima mors; illam amplecti est his sese ultro objicere. Putamusne fieri posse, ut tot hominum millia eo dementiæ deveniant, ut tuendi erroris caussa scienter in interitum ruant? 3.) Si quis pro singulari quadam, ac falsa sententia moriatur, ille aut eam veram esse sibi, licet falso, firmissime persuadet, aut ad summum jam pertinaciæ, vel desperationis apicem ascendit, quemadmodum sæpe homines sibi ipsis violentas manus inferunt. Nulla horum suspicio in martyres nostros cadit, in quibus magna sapientia, singularis animi tranquillitas, ac serenitas semper eluxit.

Alii vel cum Dodwello martyrum numerum in dubium vocant, negantque tot fuisse, quot passim jactantur: vel cum Voltairio contendunt, christianos illos non religionis titulo, sed gravissimorum scelerum caussa a romanis præsidibus neci addictos fuisse. Verum & hi, & illi omnium historiarum monumentis facile convincuntur: ego duntaxat quædam ex laudata jam alias Plinii ad Trajanum epistola proferam, quæ impudentiam Voltairii in plena luce constituent. „ Nec mediocriter, inquit, hæsitavi, — — deturne pœnitentiæ locus, an „ ei, qui omnino christianus fuit, desiisse „ non prosit. Nomen ipsum, etiam si flagitiis careat, an flagitia cohærentia nomini puniantur. Interim in iis, qui ad „ me tamquam christiani deferebantur, „ hunc sum secutus modum; interrogavi „ ipsos, an essent christiani: confitentes „ iterum, ac tertio interrogavi, supplicium minatus; perseverantes duci jussi. „ Neque enim dubitabam qualemcumque „ esset, quod faterentur; pervicaciam certe, & inflexibilem obstinationem debe-

Queuv. de de M. Voltaire t. 13. p. 74. suiv. La religion. vengé l. 9. lettr. 10. & suiv. Ep. l. 10. ep. 97.

„ te puniri. — Cum præeunte me Deos „ appellarent, &, imagini tuæ, quam pro- „ pter hoc jusseram cum simulacris numi- „ num afferri, ture, & vino supplicarent: „ præterea maledicerent Christo, quorum „ nihil cogi posse dicuntur, qui sunt re- „ vera christiani, ego dimittendos putavi.” Recte, atque ordine fecisse Plinium rescripsit Imperator: „ Actum, quem debuisti, „ mi Secunde, in excutiendis caussis eo- „ rum, qui christiani ad te delati fuerant, „ secutus es, ”.

Ethnicam superstitionem, tum & Mahometanam ajunt denique nonnulli, non minus & celeriter & late per orbem diffusam fuisse; non apparere proinde, quomodo ex propagatione argumentum veritatis pro religione christiana peti possit. At vero religionem, quæ ad depravatas hominum propensiones accommodata est, quæ omnem vitæ licentiam probat, longe, lateque propagari mirum non est, si præsertim publica autoritas, principum edicta, magistratuum adhortationes, sacrificulorum mendacia, dæmonum præstigiæ, armorum vis accedant. Religioni christianæ nihil ex his profuisse, quin potius impedimenta humanis viribus insuperabilia undique occurrisse demonstratum est; novimus, quantum ultimis hisce temporibus severitas doctrinæ, præcipue in prohibenda polygamia, & privata injuriarum ultione, obstiterit, ne in Sina, Japonia, aliisque cultoribus nationibus universim reciperetur. Verum gentiles quoque ad amplectenda christiana sacra armis coactos fuisse Baylius opponit; itane? quo quæso tempore? an primis tribus sæculis? minime certe; tum enim undique ferro, & flamma in Christianos sævitum est: quarto autem religio jam toto

Dict. histor. & crit. art. Muhamed.

fere orba diffusa fuit. Quodsi consequentibus temporibus christianorum principum aliqui populos armis subactos ad religionem amplectendam vi coegissent, istud minime efficeret, ne prima ejus propagandæ ratio vere mirabilis, & divina sit, multumque diversa a modo, quo impurissima Mahometis superstitio in orbem introducta fuit.

CXXIX. *Veritas Religionis Christianæ ex admirabili illius propagatione manifeste elucet.* Cum enim religio christiana celerrime (§. 127.), & sine omnibus humanis subsidiis propagata sit (§. 128.), necesse est, ut id vi quadam supernaturali, & divina effectum fuisse censeamus; sed religio vi divina propagata certissime vera est: ergo veritas religionis christianæ ex admirabili illius propagatione manifeste elucet. Veritas reli. chr. ex propagatione elucet.

Schol. 1. Vindicata religionis christianæ veritate alia gravissima quæstio enascitur; utrum apud omnes eos, qui se Christum ducem sequi profitentur, vera obtineat religio; qua quidem in re bina hæc capita extra omnem controversiam ponuntur. Primum: illam solum religionem christianam veram esse, quæ verum sensum doctrinæ a Christo revelatæ tenet; alterum; diversos, ac oppositos ejusdem doctrinæ sensus simul veros esse haud quaquam posse. Hinc vero perspicue colligitur, non in omnibus, quæ hodie extant, christianorum societatibus; quippe sibi admodum contrariis, sed in una solum veram Christi religionem vigere. Hac porro prærogativa solam catholicam gaudere cum multa alia, tum præcipue non interrupta inde a S. Petro, & ceteris Apostolis Pontificum, ac Episcoporum Successio manifeste demonstrat. Nam certe doctrina Christi, aut hodie amplius An sola religio catholica vera?

non exstat, aut in Apostolorum Successoribus illibata persistit; illud christianorum nemo affirmaverit: igitur in illa ecclesia quærenda est, in qua hæc Successio datur. Jam vero omnium aliarum sectarum initia ex historiarum monumentis novimus: omnes earum principes e sinu catholicæ Ecclesiæ prodivisse, eoque facto successionem continuam abrupisse legimus: cum contra in ecclesiæ catholicæ originem inquirimus, a Pio VII., qui jam vicarias Christi partes sustinuit, continenti serie primum ad S. Petrum, tum ad ipsum Christum ascendimus. Validissimo hoc telo jam olim Tertullianus, aliique Patres contra ætatis suæ hæreticos uti sunt, neque nobis validius suppetit; uno certe hoc argumento omnes ecclesiæ ab Romana sejunctæ errorum, ac hæresum convincuntur; nequit enim illorum doctrina apostolica, ac proinde vera esse, qui se ab apostolica ecclesia separarunt.

Quid indifferentismus, & quotuplex?

SCHOL. 2. Cum itaque sola religio catholica vera sit, ratio naturalis cuivis gravissimam obligationem denunciat eamdem, expensis rite credibilitatis motivis, amplectendi (conf. §. 115. cor. 1. 2.), ac proinde indifferens non est, ad quam christianorum societatem quis se adjungat. *Indifferentismus* igitur non modo *laxior*, qui ad omnes quatuor in orbe usitatas religiones (§§. 117. schol. 118.) se porrigit; verum etiam *strictior*, qui ad solas christianorum sectas restringitur, cum ratione pugnat; profecto Deum modo, qui ipsi minime placet, colere, & ipsum penitus non colere in re idem sonat. Quod si religio christiana, & nominatim catholica, vera est, ut demonstravimus, verum utique & illud erit, quod ipsa docet; quis autem præcipuum

illius dogma ignorat, nemini extra ipsam ad salutem aditum patere: adeo ipsam omnibus necessariam esse, ut æternum periturus omnino sit, qui vel uno in capite scienter dissenserit. Nec quidpiam promovent, qui cum Lockio contendunt omnes Christianorum cœtus in articulis fidei *fundamentalibus* consentire, tametsi in *accidentalibus* discrepent, hoc enim multis modis reprehendi potest. Imprimis eadem semper est Dei loquentis auctoritas; igitur pari intelligentiæ submissione credendum est, quidquid revelaverit; eadem semper est Dei potestas, idem dominium: igitur pari alacritate omnibus illius mandatis obtemperandum. Deinde quis certo definiverit, qui articuli fundamentales sint, qui accidentales? certe cum ipsi nullum supremum controversiarum judicem agnoscant, tot iterum hac in re sententiæ erunt, quot capita. *Le christianisme raisonable.*

Schol. 3. Audiamus ad extremum ingeniosam, si superis placet, Rousseavii argutationem. Si una solum religio revelata inter tot alias vera sit, fieri minime poterit, ut illa a quoquam cognoscatur; cum enim nulla in re partem non auditam condemnare liceat; necesse est, ut quis summa accuratione omnes totius orbis religiones examinet, omnes, quas adferunt, rationes minutatim expendat, ac objectiones cum iis conferat. Examen porro istuc, ut rite instituatur, magnam intelligentiæ vim, omnium linguarum peritiam, immensam librorum copiam, denique & diuturnam per orbem peregrinationem postulat. Quis jam vero tanto labori perficiendo par sit? Consultius itaque est, omnem de religione revelata curam dimittere, eoque, quem sua quemvis ratio docet, cultu Deum Respondetur Rousseavio. *Emile t. 3. p. 158.*

prosequi. At quærere ex Rousseavio licet, utrum infans matrem suam e notis, quæ vultum ipsius distinguunt, noscat, ante, quam omnes totius orbis mulieres viderit. Quæro item, an ad veram religionem naturalem, quam ipse solam admittit, agnoscendam, longum, ac difficile examen omnium systematum atheorum, materialistarum, scepticorum, idealistarum, egoistarum, aliorumque similum deliramentorum necessarium sit: negabit profecto, nisi fallor, ajetque veritatem religionis naturalis per sese sine comparatione ad absurdas aliorum hypotheses cuivis attendenti perspicuam fieri. At vero similiter veritas Religionis Christianæ, & cumprimis catholicæ rationibus evidentissimis non comparativis ad alias religiones falsas, sed absolutis demonstratur: quare necesse non est, ut omnes aliæ anxie examinentur: sed sufficit, ut illæ rationes, id est, motiva credibilitatis attenta, & pacata mente expendantur, fieri enim omnino nequit, ut ea religio falsa sit, pro qua tot motiva pugnant. Quod si autem unius partis veritas certo agnoscitur, hoc ipso constat omnes oppositas falsas esse; quemadmodum, cum unam contradictionis partem veram esse demonstravimus, continuo secundum logicæ leges alteram falsam esse concludimus; nec opus est, ut minutissimas quasvis adversantium rationes seorsum excutiamus. Ceterum vel ipsa hæc hujus examinis summa difficultas, quin & impossibilitas efficacissimum argumentum suppeditat, quo veritas religionis catholicæ Rousseavio quantumvis repugnante, constabiliatur; nam certe Religio, sine qua nemini salutem consequi liceat, ad omnium quoque captum accommodata sit, oportet: istud autem de-

sola Catholica cum veritate affirmari potest, dum enim ceteræ sectæ accuratam Scripturarum lectionem, & meditationes rudium, ac muliercularum ingenium superantes exposcunt, ipsa animi duntaxat demissionem, & Ecclesiæ auctoritatem commendat, cui parere rudissimis æque, ac doctis perfacile est; id quod auctor Berolinensis copiosius demonstravit. Sed jam de Religione pro scopo, non pro argumenti gravitate satis: precor summum Numen, cujus honoribus laborem hunc dicavi, iterumque dico, ut misere aberrantes Religionis hostes in viam veritatis benigne reducat.

La folie de prétendus esprits forts.

Finis Theologiæ Naturalis.

CONSPECTUS.
THEOLOGIÆ NATURALIS.